

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ČESKÉHO JAZYKA A TEORIE KOMUNIKACE

Řadové číslovky v současné češtině

Ordinal Numbers in Contemporary Czech

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Lucie Chlumská

lucie.chlumska@gmail.com

2009

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Robert ADAM, Ph.D.

Děkuji Doc. Mgr. Robertu Adamovi, Ph.D., za vstřícnost a cenné připomínky, Mgr. Václavu Cvrčkovi, Ph.D., za pomoc při práci s Českým národním korpusem a PhDr. Josefu Šimandlovi, Ph.D., za konzultaci a poskytnuté materiály.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne

podpis

Anotace

Diplomová práce „Řadové číslovky v současné češtině“ nejprve charakterizuje a vymezuje řadové číslovky na základě teoretických koncepcí českých mluvnic a jazykových příruček a poté na základě korpusových dat z databáze Českého národního korpusu zkoumá reálné užívání a především variantní a problematické jevy v rámci této kategorie. Zabývá se také řadovými číslovkami adverbialní povahy, slovy odvozenými od řadových číslovek a frazeologismy, jejichž součástí řadové číslovky jsou. Stranou neponechává ani otázku tvoření, zápisu a pravopisu variantních řadových číslovek.

Klíčová slova: číslovky, řadové číslovky, Český národní korpus, korpusová analýza, variantnost

Annotation

The thesis “Ordinal Numbers in Contemporary Czech” characterizes and defines Czech ordinal numbers on the basis of theoretical conceptions of Czech grammar books and linguistic handbooks, and using data from the Czech National Corpus database it examines variant and problematic phenomena in this category. It also deals with ordinal numbers in an adverbial form, with words derived from ordinal numbers and with idioms, part of which the ordinal numbers are. It also analyses the issue of forming, writing and orthography of variant ordinals.

Keywords: numerals, ordinal numbers, Czech National Corpus, corpus analysis, variance

Obsah

I.	ÚVOD.....	7
1.	TÉMA PRÁCE	7
2.	STRUKTURA PRÁCE	8
3.	JAZYKOVÝ MATERIÁL.....	9
II.	ŘADOVÉ ČÍSLOVKY V ZÁKLADNÍCH JAZYKOVÝCH PŘÍRUČKÁCH	13
1.	SOUHRNNÉ MLUVNICKÉ PRÁCE.....	13
1.1.	<i>Gebauerova Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské</i>	13
1.2.	<i>Mluvnice spisovné češtiny</i>	14
1.3.	<i>Česká mluvnice</i>	14
1.4.	<i>Nauka o českém jazyku</i>	15
1.5.	<i>Mluvnice češtiny 2</i>	16
1.6.	<i>Čeština – řeč a jazyk</i>	17
1.7.	<i>Příruční mluvnice češtiny</i>	18
1.8.	<i>Mluvnice současné češtiny</i>	18
2.	DALŠÍ MONOGRAFIE A JAZYKOVÉ PŘÍRUČKY	19
2.1.	<i>Kvantitativní charakteristiky současné češtiny</i>	19
2.2.	<i>Čeština bez příkras</i>	20
2.3.	<i>Praktické kapitoly z českého jazyka</i>	20
2.4.	<i>Novinky z pravopisu a tvarosloví</i>	21
2.5.	<i>Jak psát a jak nepsat česky</i>	21
2.6.	<i>Příspěvky k české morfologii</i>	21
3.	SHODY A ODLIŠNOSTI VE VYMEZENÍ ŘADOVÝCH ČÍSLOVEK	22
III.	ŘADOVÉ ČÍSLOVKY URČITÉ.....	27
1.	CHARAKTERISTIKA ŘADOVÝCH ČÍSLOVEK URČITÝCH	27
2.	VARIANTNOST A PROBLEMATICKÉ JEVY.....	28
3.	MATERIÁLOVÁ ANALÝZA	30
3.1.	<i>řadové číslovky určité z hlediska variantnosti (formální i sémantické)</i>	30
a)	řadová číslovka <i>první</i> a její varianty.....	30
b)	řadová číslovka <i>druhý</i>	35
c)	řadové číslovky pro hodnoty 21-99 kromě hodnot 20, 30... až 90	37
d)	řadové číslovky pro vyšší řády (pro hodnoty 100, 1000 atd.).....	40
e)	řadové číslovky s výrazem <i>půl</i>	43
3.2.	<i>řadové číslovky určité z hlediska jejich funkce</i>	45
a)	primární funkce	45
b)	sekundární funkce	47
4.	ZÁVĚR.....	48
IV.	ŘADOVÉ ČÍSLOVKY NEURČITÉ	49
1.	VYMEZENÍ ŘADOVÝCH ČÍSLOVEK NEURČITÝCH	49
2.	MATERIÁLOVÁ ANALÝZA	51
2.1.	<i>typ -olikátý</i>	51
2.2.	<i>typ x-tý</i>	54
2.3.	<i>typ poslední</i>	55
3.	ZÁVĚR.....	58

V.	ŘADOVÉ ČÍSLOVKY ADVERBIÁLNÍ POVAHY	59
1.	VYMEZENÍ A ROZDĚLENÍ ŘADOVÝCH ČÍSLOVEK ADVERBIÁLNÍ POVAHY	59
1.1.	Koncepce MČ2	59
1.2.	Koncepce PMČ	60
1.3.	Koncepce Šimandlova	61
2.	PRAVOPIS	61
3.	MATERIÁLOVÁ ANALÝZA	62
3.1.	řadové číslovky adverbialní časové	63
a)	typ poprvé	63
b)	typ napoprvé	71
3.2.	řadové číslovky adverbialní výčtové	73
3.3.	řadové číslovky v ustáleném spojení s předložkou na	75
4.	ZÁVĚR	76
VI.	FRAZEOLOGICKÁ SPOJENÍ S ŘADOVÝMI ČÍSLOVKAMI	78
1.	DEFINICE FRAZÉMU	78
2.	MATERIÁLOVÁ ANALÝZA	78
2.1.	výrazy neslovesné	78
a)	frazémy s číslovkou první	79
b)	frazémy s číslovkou druhý	81
c)	frazémy s ostatními řadovými číslovkami	82
2.2.	výrazy slovesné	84
a)	frazémy s číslovkou první	84
b)	frazémy s číslovkou druhý	85
c)	frazémy s ostatními řadovými číslovkami	86
3.	ZÁVĚR	86
VII.	DERIVÁTY A KOMPOZITA OD ŘADOVÝCH ČÍSLOVEK	87
1.	SLOVA ODVOZENÁ	87
a)	názvy nositelů pořadí a ročníků studia	87
b)	názvy jubileí	88
c)	názvy jubilantů a lidí podle stáří	89
d)	názvy zlomků	89
e)	unikátní tvary	89
2.	KOMPOZITA	89
VIII.	VARIANTNOST V ZÁPISU ŘADOVÝCH ČÍSLOVEK	91
1.	ZÁPIS ČÍSLICEMI VS. PÍSMENY	91
2.	MATERIÁLOVÁ ANALÝZA	91
3.	ZÁVĚR	95
IX.	ZÁVĚR	96
X.	SEZNAM ZKRATEK	99
XI.	BIBLIOGRAFIE	100
1.	PRAMENY	100
2.	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	100

I. Úvod

1. Téma práce

Tématem této diplomové práce jsou řadové číslovky, a to hned z několika důvodů. Číslovky obecně představují svébytný a diferencovaný systém jazykových prostředků, které nás obklopují doslova každodenně. Je proto bezesporu zajímavé a cenné porovnat dosavadní poznatky o nich s daty odrážejícími reálné užívání (četnost výskytu, konkurenční výrazy apod.).

Číslovkám řadovým nebyla doposud v odborné literatuře věnována přílišná pozornost, nejspíše z toho důvodu, že z čistě formálního hlediska netvoří příliš komplikovanou větev na rozdíl od např. číslovek souborových.¹ Přesto nabízí mnoho oblastí vhodných pro výzkum: za všechny uveďme variantnost řadových číslovek jednoduchých (např. *první/prvý/prvotní*) i složených (konkurence výrazů jako *dvacátý první/jednadvacátý/jedenadvacátý*), distribuci jednotlivých typů řadových číslovek v různých typech textu (mluvený vs. psaný) i funkčních stylech (styl vědecký, publicistický, umělecký atd.) a neostře vymezenou kategorii řadových číslovek neurčitých.

O slovnědruhově platnosti číslovek se vedly a vedou diskuse² a domníváme se, že v jistém smyslu oprávněně. My se pokusíme vymezení řadových číslovek zmapovat a zvláště u výrazů neurčitých (např. *poslední*) zdůvodnit, či naopak vyvrátit jejich zařazení mezi řadové číslovky.

Hlavním cílem této práce je tedy zmapovat řadové číslovky v tom nejširším slova smyslu, tj. prozkoumat teoretická pojetí a odbornou literaturu, jež se řadovým číslovkám doposud věnovaly, vytyčit problémové jevy a na poměrně rozsáhlém a diferencovaném jazykovém materiálu (Český národní korpus, dále jen ČNK) postihnout skutečnou situaci v užívání řadových

¹ Číslovkám souborovým (a nejen jim) se zevrubně a systematicky věnuje diplomová práce Pavlína Jiranové nazvaná *Morfologická a syntaktická charakteristika českých číslovek vyjadřujících počet entit, jejich souborů a druhů*. FF UK, Praha 2008.

² Za nejnovější příspěvek můžeme považovat kapitolu o číslovkách v chystané *Mluvnici současné češtiny* pod vedením Mgr. Václava Cvrčka, Ph.D. (v tisku), kde se uvádí: „Na rozdíl od ostatních slovních druhů nejsou číslovky – až na výjimky – vymezeny speciálním formálním znakem (např. specifickým způsobem ohýbání), ale významem, který ukazuje na kvantovost. [...] Z toho důvodu je možné mít oprávněné pochybnosti o samostatnosti tohoto slovního druhu. Stejně jako vydělení číslovek do samostatného slovního druhu by bylo možné tato slova popisovat v rámci jednotlivých slovních druhů, kam svojí formou náležejí.“

číslovek v současné češtině. Aby byl obraz co možná úplný, tato práce se stručně věnuje také slovům od řadových číslovek odvozeným a frazeologizmům, jejichž součástí ordinalia jsou.

2. Struktura práce

Tato diplomová práce je rozdělena na osm hlavních kapitol (nepočítáme-li Úvod) a četné podkapitoly. Pro přehlednost je každému zkoumanému jevu věnována samostatná kapitola. Po důkladné úvaze jsme se rozhodli nečlenit diplomovou práci na teoretickou část a materiálovou analýzu, ale uplatnit toto dělení v samotných kapitolách u jednotlivých typů číslovek, což usnadní srovnání teoretického pojetí a skutečné situace (analýza korpusových dat). Výjimkou je kapitola II, která shrnuje teoretické poznatky týkající se řadových číslovek jako celku.

Kapitola II tedy mapuje teoretickou základnu, podle níž dnes vymezujeme řadové číslovky. Shrnuje poznatky z hlavních českých mluvnic a jazykových příruček a snaží se jmenovat styčné body, či naopak odlišnosti v pojetí řadových číslovek.

Kapitola III představuje nejrozsáhlejší část práce. Podrobně se věnuje řadovým číslovkám určitým: jejich charakteristice, formální i významové variantnosti a problematickým jevům. V materiálové analýze zkoumáme řadové číslovky určité z hlediska variantnosti a z hlediska jejich funkce. Věnujeme se také řadovým číslovkám od necelých čísel (typ *půltý*) a s výrazem půl (typ *půlstý*). U řadových číslovek od vyšších čísel nastává problém doložitelnosti v úzu, což souvisí s problémem potenciality číslovek jako takových. Formálně jich umíme vytvořit, stejně jako čísel, nekonečně mnoho, ale ve skutečnosti je používán jen malý zlomek. Do jedné části této kapitoly jsou tedy zahrnuty všechny řadové číslovky nad 100 (včetně typu *tisící a milionty*), poněvadž konkrétní jazykový materiál pro analýzu není zdaleka tak rozsáhlý, jak by se na základě teorie nekonečnosti číselné řady mohlo zdát.

Kapitola IV se zabývá neurčitými řadovými číslovkami, pokouší se o jejich vymezení a opět je členěna na teoretický úvod a analýzu korpusových dat.

V kapitole V se věnujeme řadovým číslovkám adverbiální povahy.³ Rozlišujeme typ *poprvé*, typ *napoprvé* a typ *zprv* (a s tím související *za x-té* a *za n-té*) a v rámci této kapitoly se věnujeme také neadverbiálnímu spojení řadových číslovek s předložkou, typu *na druhou*. Také

³ Definice řadových číslovek adverbiální povahy a jejich další rozdělení viz kapitola V, s. 59.

se pokoušíme definovat sémantické rozdíly v rámci jednotlivých typů a neponecháváme stranou ani otázku pravopisu (*počtvrté* vs. *po čtvrté*), které věnujeme celou jednu část kapitoly.

Kapitola VI je zaměřena na vybraná frazeologická spojení s řadovými číslovkami, a to jak na výrazy neslovesné, např. *páté přes deváté*, *první housle*, tak na výrazy slovesné, např. *chytit druhý dech*, *mít něco z druhé ruky* atd. Zde čerpáme především ze Slovníku frazeologie a idiomatiky a porovnáváme relevantní hesla s výsledky vyhledávání v ČNK.

Abychom zmapovali skutečně všechny aspekty řadových číslovek, věnujeme rozsahem menší kapitolu VII slovům od řadových číslovek odvozeným, jako je např. *prvňák*, *třicátiny*, *prvosenka*.

Kapitola VIII se zabývá specifickým rysem číslovek v psaných textech: variantností číselného a písmenného zápisu. Zde se na základě korpusových dat pokoušíme vysledovat, zda existují faktory (a pokud ano, tak jaké), jež působí na pisatele při volbě zápisu. Za tímto účelem využíváme ve větší míře korpusu soukromé korespondence, který představuje jiný typ textů než korpusy SYN a ORAL (viz další podkapitola Jazykový materiál). Také nás zajímá způsob, zda a jak pisatelé ovlivňují budoucí přečtení výrazu psaného číslicemi (např. *v/ve 21. století*).

V deváté kapitole Závěr pak shrneme poznatky vyplývající z našeho zkoumání. Práci uzavírá seznam zkratk a bibliografie.

3. Jazykový materiál

Jak již bylo na začátku řečeno, hlavním pramenem pro naše zkoumání je **Český národní korpus (ČNK)**.⁴ Jak se dozvíme např. na internetových stránkách Ústavu Českého národního korpusu,⁵ pojem korpus označuje „soubor počítačově uložených textů (v případě mluveného jazyka - přepisů záznamu mluvy), který primárně slouží k jazykovému výzkumu. K práci s korpusy slouží speciální vyhledávací program. S jeho pomocí je možné vyhledávat slova a slovní spojení v kontextu a zjistit jejich frekvenci v korpuse i původní textový zdroj.“ Český národní korpus je tedy souhrnný název pro akademický projekt, jehož cílem je vybudovat rozsáhlý počítačový korpus především psané češtiny.

⁴ Viz <<http://korpus.cz/>>

⁵ Dostupné na internetu na adrese <http://korpus.cz/co_je_korpus.php>

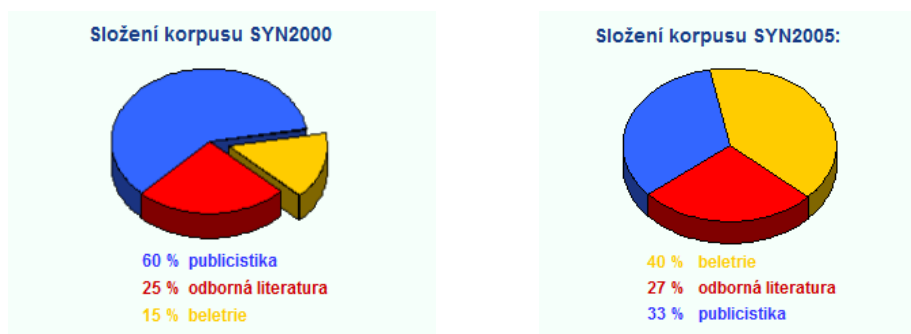
Nespornou výhodou korpusu je především fakt, že je **morfologicky označkován**, tj. lze v něm vyhledávat nejen podle jednotlivých tvarů, ale i slovních druhů. Dalším důležitým faktorem je, že většinu korpusů ČNK lze označit za **reprezentativní**, tzn. složené proporcionálně z textů tak, aby odrážely pokud možno co nejširší oblast jazyka, co nejvíce typů promluv. Dosáhnout takového cíle nebo se mu alespoň přiblížit je nesmírně obtížné a děje se tak na základě různých kritérií, zpravidla na základě kombinovaného výzkumu čtenosti určitých typů textů za určitou dobu (např. náklad denního tisku, míra vypůjčování knih v knihovnách). Korpus SYN2006PUB sice podle těchto kritérií reprezentativní není, avšak vzhledem k obrovskému objemu textů může být také cenným prostředkem pro výzkum tendencí v publicistických textech. U mluvených korpusů jsou kritéria reprezentativnosti postavena na jiných principech, a to sociolingvistických (věk, pohlaví, vzdělání, geografická příslušnost mluvčích). Není třeba opakovat námitky mnoha lingvistů, že žádný korpus nebude nikdy obsahovat vše. To je pochopitelné a ani to není nutné. I přesto se mu jako databázi textů a zároveň nástroji pro výzkum co do obsahu a technických možností (vyhledávání apod.) v dnešní době nic nevyrovná.

Kromě synchronních korpusů mluveného a psaného jazyka obsahuje ČNK také korpus diachronní (DIAKORP) a paralelní (Intercorp). Vzhledem k charakteru této práce ovšem připadají v úvahu pouze korpusy synchronní. Z korpusů psaného jazyka tedy různou měrou využíváme:

- stomilionový SYN2005, žánrově vyvážený korpus, v němž převažují texty z let 2000 - 2004
- stomilionový SYN2000, žánrově vyvážený korpus, v němž převažují texty z let 1989 - 1999
- třistamilionový SYN2006PUB, korpus publicistických textů z let 1989 - 2004
- KSK-DOPISY čítající 800 tisíc slov, přepisy ručně psané korespondence z let 1990 - 2004

V rámci korpusů SYN2000 a SYN2005 budeme rozlišovat texty vědecké, publicistické a umělecké, a budeme tak porovnávat výskyty číslovkových výrazů i z hlediska funkčněstylistického. Všechny tři korpusy SYN2000, SYN2005 a SYN2006PUB jsou, co se zařazených textů týče, disjunktní, tj. v žádném z nich se nevyskytuje text, který by již byl zařazený do jiného z nich.

V Grafu 1 uvádíme zastoupení žánrů v korpusu SYN2000 a SYN2005. Reprezentativnost korpusu SYN2005 se opírá o nový výzkum recepce psaného jazyka, jeho složení se tedy v některých ohledech od korpusu SYN2000 značně liší.

Graf 1: Srovnání složení korpus SYN2000 a SYN2005

Z korpusů mluveného jazyka jsou našimi prameny:

- milionový ORAL2008, sociolingvisticky vyvážený korpus neformální mluvené češtiny
- PMK, Pražský mluvený korpus, čítající 675 tisíc slov
- BMK, Brněnský mluvený korpus, čítající 490 tisíc slov

U korpusů mluveného jazyka a u korpusu KSK-DOPISY je výzkum časově náročnější, protože ani jeden z dostupných korpusů není opatřen morfologickými značkami, což značně zpomaluje vyhledávání (veškeré tvary je nutné zadávat ručně), a některé statistiky u nich tedy nejsou možné.

Nabízí se otázka, proč jsme jako pramen zkoumání zvolili ČNK, a nikoli například internet (vyhledávač Google apod.). Je neoddiskutovatelné, že internet představuje nesmírně cenný nástroj k zjišťování informací všeho druhu a z určitého hlediska funguje jako nesmlouvavé zrcadlo všech jazykových jevů. Nicméně přináší s sebou také několik nevýhod pro badatele. Tím, že je ze své podstaty prostředím neustále se proměňujícím, není prakticky možné spoolehnout se na vyhledané odkazy (stránky mizí a naopak přibývají nové). Z toho plyne, že stejně tak není možné výsledky zkoumání ověřit a dojít ke stejnému výsledku, což by u vědeckých prací mělo být jedním z kritérií.

Dále je na internetu dosti obtížné oddělit „zrno od plev“. Jazyk internetu (např. nového fenoménu blogů) je kapitola sama pro sebe a byl by nepochybně dobrým námětem pro další lingvistická a sociolingvistická zkoumání, nicméně pro naše účely považujeme za vhodnější využít reprezentativnějšího zdroje, jakým ČNK podle našeho názoru je.

Lze namítnout, že Český národní korpus obsahuje pouze texty redigované, tj. texty, jež prošly určitou redakční a jazykovou úpravou, a že práce založené na ČNK nezobrazují jazyk v celé jeho šíři. Nicméně v případě korpusů mluveného jazyka a korpusu soukromé korespondence tato námitka neplatí. Ty zobrazují jazyk v jeho přirozené podobě tak, jak jej mluvčí užívali.⁶ Proto se domníváme, že ČNK v současné době představuje jeden z mála prostředků, který odráží skutečné užívání jazyka a současně umožňuje díky svému zpracování vědecký výzkum, a věříme, že díky využití korpusů psaného i mluveného jazyka, jež jsou svým rozsahem až v řádu stamilionů slov skutečně dostatečným zdrojem, a s využitím korpusu soukromé korespondence neponecháváme stranou žádnou relevantní podobu jazyka.

⁶ V rámci korpusů mluveného jazyka samozřejmě nelze zkoumat pravopisné varianty, ovšem o výskytu a kontextu jednotlivých výrazů hovořit můžeme.

II. Řadové číslovky v základních jazykových příručkách

Jak jsme již v úvodu řekli, tato kapitola se věnuje teoretickému vymezení řadových číslovek v rámci kategorie číslovek jako takových. Podíváme se tedy postupně na hlavní české mluvnice a jazykové příručky a pokusíme se zmapovat rozdělení číslovek a definovat shodné, či naopak odlišné jevy v charakteristice číslovek řadových. Přestože tématem této práce jsou řadové číslovky v současné češtině, pro teoretická pojetí jsme si dali široký časový horizont počínaje mluvnicí Jana Gebauera (Gebauer 1926) a konče plánovanou Mluvnicí současné češtiny.⁷ Důvod je následující: jde-li nám o postihnutí současné situace a současných tendencí, mohou nám být velice užitečné i tendence minulé, které jdou na teoretické rovině dobře vysledovat. Z podobného důvodu se úmyslně nezaměřujeme pouze na souhrnné mluvnice, ale na jazykové příručky všeho druhu (včetně ryze popularizačních prací, např. Hronek, Sgall 1992, Polívková 1992), které se problematiky řadových číslovek nějakým způsobem dotýkají, a mohou tak odrážet současný úzus či normu. Jazykové příručky tedy v této kapitole dělíme na souhrnné mluvnické práce a na další monografie a jazykové příručky a jmenujeme je chronologicky podle data jejich vydání. Ve třetí podkapitole se pokoušíme poznatky z nich shrnout, a kde je to možné, využíváme přehledných tabulek.

1. Souhrnné mluvnické práce

1.1. První a zároveň nejstarší jazykovou příručkou, která je předmětem našeho teoretického zkoumání, je dvoudílná **Gebauerova Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské** (Gebauer 1926).⁸ Zde je kapitola o číslovkách zařazena do 2. dílu, který má podtitul Skladba, do oddílu věnovaného významu druhů a tvarů slovních. Skloňování číslovek pak najdeme zmíněno v 1. dílu této mluvnice. Samotné číslovky jsou děleny na **určité** a **neurčité** a na **základní, řadové, druhové a jiné výrazy číslovkové** (např. *dvojitý, po dvou, dvojnásobný*). Dále je zde dělení na číslovky adjektivní (sem patří řadové) a substantivní.

⁷ připravovaná pod vedením Mgr. Václava Cvrčka, Ph.D., v tisku v nakladatelství Karolinum

⁸ Vydání z roku 1926 nově zpracoval Václav Ertl.

Gebauer (potažmo Ertl) o ordinalích říká, že „jsou na otázku kolikátý?“, a rozlišuje řadové číslovky **jednoduché** (např. *druhý, stý, devětašedesátý*) a **složené** (např. *stý dvacátý, pětistý dvoutý pátý*). Pozornost je věnována psaní číslovek, jimiž se počítají sta a tisíce: „... mají tvar genitivní a splývají s číslovkami *stý-* a *tisící-* ve výraz jednoduchý, např. *dvoutý dvacátý, pětistý dvoutý druhý*“. Zajímavá poznámka se týká číslovek řadových vyšších než sto: „Zde bývá někdy tvaru řadového jen číslovka označující desítky a jednotky, např. *roku tisícího devítistého třináctého* nebo *roku tisíc devět set třináctého*.“

Tato mluvnice také zmiňuje dva typy skloňování – častější složené a jmenné (muž. n. stř.) po výrazu *půl* (např. *půl pátá krejcaru, půl deváta roku*). V rodě ženském podle této mluvnice bývají tvary složené, např. *půl deváté míle, před půl pátou hodinou*.

1.2. **Mluvnice spisovné češtiny** (Trávníček 1951: 536) se věnuje tvoření a skloňování číslovek. Řadové číslovky od *pěti* výš se tvoří „veskrze ze základních příponou –ý (*šestý, osmý, padesátý, stý*). Analogicky podle *pátý* se k milion vytvořilo *miliontý* příponou –tý, k tisíc pak *tisící* příponou –í. *Čtvrtý* vzniklo příponou –tý ze základu *čtvr-*, který je starou hláskovou obměnou kmene základní číslovky *čtyři*. Třetí má pak příponu –tí a základ vzniklý obměnou kmene základní číslovky *tři*.

U skloňování se uvádí, že řadové číslovky skloňujeme jako adjektiva (tehdy podle vzorů *chudý* a *pěší*) a řadové číslovky na –tý a *sedmý, osmý* mají ve spojení s *půl* vedle tvarů složených i jmenné pro 2. a 6. p. singuláru maskulina a neutra (*půl čtvrtého dne* i *půl čtvrtá dne*; ovšem za nespisovné je považováno *půl druha, po půl druhu a půl třetá*).

1.3. **Česká mluvnice** (Havránek, Jedlička 1960: 206) definuje číslovky jako „slova významu číselného“ a rozděluje je následujícím způsobem: **základní, řadové, druhové, násobné a neurčité**. Číslovky neurčité tedy nepředstavují kategorii v dělení založeném na protikladu určitý - neurčitý, nýbrž jsou součástí celkového rozdělení.

O číslovkách řadových se píše, že „označují místo v číselné řadě, pořadí (odpovídají na otázku *kolikátý, který*)“ a že „čísllovky řadové složené z desítek a jednotek mají rovněž dvojí podobu: *jedenadvacátý, čtyřicetadvacátý, ...* nebo *dvacátý první, dvacátý čtvrtý*.“ Rozlišení stylistické vhodnosti či poznámku o volné zaměnitelnosti těchto složených výrazů zde ale nenajdeme.

Havránek – Jedlička se jedním odstavcem věnují také zápisu řadových číslovek číslicemi a nutnosti psát za těmito číslicemi tečku. V případě letopočtu je uvedeno, že jej můžeme číst i jako číslovku základní. Totéž platí i pro čísla stran, zvláště ta vyšší (např. *na straně dvě stě čtyřicet osm*).

V části věnované skloňování číslovek jsou uvedeny standardní informace o typu skloňování a vzorech, ale není zde žádná zmínka o skloňování číslovek řadových od vyšších čísel – nedozvíme se tedy, zda platí varianta *stý dvacátý osmý*, nebo *stodvacátý osmý*, popř. obě. Typu *půl pátá* je věnován odstavec o jmenném skloňování s tím, že se bez omezení připouští i tvar *půl druhá* (vedle častějšího *půl druhého*), který Trávníček (1951: 536) označuje za nespisovný spolu s *po půl druhu* a *půl třetá*. Havránek—Jedlička připouštějí i psaní dohromady: *půldruha*, *půlpátá*.

O číslovkách neurčitých se jako o pátém druhu číslovek dozvíme, že „nevyjadřují určitý, přesný počet, přesné, určité pořadí atd., nýbrž jen neurčitý počet, pořadí atd.“ Z řadových je zde uveden pouze příklad *několikátý*.

1.4. Další zkoumanou příručkou je **Nauka o českém jazyku** (Šmilauer 1972). Uvážíme-li, že tato kniha má podtitul „Pomocná kniha pro vyučování na školách 2. cyklu“, lze očekávat, že údaje v ní obsažené budou podány srozumitelným až popularizačním způsobem (na rozdíl od práce např. Miroslava Komárka, která je určena vysokoškolským studentům a odborníkům, viz podkapitola 2).

Šmilauer (1972: 195) zde číslovky charakterizuje jako „slova sklonná, zčásti i nesklonná, tj. substantiva, adjektiva a adverbia, významu číselného.“ Dále vyděluje číslovky, které mají „své zvláštnosti tvaroslovné (*dvě, pět* apod.)“. Důvody, které vedou k probírání číslovek v tomto „širokém pojetí“, označuje Šmilauer za „praktické“ a dále je nerozvádí, tzn. můžeme říci, že považuje jako naprostá většina tvůrců gramatik a jazykových příruček za užitečné vymezit tuto slovnědruhovou kategorii na základě sémantiky. Rozlišuje číslovky **neurčité a určité** a oboje dále dělí na číslovky **základní, řadové, druhové, násobné, podílné a názvy číslic a zlomků, číslovkové složeniny** (poslední kategorii přiřazuje opět z praktických důvodů).

Řadové číslovky jsou tedy definovány jako „adjektivní číslovky vyjadřující pořadí (na otázku *kolikátý?*)“ a po výčtu příkladů (viz dále) se Šmilauer věnuje jejich skloňování. Rozlišuje

- a) ordinalia skloňující se podle vz. „mladý“ a „jarní“,

- b) číslovky *druhý, čtvrtý* atd. až *devadesátý*, která mají po slově *půl* a před maskulinem a neutrem jmenné tvary („otcův“): *půl druha dne* i *půldruha dne*, *půl čtvrtá jitra* i *půlčtvrtá jitra* atd.

Typ b) lze ovšem dnes považovat vedle častějšího *půl druhého dne* i *půldruhého dne* za zastaralý a prakticky neužívaný. V obou případech se navíc jedná o řadovou číslovku pouze formálně – významově se překrývají s číslovkou základní (*půl druhého dne* = *den a půl*). Asi bychom nenalezli mluvčího, který by použil označení *půl druha dne/půl druhého dne* jako odpověď na otázku „Kolikátý den...?“, pokud vůbec, tak spíše na otázku „Kolik dní...?“.

Šmilauer dále uvádí některé příklady, které stojí za zmínku. U číslovky *první* uvádí variantu *prvý* s poznámkou (kniž.), ovšem u složeného tvaru od čísla 21 klade rovnítko mezi *jedenadvacátý* = *jednadvacátý* = *dvacátý první* = *dvacátý prvý* bez poznámky o zastaralosti či stylové platnosti jednotlivých variant. Dalším zajímavým příkladem je výraz *stý*, který Šmilauer používá i ve složených výrazech *stý první*, *stý pětadvacátý* na rozdíl od MSČ, která uvádí tvar *sto první*.

V poznámce Šmilauer (1972: 199) uvádí, že z „řadových číslovek se tvoří příslovce znamenající opakování nebo časové pořadí: *poprvé* i *po prvé*, *po stu a prvé*, *po tisíce a druhé*; výčet: *za prvé*, *za druhé*, *za sto a prvé*, *za tisíc a druhé*.“ Tvary *po stu a prvé* a *po tisíce a druhé* nám připadá poněkud zvláštní; preferovali bychom spíše tvary *po sto a prvé*, popř. *po sté a prvé*, a *po tisíci a prvé*, popř. *po tisíci a prvé*. Těmto druhům číslovek a jejich náležitým tvarům (i pravopisným) se věnujeme v kapitole V., kde také ověříme výskyt těchto Šmilauerem uvedených tvarů v ČNK.

Z neurčitých řadových číslovek jsou v této příručce zmíněny pouze *několikátý* a *tolikátý*.

1.5. **Mluvnice češtiny 2**⁹ z roku 1986 (dále jen MČ2) zařazuje číslovky mezi nastavbové slovní druhy, tj. „ty slovní druhy, které svými funkčními vlastnostmi napodobují soustavu základních slovních druhů (neslovesných)“. Mezi základní pak řadí substantiva, adjektiva, verba a adverbia. Sémantickým základem číslovek je kvantovost, vyjadřování kvantity, která je zde formována substantivností, adjektivností a adverbialností. Mluvnice dále rozlišuje primární funkce (subjekt/objekt, shodný atribut, adverbiale) a sekundární funkce číslovek (např. neshodný atribut, predikativ, tradiční doplněk). Rozdělení číslovek v MČ2 je následující:

⁹ řečená Akademická

základní, numerické, úhrnné, souborové, druhové, velikostní, násobné, dílové, skupinové, řadové. Dále rozlišuje číslovky na určité, úplnostní (které ovšem řadové netvoří) a neurčité. Je evidentní, že tato mluvnická vyděluje číslovky nejdetailněji ze všech zkoumaných, otázky zařazení řadových se to ale nikterak nedotýká.

V rámci řadových číslovek se pak vydělují výrazy, které mají povahu „řadového pojmenování nečíslovkového“, což je dle našeho názoru poněkud vágní pojmenování pro slova typu *poslední, předposlední*. Tyto výrazy bychom spíše zařadili mezi neurčité řadové číslovky a přiřkli bychom jim povahu „řadového pojmenování relativního“. Blíže k tomuto typu číslovek viz kapitola IV.

MČ2 rozlišuje dvojí typ číslovek adverbiální povahy: **řadové číslovky časové** (typ *poprvé, potisící*, včetně neurčitých *poněkolikáté, potolikáté* apod.) a **řadové číslovky výčtové** (*za první, za druhé, za desáté, za sté, za ixté, za enté* atd.). Je zjevné, že v zápisu těchto číslovek nepanuje shoda: důvodům, proč se některé výrazy píší odděleně a jiné zvlášť a jaké varianty se užívají, se věnujeme v kapitole V. Zde ponecháváme pravopis uvedený v MČ2 (např. *za ixté* namísto *za x-té*). Je důležité uvést, že výrazy *za první, za druhé* a *za třetí* figurují v MČ2 také v kapitole o částicích, kde jsou uvedeny jako „částice výčtově strukturující (hierarchizující) reálný text“. Kapitola o částicích a kapitola o číslovkách v MČ2 mají pravděpodobně jiného autora, kteří se v zařazení výrazů typu *za první* evidentně neshodli.

Co se týče konkrétních příkladů, MČ2 uvádí, že vedle obvyklejšího *první* se rozšířilo *prvý* (kvůli tvarovému vyrovnání - ordinalia mají tvar adjektiv tvrdých – kromě *třetí* a *tisící*). Charakterizuje jej jako „poněkud knižní“. Dále MČ2 zmiňuje výrazy *půlstý* (jako synonymum k *padesátý*), *půltisící* a *půlmiliontý*. V souladu s těmito výrazy se teoreticky nabízejí i výrazy *půlmiliardtý* nebo *půltuctý*, ale jak je to se skutečným užitím tohoto typu výrazů, zjistíme až při nahlédnutí do ČNK, viz kapitola III.

1.6. **Čeština – řeč a jazyk** (Čechová a kol. 2000) (dále jen ČŘJ) zařazuje číslovky mezi návšbové slovní druhy jako „nejběžnější prostředek pro vyjadřování počtu, kvantity“ (kterou ovšem vyjadřují i jiné slovní druhy). Co se týče morfologického kritéria při dělení slov na slovní druhy, ČŘJ uvádí, že číslovky nemají - až na výjimečný typ *pět*, 2. p. *pěti* - samostatný, zvláštní systém tvarů, nýbrž využívají tvarů substantivních, adjektivních (platí pro řadové) a zájmenných, popř. zůstávají nesklonná, mají-li úlohu příslovce. Z hlediska syntaktického plní

číslovky roli větných členů. ČŘJ se věnuje i utvářenosti číslovek: číslovky řadové jsou (s výjimkou *prvý, druhý*) odvozené od číslovek základních.

Podle svého významu číslovky dělí na **určité** a **neurčité**, dále na **základní, úhrnné, souborové, druhové, násobné, dílové, skupinové a řadové**. Kromě kapitolky o soustavě tvarů (kde jsou řadové pouze zmíněny v souvislosti s adjektivním skloňováním) se ČŘJ podrobněji jednotlivým typům číslovek nevěnuje.

V části nazvané Kombinované číslovkové výrazy (2000: 218) ČŘJ řadové číslovky úplně vynechává a pouze konstatuje u základních, že se „někdy skloňují jen některé části, především u číslovek pojmenovávajících vyšší počet“. Dále říká, že ustrnulé podoby *půl* a *čtvrt* se stávají předním členem spřežek, např. *půldruha litru*, častěji *půldruhého litru*.

1.7. V **Příruční mluvnici češtiny** neboli PMČ z roku 2003 jsou číslovky označeny za „slovní druh vyjadřující kvantovost, a to buď **počítanou**, určitou, vyjádřitelnou čísly, nebo **nepočítanou**, neurčitou, čísly nevyjádřitelnou.“ Číslovky se dělí na **základní, řadové, druhové, násobné a jiné vyjádření kvantovosti** (např. *tisícový, trojka* atd.).

O číslovkách řadových se uvádí, že jsou „substitutem, který vyjadřuje kvantum jako vlastnost: *pátý (student), několikáté (zpoždění)*“. Jde o kvantitativní vyjádření umístění v pořadí jedinců téhož druhu: *nultá minuta, první závodník* atd. V rámci řadových pak PMČ definuje neurčité: *několikátý, poslední, předposlední*. Dva poslední výrazy ovšem najdeme ve Slovníku spisovné češtiny (dále jen SSČ) zařazené jako adjektiva.

Dále Grepl – Karlík uvádějí ustálená spojení, do nichž řadové číslovky vstupují: s předložkou *za* (*za první, za druhé* apod.) při výčtu a s předložkou *po* (*po první/poprvé, poté, poněkolikáté* apod.) jako označení pořadí, v němž se odehrál děj.

O skloňování složených číslovek řadových zde není zmínka.

1.8. Nejnovější mluvnici, která je na rozdíl od těch předchozích založena na analýze korpusových dat z ČNK, je chystaná **Mluvnice současné češtiny** (dále MSČ), která má vyjít v nakladatelství Karolinum do konce tohoto roku. Vyznačuje se především tím, že uvádí mnoho příkladů s údaji o frekvenci výskytu, a také tím, že pro příklady využívá i mluvené češtiny, a tudíž výrazů nespisovných, avšak v mluvené řeči častých.

Číslovky jsou zde charakterizovány jako „slova sdružená do slovního druhu číslovek, která slouží k vyjádření množství“ a jsou děleny na **základní, řadové, násobné a druhové**. K otázce slovnědruhové platnosti číslovek podle této mluvnice viz Úvod.

Řadové číslovky podle tohoto pojetí označují „pozici v rámci uspořádaného systému nebo souboru“, vyjadřují tedy, jaké pořadí má počítaný předmět v určité posloupnosti. Dále se zde uvádí, že „čísllovky vyšší mají část vyjadřující řád shodnou s číslovkami základními, pořadí pak vyjadřují pouze desítky a jednotky (*sto pětašedesátý*), nebo se u kratších vyjádření mění všechny části (*tisíc první, ale sto první*)“. V případě číslovky *sto* ale ani zde nepanuje jednotný názor, jelikož v obecném úvodu k číslovkám je zmíněn příklad *stý padesátý*.

V poznámkách k jednotlivým řadovým číslovkám najdeme frekvenční analýzu konkurenčních výrazů *první* a *prvý*: v psané i mluvené češtině naprosto převažuje výraz *první* (96 %) oproti *prvému* (4 %).

2. Další monografie a jazykové příručky

2.1. Kniha **Kvantitativní charakteristiky současné češtiny** (Těšitelová a kol. 1985: 73) je pro naše zkoumání obzvláště užitečná, jelikož nabízí kvantitativní srovnání založené na frekvencích jednotlivých slovních druhů a tvarů, které můžeme porovnat s naším vlastním výzkumem. Vzhledem ke svému stáří (rok 1985) nevyužívali autoři tak velkých korpusů, jako nabízí ČNK, nýbrž vlastnoručně vytvořeného „korpusu věcného stylu“ (180 textů po 3000 slovech PUB, 100 textů ODB a 20 textů ADM, celkem 540 000 slov). Také se nezaměřovali na řadové číslovky, pouze na číslovky jako celek, přesto bude zajímavé srovnat některé údaje.

Pro kvantitativní analýzu byly řadové číslovky vymezeny jako „slova číselného významu, která zahrnují číslovky základní (základní číselná řada), adjektivní (řadové aj.) a adverbialní“. Na ose určitost – neurčitost se výrazy neurčité podle Těšitelové nacházejí na přechodu mezi číslovkami a adverbii (např. *málo, kolik, několik*), ovšem s ohledem na stránku formální se rovněž dělí na základní (*několik*), adjektivní (*několikátý*) a adverbialní (*několikrát*). Kam spadá např. výraz *poněkolikáté*, se nedozvíme. Můžeme tedy shrnout, že řadové číslovky podle Těšitelové patří mezi určité a neurčité číslovky adjektivní.

Co se týče četnosti číslovek jako takových v češtině, pohybuje se kolem 1,5 – 2 % všech slov textu. V souboru věcného stylu pak Těšitelová uvádí 11 649 výskytů, tedy 2,16 %. Můžeme

podle autorů tedy hovořit o určité stabilitě v užívání číslovek a jejich zastoupení v materiálu, ačkoli se zcela jistě mírně liší v různých typech textu (beletrie vs. publicistika).

Číslovkám adjektivním připadá 20,17 % výskytu všech číslovek, přičemž třídu adjektivních číslovek tvoří téměř výhradně číslovky řadové (druhé a násobné se objevují zřídka, asi 0,5 %). Adverbiální číslovky tvoří 13,91 % z celkového počtu všech číslovek a jsou jedinou skupinou, v níž složka neurčitá (9,98 %) převyšuje složku určitou (3,93 %). Dále jsou u adjektivních číslovek maskulina i feminina stejně frekventovaná (37 %), přičemž neutra dosahují 26 %.

2.2. Z počátku 90. let pochází publikace **Čeština bez příkras** (Hronek, Sgall 1992: 52). Jak se dočteme v samotném mottu knihy, „názory v tomto spisku obsažené jsou (ne náhodou) málo podobné stanoviskům většiny českých lingvistů [...]“. Nakolik jde ve skutečnosti o názory kontroverzní, není předmětem našeho zkoumání; zajímá nás především, co se zde říká o řadových číslovkách.

Sgall a Hronek zde vyslovují domněnku, že se tvar *jedenadvacátý (-ý)*, přirovnávaný k německému *einundzwanzigste*, „pevně držel v obou centrálních útvarech češtiny ještě kolem roku 1960, ale dnes mladší generace dává u řadových číslovek přednost tvarům *čtyřicátý šestý* apod., zejména u číslovek nad stovkou: *stodvacátý třetí*.“ Není dále upřesněno, z čeho tyto závěry a informace vycházejí, autoři neuvádějí zdroje, pouze poukazují na souvislost se slábnoucím vlivem němčiny.

Pozornost je věnována i výrazům typu *stojednadvacítka* vs. *stodvacet jednička*, které mezi řadové číslovky neřadíme, avšak autoři u nich zaznamenali podobný vývoj. Tendence je podle autorů opět taková, že od tvarů *stojednadvacítka*, ale také např. *pětašedesátka* dochází k postupnému přechodu k tvarům *stodvacet jednička*, *šedesát pětka*, *dvacet šestka*.

2.3. V příručce ÚJČ ČSAV ČR z téhož roku **Praktické kapitoly z českého jazyka** (Polívková 1992: 31) se číslovkám věnuje kapitola Číslovky v textu Miloslava Sedláčka. Zevrubně zde mapuje užití a skloňování číslovek a velký prostor věnuje číslovkám základním a souborovým. U číslovek řadových si Sedláček všímá pouze toho, jak se tvoří pro hodnoty 101 - 199, a to z toho důvodu, že „mluvnice o tom neposkytují vyčerpávající poučení“, jak jsme si mohli všimnout také v předchozí kapitole.

Základní způsob je podle Sedláčka takový, že podobu řadové číslovky mají všechny části, např. *stý první, stý desátý*. Avšak je možné také užít variant, v nichž první číslovka zůstává v podobě *sto*, např. *sto první, sto padesátý osmý*. Tento typ číslovek se píše často dohromady *stodvacátý, stošedesátý* (prý z důvodu formální podobnosti s výrazy jako *stohlavý, tisícičlenný*). Psaní dohromady v tomto případě nijak neztěžuje skloňování, srov. *při stopadesátém výročí*, ale jen *při stém padesátém výročí*.

2.4. V **Novinkách z pravopisu a tvarosloví** (Brabcová 2000: 55) se uvádí dvojí podoba číslovky *první – prvý* (s příkladem „pouze První máj“) a číslovek složených z desítek a jednotek: *jedenadvacátý/jednadvacátý, ... devětašedesátý, nebo dvacátý první, ... devadesátý devátý*. Pro hodnoty 101 – 199 mohou mít podobu řadové číslovky buď všechny části (*stý padesátý osmý*), nebo číslovka *sto* zůstane v základní podobě (*sto padesátý* nebo jako jedno slovo *stopadesátý*). Pokud skloňujeme všechny části, píšeme je zvlášť (*při stém padesátém výročí*).

2.5. V publikaci z roku 2004 **Jak psát a jak nepsat česky** (Sgall, Panevová 2004: 69) je číslovkám věnováno pouze několik vět, kde se dozvíme, že „vedle *třiatvacet, pětatřicátý* je dnes asi čím dál běžnější *dvacet tři, třicet pět*,¹⁰ ačkoli takové vyjadřování působí potíže u spojení jako *šestapadesátka*.“ Autoři doufají, že se příliš nešíří tvary jako *dvacet jednička*, ale zároveň uznávají, že již musíme počítat s tvary jako *stopadesátšestka*, které chápou jako složeninu a píšou dohromady. O řadových číslovkách se zde tedy hovoří pouze nepřímě v souvislosti s obdobnými variacemi u základních číslovek a od nich odvozených slov.

2.6. Komárkovy **Příspěvky k české morfologii** (Komárek 2006: 55n) jsou podle anotace určeny především studentům bohemistiky, ale i široké veřejnosti. Mají, na rozdíl od předchozích příruček, svým jazykem i obsahem blíže k vědecké literatuře než k literatuře popularizační. Komárek se v nich zabývá vymezením a systémem slovních druhů ve spisovné češtině velmi zevrubně, proto považujeme údaje zde obsažené za velice významné, a přestože nejde o souhrnnou mluvnickou práci, zařazujeme ji do shrnujících tabulek vedle mluvnic.

¹⁰ Autoři zde omylem zaměnili *třicátý pátý* za *třicet pět*. (pozn. diplomantky)

Číslovky Komárek označuje za lexikální kvantifikátory, tedy prostředky, jimiž „vymezujeme ve výpovědi extenzionální význam propozice, tj. množství a identitu denotátů označovaných v daném případě.“ Při vymezení jde ovšem především o ty prostředky, pro něž je kvantifikace funkcí typickou, základní (především základní číslovky); tzv. číslovky řadové mají podle Komárka ke kvantifikaci jenom nepřímý, zprostředkovaný vztah.

Tzv. řadové číslovky mají výraznou sémantiku „místo v homogenní sérii, jejíž členy mohou být počítány“. Řadová číslovka také nepřímo informuje o počtu členů určitého úseku řady, tj. také o počtu, který tato řada minimálně má (*Prožil zde už pátý den.* – řada má nejméně 5 dní). V tomto jsou také v určitém smyslu synonymní s číslovkami základními (*Prožil zde už pátý den* = pět dní), záleží ovšem na vidu slovesa a jeho významu (*Zemřel třetí den* = za dva a blíže neurčenou část dalšího).

Komárek se domnívá, že řadová číslovka je především prostředkem identifikace: v řadě počítaných objektů se identifikuje ten, ke kterému má být referenčně vztažena propozice. Nejsou tedy kvantifikátory v pravém slova smyslu, nýbrž „řadovými identifikátory“.

K řadovým číslovkám neurčitým pak řadí i adjektivní výraz *poslední* (= stojící na konci řady) a *další*. Zařazení výrazu *další* považujeme za velice diskutabilní, jelikož by ospravedlnilo i zařazení dalších výrazů, jako je *příští*, *následující*, *předcházející* apod. Tyto výrazy dle našeho názoru mezi řadové číslovky neurčité nepatří, jak zdůvodňujeme dále v kapitole IV.

3. Shody a odlišnosti ve vymezení řadových číslovek

Jak vyplývá z předchozích dvou podkapitol, řadovým číslovkám není v mluvnicích ani v popularizačních příručkách v porovnání s ostatními druhy číslovek věnováno příliš mnoho pozornosti. Také je patrné, že kromě několika společných rysů, o kterých se zmiňují všechny výše uvedené teoretické práce a které níže shrnujeme, existuje nemálo jevů v oblasti řadových číslovek, které buď nejsou popsány vůbec, nebo pouze v některých pracích, nebo co hůř, pokaždé jinak (např. skloňování složených řadových číslovek od čísel nad 100 a zařazení typu *poslední* k řadovým číslovkám). Zde se tedy pokusíme shrnout společné rysy a odlišnosti v pojetí řadových číslovek.

Na základě shodné charakteristiky lze o řadových číslovkách říci, že platí následující:

CHARAKTERISTIKA A DĚLENÍ:

- odpovídají na otázku „**kolikátý?**“, označují pořadí, místo v číselné řadě nebo jinými slovy „v homogenní sérii, jejíž členy mohou být počítány“, můžeme je nazvat i „řadovými identifikátory“ (Komárek 2006: 56)
- z hlediska tvaru se dělí na výrazy **jednoduché** (*první, druhý, padesátý, devětašedesátý*) a **složené** (*dvacátý první, třicátý osmý* atd.), přičemž pro výrazy od 21 do 99 existuje podoba dvojí (*dvacátý pátý* vs. *pětašedesátý*), příp. trojí (*jednatřicátý* vs. *jedenatřicátý* vs. *třicátý první/prvý*)
- podobně jako ostatní číslovky je můžeme rozdělit na **určité** (*první, druhý* atd.) a **neurčité** (*několikátý, tolikátý* atd.), ovšem v zařazení výrazů mezi neurčité řadové číslovky nepadá shoda

PŮVOD:

- jak uvádí např. Šimandl,¹¹ řadové číslovky od 5 výš vznikly transflexí z číslovek základních příponou -ý (např. *osm-ý, šest-ý, padesát-ý* až *devadesát-ý, st-ý*), přičemž dochází k pravidelné alternaci koncového -et/-ět na -át- (*pět – pátý, deset – desátý* atd.)
- výjimkou je transflexe k měkkému vzoru u číslovky *tisíc-í*, ovlivněná měkkostí koncové souhlásky
- číslovka *čtvr-tý* je tvořena formantem -tý (při atypické ztrátě vokaličnosti kořenu *čtyr-*) stejně jako *nultý, miliontý, miliardtý* (a teoreticky další řadové číslovky od čísel vyšších řádů, které ovšem v praxi neužíváme vzhledem k jejich významu)
- nepravidelná měkkost formantu číslovky *tře-tí* sahá k indoevropské úrovni jazykové historie (Rejzek 2001)
- číslovky *první* a *druhý* nemají číselný původ: číslovka *první* má svůj základ v indoevropském **pr̥uō-*, které znamenalo „přední“; číslovka *druhý* se vyvinula z praslovanského **drugъ* díky konstrukcím jako *drugъ druga (jeden druhého)*, nejprve

¹¹ v Kapitolách z české gramatiky (v tisku)

tedy měla význam „jiný“, později vytlačila řadovou číslovku **vъtorъ* (z níž pochází např. slovo *útery*) a dnes je jejím základním významem „druhý v pořadí“ (Rejzek 2001).

SKLOŇOVÁNÍ:

- podle svého tvaru spadají mezi tzv. číslovky adjektivní, tj. s adjektivním skloňováním
- všechny řadové číslovky s výjimkou *první*, *třetí* a *tisíc* (měkký vzor „jarní“) se skloňují podle tvrdého vzoru „mladý“
- archaický typ *půl páta* má skloňování jmenné: číslovky *druhý*, *čtvrtý* atd. až *devadesátý* mají po slově *půl* a před maskulinem a neutrem jmenné tvary (vzor „otcův“)

FUNKCE VE VĚTĚ:

- na základě MČ2 můžeme říci, že významová báze kvantovosti (Q) je u řadových číslovek formována základními znaky adjektiva, tedy Q/A, a dále funkčně diferenciována funkčními příznaky *s*, *a*, *c* a *v*.
- primární funkcí řadových číslovek je tedy **Q/A^a (shodný atribut)**: *Vítáme miliontého návštěvníka*.
- funkce sekundární jsou **Q/A^v (predikativ)**: *Náš závodník byl třináctý*; **Q/A^s (subjekt/objekt)**: *Každý sedmý vyhrává*; **Q/A^c (tradiční doplněk)**: *Skončil pátý*.

Co se týče jevů, na nichž se teoretické práce neshodují, jedná se především popis typu *půl páta*, o psaní (a skloňování) číslovek od 100 výše a o pojetí neurčitých řadových číslovek.

Zde tedy shrnujeme rozdíly v definicích:

Dnes již archaickému spojení typu *půl páta* se věnují pouze rané mluvnické práce do 70. let, z novějších prací jej pouze Čechová zmiňuje jako specifický typ spřežek po slovech *půl* a *čtvrt*. V následující tabulce shrnujeme:

	Gebauer	Trávníček	H&J ¹²	Šmilauer	Čechová
<i>typ půl páta</i>	ano	ano, pro -tý a 7., 8.	ano	ano, pro 2., 4. – 90.	jako součást spřežek
<i>půl druha?</i>	ano	nespisovné, i půl třet'a	ano	ano	ano
<i>psaní dohromady?</i>	ne	ne	obojí psaní	obojí psaní	pouze dohromady

Tabulka 1: Zařazení a charakteristika typu půl páta v českých mluvnicích

Psaní určitých řadových číslovek od čísla sto výše se mluvnice i příručky buď úplně vyhýbají, nebo podávají jen kusé informace. Ze zkoumaných mluvnic a příruček se o této problematice zmiňují jen některé; ty řadíme chronologicky a shrnujeme do následující tabulky 2.

	Gebauer	Šmilauer	MSČ	Hronek, Sgall	Polívková	Brabcová
<i>stý padesátý</i> ¹³	X	X	X		X	X
<i>sto padesátý</i>			X		X	X
<i>stopadesátý</i>				X	X	X

Tabulka 2: Psaní řadových číslovek od čísla 100 výše

Ačkoli Pravidla českého pravopisu v oddílu Jiné spřežky připouštějí pouze varianty *stý padesátý*, ale *stopadesátý*, MSČ (v tisku) i Brabcová (2000: 55) uvádějí i variantu *sto padesátý* jako přípustnou. Publikace vydaná pod vedením A. Polívkové pochází z roku 1992, tedy před vydáním nových Pravidel.

¹² Tuto zkratku používáme pro dvojici autorů Havránek – Jedlička.

¹³ Číslovku 150. uvádíme jako jeden z nejčastějších příkladů, některé mluvnice volí i jiné (např. sto první apod.).

Mezi neurčité řadové číslovky řadí jednotliví autoři příruček a mluvnic různé výrazy.¹⁴ Pro přehlednost je uvádíme v tabulce 3. V kapitole IV se pak pokoušíme odůvodnit, či naopak vyvrátit zařazení jednotlivých výrazů k neurčitým řadovým číslovkám.

	Gebauer	Trávníček	H&J	Šmilauer	MČ2	ČŘJ	PMČ	Komárek	MSČ
<i>několikátý</i>	X		X	X	X	X	X	X	
<i>tolikátý</i>				X	X			X	
<i>kolikátý</i>	X				X			X	
<i>x-tý</i>					X				
<i>n-tý</i>					X				
<i>kdovíkolikátý</i>								X	
<i>kolikátýchce</i>								X	
<i>poslední</i>					X		X	X	
<i>předposlední</i>					X		X		
<i>další</i>								X	
poznámka		beze zmínky	zvláštní kategorie						beze zmínky
autoři	Gebauer	Trávníček	H&J	Šmilauer	MČ2	ČŘJ	PMČ	Komárek	MSČ

Tabulka 3: Zařazení jednotlivých výrazů mezi neurčité číslovky

¹⁴ Šimandl (v tisku) definuje řadové číslovky jako „vyjadřující pořadí v očíslované řadě“, z čehož vyvozuje, že o existenci neurčitých ordinalií hovořit nelze: „Jen mezi deiktickými číslovkami existují indefinita (několikátý ap.). [...] U výrazů jako další, následující, předchozí/předcházející/předešlý, (před)poslední jde spíše o funkční blízkost adjektiv, která se vztahují k obecné, nikoli nutně počítané řadě.“ Mezi neurčité řadové číslovky se tradičně řadí i výrazy tolikátý a kolikátý, o kterých se Šimandl v kapitole o řadových číslovkách explicitně nezmiňuje.

III. Řadové číslovky určité

1. Charakteristika řadových číslovek určitých

Jak již bylo v úvodu řečeno, číslovek je (stejně jako čísel samotných) nekonečně mnoho, ovšem pro popis skutečnosti našeho světa jich využíváme jen malý zlomek. Šimandl (2008) konstatuje, že „čísllovky jsou tedy zvlášť výrazný příklad konstruování gramatiky (langue) nad mezerovitě doloženým územ (parole).“ Dále říká, že „korpora a data z nich negenerují systém, ten vzniká lingvistickým hodnocením a jeho intuicí. Korpora však mohou intuici usměrňovat a výsledek by neměl být v rozporu s korpusovými daty.“ My se domníváme, že korpora mohou ukázat tendence vývoje jednotlivých jevů a umožňují nahlížet na problematické kategorie novým způsobem, čehož se pokusíme využít v těchto prakticky zaměřených kapitolách.

Tato kapitola je věnována řadovým číslovkám určitým. Vymezit je není, na rozdíl od např. řadových číslovek neurčitých, nikterak obtížné. Řadovými číslovkami určitými zde rozumíme ty řadové číslovky, které označují konkrétní, určitý počet a které mají adjektivní povahu. Řadovým číslovkám adjektivním neurčitým vzhledem k jejich problematickému vymezení věnujeme samostatnou kapitolu (kapitola IV) a řadovými číslovkami adverbiální povahy (určitými i neurčitými) se zabýváme v kapitole V.

V předchozí kapitole jsme mapovali řadové číslovky po teoretické stránce, proto se v této kapitole zaměříme především na jejich užití v textech a na jevy problematické (variantnost a konkurenci v rámci této kategorie). Pouze pro přehlednost zde shrneme základní charakteristiku řadových číslovek určitých:

- označují konkrétní pořadí jako odpověď na otázku „kolikátý?“
- jsou až na dvě výjimky (*první* a *druhý*) vytvořeny od číslovek základních
- mají adjektivní skloňování, kromě číslovek končících na *první*, *třetí* a *tisící* (vzor „jarní“) se skloňují podle tvrdého vzoru „mladý“
- mají podobu buď jednoslovného výrazu (čísllovky pro hodnoty 0-20, pro desítky 30-90, pro hodnoty 21-99 v případě přehození řádů desítek a jednotek, pro opěrné řády 100, 1000 a další), nebo víceslovného výrazu (pro všechny zbývající hodnoty), ovšem hranice mezi jednoslovností a víceslovností je neostrá (viz oddíl 3)

2. Variantnost a problematické jevy

K nejzajímavějším jevům v jazykovém zkoumání bezesporu patří variantnost neboli obecně řečeno existence variant v rámci jednoho jazykového jevu. Ze sociolingvistického hlediska variantnost jazyka znamená, že existují alternativní způsoby, jak říct „stejnou věc“. Podle Labova jde o vztah jazykové proměnné jakožto abstraktního konstruktu a jejích specifických formálních hodnot, totiž variant. Jazyková proměnná je tedy množinou soupeřících variant (ESČ 2002: 518).

V morfologii je existence tvarových variant (dublet) dána nadbytečností v jazyce, která zakládá možnost volby (MČ2 1986: 274). Volba variantního prostředku je spjata s druhem variantního páru (případně trojice), k němuž daný prostředek náleží: ve variantních párech (či trojicích), které jsou tvořeny rovnocennými prostředky, není výběr varianty ničím omezen, kdežto u variantních podob nerovnocenných, stylově diferencovaných, je podmíněn stylovým zabarvením té které varianty. Můžeme tedy shrnout, že při výběru (často neuvědomělém díky řečovým automatismům a stereotypům) volíme variantu s ohledem na funkční stylovou oblast dané promluvy, jednak na inherentní slohové zabarvení a sémantiku konkrétního lexému.

Volba varianty je otevřená a je dána povahou samotných variant a souhrnem činitelů jazykových a mimojazykových. Jazykové činitele můžeme rozdělit na „formální (tvaroslovné a slovotvorné), sémantické, slohové a syntaktické“ (MČ2 1986: 275). Jednotlivé činitele působí obvykle současně a uplatňují se v různé míře. V komunikaci se podle MČ2 upevňují především ty varianty, které se vyvíjejí na základě formálního připodobňování a formální diference, zatímco významově rozlišující vymezení členů variantního páru je dnes sekundární. Na výběr varianty mají samozřejmě vliv i činitele mimojazykové, např. sociální parametry uživatelů jazyka (tj. jejich věk, vzdělání, zaměstnání, teritoriální příslušnost).

Definici variantnosti nalezneme i v PMČ. Ta zavádí široký pojem konkurenční množiny (1995: 730). Jde o seskupení takových prostředků, které realizují základní komunikační záměr původce jazykového projevu, a mohou se proto zaměňovat. Prvky konkurenčních množin se mohou lišit menšími či většími sémantickými a stylistickými odstíny. Výběr z konkurenční množiny prostředků ovšem není dán pouze základní komunikační intencí, nýbrž i vedlejšími záměry mluvčího (autora), které mohou bránit volné záměně prvků z jedné množiny.

Z hlediska slohové charakteristiky výrazových prostředků lze říci, že právě existence variantních (a současně konkurenčních) prostředků umožňuje jejich slohové rozlišení. Současná česká stylistika (2003: 97), dále jen SČS, uvádí, že variantními lze nazvat takové „prostředky,

kteřé mají stejný sémantický a gramatický význam, nemusejí však být totožné z hlediska stylového, z hlediska expresivity apod.“ O plné rovnocennosti prostředků můžeme hovořit tehdy, jestliže jeden prostředek nenese další informaci ve srovnání s prostředkem jiným a jestliže jsou vzájemně kdykoli zaměnitelné. Někdy se varianty liší frekvencí, jindy je můžeme rozlišit na ose hovorovost – neutrálnost – knižnost. Rovnocennost je však vždy záležitost synchronní.

Ačkoli oblast řadových číslovek skýtá v otázce variantnosti mnoho podnětů ke zkoumání, doposud na toto téma nebyly provedeny prakticky žádné lingvistické analýzy. Pokusíme se tedy na základě korpusových dat zmapovat situaci v oblasti řadových číslovek určitých, přičemž nás zajímá především variantnost formální, slovotvorná, a to jak u číslovkových výrazů jednoslovných (*první/prvý*), tak víceslovných (tedy např. konkurence výrazů typu *dvacátý první/dvacátý první/jedenadvacátý/jednadvacátý*). Na základě materiálové analýzy se také pokusíme charakterizovat zkoumané varianty z hlediska stylistického. Variantností na ose spisovnost – nespisovnost (kodifikovanost – nekodifikovanost) se budeme zabývat pouze okrajově.

Kromě variantních rysů leží v centru naší pozornosti také tvoření a zápis číslovkových výrazů od vyšších řádů (*stý první/stoprvní/sto první?*). Konkurenci ve způsobu zápisu (slovy vs. číslicemi) jsme věnovali samostatnou kapitolu (kapitola VIII). V rámci materiálové analýzy se zabýváme také otázkou tvoření řadových číslovek od necelých čísel a specifickými číslovkovými výrazy s číslovkou *půl* (typ *půldruha*, typ *půlstý*, typ *půltý*).

Podkapitola věnovaná materiálové analýze je členěna na dvě části. Zkoumaný materiál se prakticky neliší, ovšem náhled je jiný. V první části se zabýváme řadovými číslovkami určitými právě z hlediska variantnosti formální i sémantické (především u číslovky *druhý*).¹⁵ Ve druhé zkoumáme řadové číslovky určité na základě jejich funkcí v textu (primárních i sekundárních).

¹⁵Pojmem „sémantická varianta“ v této kapitole označujeme formálně totožnou variantu jazykového prostředku s alternativním významem (jednoduše řečeno jiný význam jazykového prostředku). Výraz *druhý* má tedy podle naší definice dvě hlavní sémantické varianty: 1) „druhý v pořadí“, 2) „jiný“, „další“.

3. Materiálová analýza

3.1. řadové číslovky určité z hlediska variantnosti (formální i sémantické)

a) **řadová číslovka *první* a její varianty**

Je nabíledni, že náš výzkum musí začít u řadové číslovky *první*. Jak již bylo v teoretické kapitole II řečeno, *první* a *druhý* jsou jedinými řadovými číslovkami, jejichž původ není odvozen od číslovek základních. Opakujeme, že výraz *první* má svůj základ v indoevropském **pruo-*, které znamenalo „*přední*“. Původně tedy nebyl spjat s číslem 1, nýbrž nesl primárně význam „*přední*“, „*nejvýznamnější*“, „*nejdůležitější*“, „*vynikající*“ apod.

Podíváme-li se dnes do **SSČ** na významy slova *první*, dozvíme se za prvé, že jde o řadovou číslovku *k jeden*. Tento význam je dnes primární. Druhý význam uvedený v **SSČ** je „*počáteční v časovém pořadí*“ (ve smyslu „*původní*“, „*předběžný*“). A konečně jako třetí je uveden původní význam slova: „*přední podle stupně důležitosti, kvality, hodnoty*“. Tento zde terciární význam ještě v **SSJČ** zaujímal druhé místo.

Výraz *první* má tedy několik sémantických variant, avšak řadový význam má podle MČ2 (1986: 124) pouze ta varianta, která je v relaci k počtu 1, tedy ta, jejíž význam je „*první v pořadí*“. Kromě ní má výraz *první* podle MČ2 také „*povahu řadového pojmenování nečíslovkového* (jakým je i *poslední*, *předposlední*¹⁶ a jiná): *první* tvoří počátek řady, *poslední* její konec. Počátek a konec jsou však ohraničeny pouze z jedné strany. Z toho důvodu je možné říci: *První dva mohou jít do ordinace*. [...] *Prvních deset soutěžících bylo sledováno obecně pozorně, pak zájem ochabl*.“ Tato koncepce nepočítá s možností, že členy v řadě nemusí tvořit pouze jednotlivci či samostatné entity, jinými slovy, že se členy do řady nemusí řadit po jednom, ale např. po dvou, po třech atd.¹⁷ To je i případ výše uvedených vět. Můžeme se totiž zeptat „*Kolikátí dva mohou jít do ordinace?*“, či spíše „*Kteří dva mohou jít do ordinace?*“. Výraz *první* zde rozvíjí a upřesňuje číslovku základní, ale zároveň udává informaci o pozici vzhledem k začátku nějakého implicitního pořadí. Nazvali bychom tedy tyto případy sekundární řadovostí, protože není kladen důraz na pořadí, nýbrž na počet. Řadový význam, byť sekundární, si ovšem řadové číslovky v těchto případech dle našeho názoru ponechávají.

¹⁶ Z hlediska naší koncepce patří výrazy *poslední* i *předposlední* mezi řadové číslovky neurčité (viz kapitola IV).

¹⁷ Za tento poznatek děkuji vedoucímu práce.

Chceme-li zjistit výskyt jednotlivých sémantických variant výrazu *první*, musíme se podívat na kontext, přesněji na nejbližší výrazy, které po tomto slově následují. V tabulce 4 uvádíme pět nejčastějších slov, která se s výrazem *první* v jednotlivých korpusech pojí.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK	ORAL200 8	PMK	BMK
1.	<i>pohled</i>	<i>pohled</i>	<i>kolo</i>	<i>den</i>	<i>a</i>	<i>řada</i>	<i>třída</i>
2.	<i>kolo</i>	<i>z</i>	<i>liga</i>	<i>dopis</i>	<i>den</i>	<i>třída</i>	<i>řada</i>
3.	<i>místo</i>	<i>místo</i>	<i>místo</i>	<i>pohled</i>	<i>třída</i>	<i>republika</i>	<i>den</i>
4.	<i>z</i>	<i>den</i>	<i>pohled</i>	<i>týden</i>	<i>tři</i>	<i>věc</i>	<i>republika</i>
5.	<i>dva</i>	<i>světový</i>	<i>dva</i>	<i>a</i>	<i>řada</i>	<i>a</i>	<i>pohled</i>

Tabulka 4: Pět nejčastějších výrazů následujících za výrazem „první“

Jak můžeme vidět v tabulce 4, nejčastější kolokace s výrazem *první* tvoří poměrně různorodou skupinu. Nejčastější výskyt napříč korpuse má substantivum *pohled*, jelikož s výrazem *první* tvoří ustálené spojení *na první pohled* s různě modifikovaným významem. V příkladech (1) a (2) toto spojení implikuje určitou zdánlivost, popisuje pouze povrchní vidění. To potvrzují i slovesa, která se s tímto výrazem v tomto kontextu spojují: *zdát se*, *jevit se*, *vypadat*, *působit* apod. Zato v příkladech (3) a (4) se význam spojení *na první pohled* blíží výrazům „*hned*“, „*okamžitě*“, což potvrzují i častá slovesa *vidět*, *zaujmout*, *poznat*, *zamilovat se*, *zaujmout* apod.

- (1) *George měl mnohem hlubší povahu, než se **na první pohled** zdálo... (SYN2000)*
- (2) *Jeho tvář byla **na první pohled** mladistvá a jen bližší pohled na bledou plet' s nesčetnými vráskami... (SYN2000)*
- (3) *Nic dobrého mu nechtěli - to bylo vidět **na první pohled**. (SYN2005)*
- (4) *Zabouchli jsme se do sebe **na první pohled**. (SYN2005)*

Výrazy jako *kolo* a *liga* jasně odkazují ke sportu a vyjadřují konkrétní pořadí. Stejně tak i výraz *místo*, který se ovšem využívá i v obecně hodnotících výpovědích. Spojení v *první řadě* se uplatňuje především v mluvených korpusech, kde plní funkci jednak prostředku strukturujícího promluvu (5), jednak prostředku hodnotícího s významem „*především*“, „*hlavně*“ (6).

- (5) *... no **v první řadě** si myslím, že šedesát procent, nevím, jakým způsobem k tomu číslu bylo dospěno (PMK)*

- (6) ... štěstí je, aby se měla ta rodina **v první řadě** ráda, aby byl spoleh jeden na druhého. (PMK)

Spojení *první den*, příp. *první týden*, využíváme pro popis zahájení časové řady. Častý výskyt výrazu *světový* odkazuje k *první světové válce*, podobně výraz *republika* k *první republice*. Zajímavá je vysoká četnost spojení *první třída* v mluvených korpusech a korpusu soukromé korespondence, jež odkazuje ke školní docházce. Není překvapivé, že substantivum *dopis* se vyskytuje v korpusu soukromé korespondence. Po spojení s předložkou *první* z nejčastěji následují zájmena ve tvaru *nich* a *těchto*.

Častý výskyt mají i výše zmiňovaná spojení se základní číslovkou *první dva*, *první tři*. V těchto příkladech jde tedy o sekundární řadový význam. U spojení s časovými údaji (*den*, *měsíc*, *čtvrtletí*, *rok* apod.) je pořadí implicitně dáno (*první dva dny v týdnu* = *první a druhý den v týdnu*), není na ně ovšem kladen důraz (ptáme se spíše „kolik dní?“, popř. „které dny?“, nikoli „kolikáté?“), viz příklady (7)-(8).

- (7) *V sobotu byly poraženy **první dva** stromy, dalších jednadvacet bude ještě pokáceno.* (SYN2000)
- (8) *Za zlatem se pustili do štvance **první tři** Japonci, stíhaní „zbytkem světa“.* (SYN2006PUB)

Nás ovšem nezajímají pouze varianty sémantické, ale především varianty formální, slootovorné. Takovou variantou výrazu *první* je *prvý*, který se rozšířil kvůli tvarovému vyrovnání (podle *druhý*). Avšak představuje také variantu stylistickou, bývá totiž označován za knižní. Četnost výskytů obou variant ČNK ukazuje následující tabulka 5.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK	ORAL200	PMK	BMK
<i>první</i>	97 %	96,4 %	98,5 %	96,4	95,1 %	89,5 %	89 %
<i>prvý</i>	3 %	3,6 %	1,5 %	3,6 %	4,9 %	10,5 %	11 %

Tabulka 5: Četnost variant „první“ a „prvý“ v korpusech ČNK

Tabulka 5 jasně ukazuje, že výraz *první* má absolutní převahu ve všech textech, zajímavý je pouze vyšší výskyt varianty *prvý* v mluvených korpusech. Vysvětlení může spočívat v nejčastějším užití výrazu *prvý*: spolu s přeložkami *za* a *po* tvoří řadové číslovky adverbialního typu (*za prvé* atd.). Právě adverbialní číslovka *za prvé* a její nespisovná varianta *za prvý* se v mluvených korpusech objevuje velice často. Pomáhá totiž strukturovat text a často funguje i

jako výplňkový výraz uvozující větu. Výraz *poprvé* je sice také častý, ale vzhledem k většinovému výskytu psaní dohromady v této statistice nehraje roli.

Podíváme-li se nejčastější kolokace číslovky *prvý* po odfiltrování výskytů v adverbiálním spojení s předložkou *za* (i s předložkou *po* psané zvlášť), dostaneme následující údaje:

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK	ORAL2008	PMK	BMK
1.	<i>řada</i>	<i>řada</i>	<i>řada</i>	<i>řada</i>	<i>druhý</i>	<i>řada</i>	<i>řada</i>
2.	<i>případ</i>	<i>případ</i>	<i>případ</i>	0	0	0	noc
3.	<i>místo</i>	<i>den</i>	<i>místo</i>	0	0	0	0
4.	<i>z</i>	<i>fáze</i>	<i>polovina</i>	0	0	0	0
5.	<i>polovina</i>	<i>místo</i>	<i>z</i>	0	0	0	0

Tabulka 6: Pět nejčastějších výrazů následujících za výrazem „*prvý*“

Z tabulky 6 jasně vyplývá, že výraz *prvý* se spojuje hlavně s výrazem *řada* (v *prvé řadě*), a to jak v psaných, tak v mluvených korpusech. V psaných je dále velmi časté spojení v *prvém případě*, kdežto v mluvených korpusech se setkáme pouze s výjimečným *prvý, druhý* a *prvé noci*. Zbývající výskyt výrazu *prvý* je v mluvených korpusech neodmyslitelně spjat s předložkou *za* (*za prvé*).

Při pohledu na žánrové rozložení výrazu *prvý* v korpusu SYN2005, který má vyvážený poměr beletrie, publicistiky a odborné literatury, zjistíme, že nejvíce jej najdeme v odborné literatuře (např. v kolokaci *prvý časoprostor*), následuje daleko menší výskyt v beletrii a nakonec velmi řídký v publicistice. Nutno dodat, že k vysokému výskytu v těchto textech přispívá i fakt, že někteří pisatelé užívají tuto variantu stále, namísto varianty *první*, nejen v ustálených kolokacích, jako je např. v *prvé řadě*. Můžeme říci, že výraz *prvý* je tak součástí jejich idiolektu.

Na závěr musíme ještě zmínit variantu *prvotní*, jejíž význam se v některých kontextech překrývá s číslovkou *první*, viz příklad (9). U spojení *prvotní hřích* není zcela jednoznačné, zda převažuje význam „*první*“, nebo „*původní*“, ale vyjdeme-li z jiných jazyků (např. angličtiny, která má *original sin*), přikláníme se spíše k významu neřadovému, viz (10).

(9) V této **prvotní** fázi akce jsem ještě považoval za rozhodující... (SYN2000)

(10) Když se člověk po **prvotním** hříchu pokouší pracovat zase směrem k Bohu... (SYN2005)

Graf 2 nám ukazuje rozložení výskytů výrazu *prvotní* v korpusu SYN2005:

Graf 2: Rozložení výskytů varianty „prvotní“ v korpusu SYN2005

Graf Rozložení neumožňuje sice přesně rozeznat hranice jednotlivých kategorií, ale postačuje pro základní orientaci, zda jde např. o slovo hojně používané v publicistice či spíše v oblasti beletrie apod. Klíčem k této tabulce je řazení textů podle typu v korpusu SYN2005, jež je následující: romány, povídky, literatura faktu, ostatní imaginativní literatura, poezie, písňové texty, dramatické texty, vědecká literatura, populárně naučná literatura, učebnice, texty encyklopedického charakteru, administrativní texty, smíšené texty, publicistické texty. Jak vidíme, výraz *prvotní* se vyskytuje nejvíce v odborné literatuře, poměrně stejnoměrný, ovšem nižší výskyt má v publicistických textech. Naproti tomu v beletrii jej téměř nenajdeme. Nejčastějšími kolokacemi jsou slova z náboženské oblasti (*prvotní církev*, *prvotní hřích*, *prvotní stvoření* atd.), z oblasti energetiky (*prvotní energetické zdroje*, *prvotní suroviny*) a v oblasti ekonomiky (*prvotní důchody*).

Výraz *první* lze v určitých významech stupňovat: *prvnější*, *nejprvnější*,¹⁸ přičemž superlativ je častější. Tyto tvary vyjadřují buď nejvyšší míru důležitosti (superlativ, příklad 11), nebo jsou silně příznakovým vyjádřením významu „*první v pořadí*“ (12)-(13), případně kombinací obou (14). Komparativ *prvnější* je používán také ve významu „*dřívější*“ (15). Nepřekvapí, že tyto stupňované výrazy najdeme vzhledem k jejich příznakovosti nejčastěji v beletrii, v publicistice již méně a v odborné literatuře téměř vůbec.

¹⁸ Za synonymum tohoto superlativního vyjádření lze považovat i frázi *první z prvních* (analogicky k *poslední z posledních*). Těmto spojením se věnujeme v rámci frazeologie, kapitola VI.

- (11) ... jeho tatínek se jmenuje *signore Rudolfi* a v cirkuse je ze všech **nejprvnější**, jelikož má pod sebou všechny krasojezdce... (SYN2005)
- (12) Je to hlas první, ze všech **nejprvnější**, vniká nám útěšně do spánku... (SYN2005)
- (13) *Modřanská polka* patřila roku 1927 k prvním skladatelským pokusům Jaromíra Vejvody, nebyla-li vůbec tím **nejprvnějším**.
- (14) Však rod jeho stal se slavným, neboť nám dal **nejprvnějšího** duchovního velikána... (SYN2006PUB)
- (15) ... shodují se na tom, že ty „**prvnější** básně“ byly snad ještě pozoruhodnější... (SYN2006PUB)

b) řadová číslovka *druhý*

Číslovka *druhý* se vyvinula z praslovanského **drugъ* díky konstrukcím jako *drugъ druga* (jeden druhého), nejprve tedy měla význam „jiný“, později vytlačila řadovou číslovku **втори* (z níž pochází např. slovo *útery*) a dnes je jejím základním významem „*druhý v pořadí*“ (Rejzek 2001).

Vedle základního řadového významu má tedy výraz *druhý* i „význam alterátoru“ (MČ2 1986: 124) či jinak řečeno „význam pronominální“ (PMČ 1995: 304): *druhý* = *jiný, ostatní*. Tuto sémantickou variantu tedy nemůžeme považovat za řadovou číslovku. PMČ (§ 465) uvádí, že výraz *druhý* se v tomto významu uplatňuje především ve spojení s konkréty: *Když se mu kolo pokazilo, dostal hned druhé; Podej mi druhé kleště, tyto nejsou k ničemu; Nikdo druhý tě nebude mít rád jako já.*

Podíváme-li se opět na nejčastějších pět slov, která se s výrazem *druhý* pojí, dostaneme tabulku 7, která může leccos vypovědět o jednotlivých sémantických variantách.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK	ORAL2008	PMK	BMK
1.	<i>strana</i>	<i>strana</i>	<i>strana</i>	<i>den</i>	<i>den</i>	<i>strana</i>	<i>strana</i>
2.	<i>světový</i>	<i>den</i>	<i>místo</i>	<i>strana</i>	<i>strana</i>	<i>věc</i>	<i>den</i>
3.	<i>polovina</i>	<i>polovina</i>	<i>světový</i>	<i>dopis</i>	<i>být</i>	<i>den</i>	<i>věc</i>
4.	<i>den</i>	<i>světový</i>	<i>kolo</i>	<i>být</i>	<i>věc</i>	<i>být</i>	<i>být</i>
5.	<i>místo</i>	<i>být</i>	<i>liga</i>	<i>týden</i>	<i>možnost</i>	<i>to</i>	<i>no</i>

Tabulka 7: Pět nejčastějších výrazů následujících za výrazem „*druhý*“

Jednoznačně nejčastějším spojením je na druhé straně (v těsném závěsu pak na druhou stranu) z dvojice „na jedné straně – na druhé straně“ („na jednu stranu – na druhou stranu“). Jedná se o spojení základní a řadové číslovky, která zde ovšem nemá řadový význam. Tato dvojice má funkci srovnání či zdůraznění kontrastu dvou uvozovaných skutečností (16), příp. pouhé strukturace výpovědi v případě, že logický kontrast schází. Někdy je tato dvojice dokonce rozšířena o třetí člen („na třetí stranu“ či dokonce „na další druhou stranu“¹⁹), pokud jde o delší výčet, viz příklad (17).

(16) ... každý podnik zvlášť porovnává: množství nabízených akcí **na jedné straně** a množství poptávky všech nárokových kuponů **na straně druhé**. (SYN2006PUB)

(17) Ovšem **na třetí stranu**, pokud někde skutečně existují důkazy o Griffithově spojení s Macukem či o jeho pašování... (SYN2000)

Obdobně funguje především v mluvených projevech i dvojice „jedna věc – druhá věc“, odtud častý výskyt substantiva věc ve spojitosti s touto číslovkou (samozřejmě vedle výskytů, kdy skutečně označujeme nějakou v pořadí druhou věc).

Spojení *druhý den* (či *druhého dne*) a *druhý týden* označují jasně pořadí v časové řadě. Kolokace *druhá světová (válka)* převažuje v publicistice a v odborných historických textech, kdežto spojení se substantivy *kolo*, *místo* a *liga* odkazují na sport, a proto mají největší výskyt v korpusu SYN2006PUB. Ve spojení *druhá polovina* se jasně uplatňuje sémantická varianta výrazu *druhý* s významem řadovým (poloviny jsou vždy dvě), kdežto u spojení *druhá možnost* se může uplatňovat i význam „jiná“, „další“.

Zajímavé také je se podívat, co nejčastěji stává před výrazem *druhý*. Jsou to z pochopitelného důvodu předložky: *na*, *v*, *z*, *do* (a samozřejmě *za* a *po*, které s řadovými číslovkami adjektivními tvoří řadové číslovky adverbialní, kterým se věnujeme v kapitole IV). Častou kolokací je také spojení *každý druhý*, hov. *každej druhej*, které většinou nevypovídá o přesném počtu (*každý druhý* = 50 %), nýbrž je prostředkem odhadu, hyperboly s významem „téměř každý“, ne-li „každý“ (Šimandl, v tisku), viz příklad (18).

(18) S tím má dneska potíže **každej druhej**! (SYN2005)

¹⁹ Toto nelogické spojení bylo náhodou odposlechnuto v tramvaji při hovoru dvou dívek, kdy jedna z nich líčila svůj postoj k určité skutečnosti, zdůvodňovala pro a proti a vzhledem k délce svého výčtu pro to použila tohoto zvláštního členění: „na jednu stranu – na druhou stranu – na další druhou stranu“.

Na závěr uvádíme několik příkladů sémantické varianty výrazu *druhý* s významem „jiný“, „další“, „ostatní“, která se často objevuje v plurálu, (19)-(20).

(19) *Rád pozoruju, jak jednají **druzí** lidé. (SYN2005)*

(20) *... budeme-li už konečně pracovat tak, aby se za nás nemuseli stydět aspoň **druzí**, když už ne my sami. (SYN2006PUB)*

(21) *Jeden se jich zbaví, **druhý** chtivě zmocní... (SYN2006PUB)*

c) řadové číslovky pro hodnoty 21-99 kromě hodnot 20, 30... až 90

Řadové číslovky pro hodnoty 21-99 tvoří velice zajímavou skupinu, protože mají dvě (pokud jsou zakončeny na 1, tak až čtyři) formální varianty. Tyto řadové číslovky mají totiž variantu dvouslovnou v pořadí nejprve desítky, pak jednotky (např. *dvacátý třetí*), a variantu jednoslovnou, můžeme ji nazvat „německou“ podle tvoření v němčině, v pořadí nejprve jednotky, pak desítky (např. *třiasedmdesátý*).

Tato dichotomie vychází ze stejného jevu u číslovek základních, od kterých tyto číslovky řadové odvozujeme. Varianta dvouslovná spočívá v prostém kladení za sebe základní číslovky pro desítky a základní číslovky pro hodnoty 1-9 (tedy např. *devadesát devět*); varianta jednoslovná spojuje číslovku základní pro 1-9 s číslovkou základní pro desítky do jednoho slova pomocí konektoru *-a-* (tedy *dva-a-osmdesát*, *šest-a-padesát* atd.). Zajímavé je, že se patrně z důvodů výslovnosti využívá číslovky 2 pro mužský rod (tedy *dva*, nikoli *dvě*), ovšem v případě číslovky 1 se užívá tvaru pro rod mužský i ženský (*jeden* i *jedna*).²⁰

Varianty s tvarem *jeden* bývají připojeny klasicky konektorem *-a-* (*jeden-a-třicet*), kdežto ve tvaru *jednadvacet* došlo pravděpodobně z důvodů výslovnostních ke zjednodušení (*jedna-a-padesát* > *jednapadesát*).²¹

²⁰ Hausenblas (1966) uvádí: „... při vyjadřování čísel 1 a 2 se užívá podob jedna a dvě jako podob základních. Přitom jejich rodová platnost je oslabena a v případech, kde se neprojevuje mluvnická shoda, vlastně irrelevantní. U příslušných čísel od 21 výše se užívá vlastně výhradně podob s ...jedna a ...dva.“ Korpusový výzkum však ukazuje, že v publicistice převažuje *jedenadvacátý* nad *jednadvacátým*, viz tabulka 5.

²¹ Jak potvrzuje PhDr. Alena M. Černá, Ph.D. z Oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, stará čeština měla pro vyjadřování počtu „*jeden a dvacét(i)*“ (později spřežka), „*jedna a dvacét(i)*“ (později spřežka) i jiné možnosti, např. „*dvadcét(i) a jeden*“, „*jedenmezidcietma*“ a mnohé formální obměny uvedených způsobů.

Řadové číslovky se tedy odvozují od těchto variant základních. O jejich stylistickém rozlišení, je-li nějaké, se ve zkoumaných mluvnících a příručkách nic nedozvíme. Hausenblas (1966) ve svém článku o těchto variantách u číslovek základních tvrdí, že způsob *jednadvacet* je značně znevýhodněn skutečností, že nezachovává pořadí desítky – jednotky a že se tímto způsobem nedají tvořit číslovky pro hodnoty 101–104, 201–204... atd. Za jeho výhodu však považuje možnost tvořit od něj snadno odvozeniny (*jednadvacátý, osmačtyřicátní*). V závěru studie tvrdí, že se stále více prosazuje varianta *dvacetjedna*, v té době považovaná za nespisovnou, a že je zapotřebí přiznat jí „domovské právo“ i ve spisovném jazyce.

Typ *jednadvacet* byl tedy dlouhá léta považován za základní. Lze usuzovat, že i u řadových číslovek, jak potvrzuje Sgall a Hronek (1992: 52). Ti uvádí, že se tvar *jedenadvacátej* (-ý), jež přirovnávají k německému *einundzwanzigste*, „pevně držel v obou centrálních útvarech češtiny ještě kolem roku 1960, ale dnes mladší generace dává u řadových číslovek přednost tvarům *čtyřicátej šestej* apod., zejména u číslovek nad stovkou: *stodvacátej třetí*.“ Analýza korpusových dat však ukazuje opak, viz tabulka 8.

V následující tabulce 8 srovnáváme výskyt variant *dvacátý první, jedenadvacátý* a *jedenadvacátý* v korpusech mluvených i psaných.²²

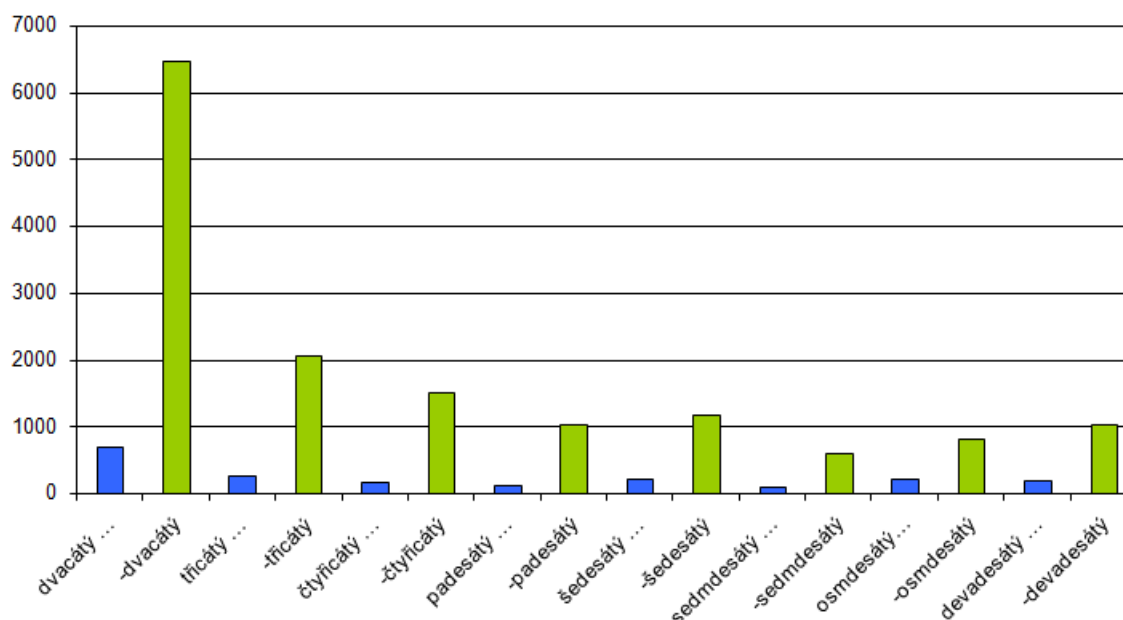
	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK	ORAL2008	PMK	BMK
<i>dvacátý první</i>	33	52	106	0	3	0	2
<i>jednadvacátý</i>	86	138	433	1	0	3	0
<i>jedenadvacátý</i>	151	180	968	1	2	0	0

Tabulka 8: Srovnání četnosti výskytů výrazů „*dvacátý první*“, „*jednadvacátý*“ a „*jedenadvacátý*“

Tabulka 8 jasně ukazuje, že nejčastější výskyt má varianta uplatňující pořadí jednotky – desítky se slabikotvorným „e“ navíc (tedy s číslovkou 1 pro mužský rod). Při pohledu na žánrové rozložení v korpusu SYN2005 a na četnost výskytu v korpusu SYN2006PUB jde vidět, že tento typ převažuje především v publicistice. V SYN2005 pak najdeme i doklady z beletrie, ale nejvyšší výskyt má publicistika. V mluvených korpusech je výskyt příliš malý, abychom mohli zobecňovat.

²² Tento příklad volíme proto, že se jedná o jednu z nejčastějších řadových číslovek v rámci této kategorie (21-99) vzhledem k časté kolokaci 21. století a k vyjadřování data.

Podíváme-li se, jak tato konkurence vypadá u dalších číslovek z rozmezí 21-99 (bez řadových číslovek pro hodnoty 20, 30 atd.), dostaneme následující graf. Výskyty jsme zkoumali v korpusu SYN2006PUB, jelikož lze očekávat, že v publicistických textech bude řadových číslovek určitých (vzhledem k jejich užití) nejvíce.

Graf 3: Srovnání četnosti výskytů jednotlivých typů pro hodnoty 21-99 (kromě hodnot 20, 30... 90)

Z grafu 3 vyplývá, že tzv. německý typ se vyskytuje několikanásobně častěji, nejvíce pro hodnoty 21-29. Pokud se podíváme na další nejčastější zástupce, zjistíme, že nejvíce dokladů mají následující číslovky: *osmašedesátý*, *pětačtyřicátý*, *pětatřicátý*, *osmačtyřicátý*, *třiatřicátý* a *devětaosmdesátý*. Výrazy *osmašedesátý*, *osmačtyřicátý* a *devětaosmdesátý* odkazují k významným rokům naší historie, jak dokazují příklady (22)-(24). Často stojí samy o sobě, nejsou doplněny substantivem *rok*, protože jsou natolik vžité, že recipienti jsou i bez něj schopni ihned identifikovat kontext.

- (22) *Ačkoli vznik textu zřejmě inspirovaly události v **osmašedesátém**, sobecká touha po moci... (SYN2006PUB)*
- (23) *Mnozí herci se sice v **devětaosmdesátém** zachovali statečně, v minulém režimu se jim však dařilo docela dobře. (SYN2006PUB)*
- (24) *Prezidentovu desku sundali po **osmačtyřicátém**, vrátili v **osmašedesátém** a pak už ji tam nechali. (SYN2006PUB)*

Výraz *pětačtyřicátý* odkazuje také nejčastěji k roku, ale má na rozdíl od předchozích i častý výskyt v jiných kontextech. Spolu s výrazy *pětatřicátý* a *třiatřicátý* se často uplatňuje v textech o sportu nebo se vztahuje k narozeninám, přičemž výraz *třiatřicátý* označuje tzv. Kristova léta, tedy věk, kdy byl Kristus ukřižován, viz příklady (25)-(26).

(25) *V říjnu třicetiletá světová trojka přijela na svůj už **pětačtyřicátý grandslamový turnaj**.*
(SYN2006PUB)

(26) *V roce 1895 oslavil biolog Auguste Lumi „Kristovy roky“, tedy **třiatřicáté narozeniny**.*

d) řadové číslovky pro vyšší řady (pro hodnoty 100, 1000 atd.)

Jak jsme již několikrát v této práci uvedli, v tvoření ani psaní složených řadových číslovek od 100 výše nepanuje shoda. V teoretické kapitole II jsme v tabulce 2 na číslovce *sto* ukázali, že pojetí v jednotlivých mluvnicích a příručkách se liší, nejen co se týče pravopisu, ale i co se týče tvaru číslovky *sto*. Podle PČP ji lze ponechat v tomto tvaru základní číslovky a psát dohromady např. *stopadesátý osmý*, *stotřicátý třetí*, nebo použít tvar číslovky řadové, tedy *stý*, a psát (a skloňovat) zvlášť *stý padesátý osmý*, *stý třicátý třetí*. Příručky ovšem připouštějí i psaní *sto první*, jak ukázala právě tabulka 2. Tabulka 9 nyní ukazuje četnost jednotlivých variant v korpusech psaného jazyka.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB
<i>stý padesátý</i>	12	25	44
<i>sto padesátý</i>	163	63	283
<i>stopadesátý</i>	1	29	197

Tabulka 9: Srovnání četnosti výskytů psaní řadových číslovek pro hodnoty 100-199

Z tabulky 9 vyplývá, že nejčastěji volí uživatelé jazyka paradoxně tu variantu, která jediná není podle PČP spisovná. Na druhém místě je spisovná varianta *stopadesátý* a jako třetí *stý padesátý*. Uvádíme několik zajímavých příkladů užití:

(27) *Přibližně **stý šestapadesátý** výsadek citlivého divocha mezi odlidštěné mrakodrapy...*
(SYN2006PUB)

- (28) ... Subterra z jihu postoupila na **stý šestašedesátý** metr západního tubusu. (SYN2006PUB)
- (29) Několik let předtím, když dovršila **stopětačtyřicátý** rok, vzdala se škodlivého zvyku počítat svůj věk. (SYN2005)

Zatímco v příkladu (28) je řadové číslovky užito pro přesné označení pořadí na ose vzdálenosti, příklad (27) ukazuje hyperbolické užití určité řadové číslovky vyššího řádu, tedy užití s nadsázkou, kterou ještě podtrhuje výraz *přibližně* užitý s přesným pořadím. Absurdita posledního příkladu (29) je pak dána žánrovým zařazením textu – jedná se o beletrii, přesněji o knihu napsanou ve stylu magického realismu.

Pro číslovky v rozmezí 100 a 1000 máme z hlediska našeho jazykového systému dvě možnosti tvoření. Buď se budeme řídit analogií s typem *stý padesátý* a vytvoříme *dvoustý padesátý*, *pětistý třicátý* atd., nebo zvolíme analogii s typem *stopadesátý* a dostaneme *dvěstěpadesátý*, *šestsetřicátý* atd. Varianta *dvousetpadesátý* je nesystémová a vznikla patrně na základě mylné analogie s výrazy typu *dvousettisící*, *pětisetisící*. Ty se ovšem tvoří jinak: řídí se analogií *dva tisíce* > *dvoutisící* (nikoli *druhý tisící* ani *dvatisící*), odtud *dvě stě tisíc* > *dvousettisící* (nikoli *dvoustý tisící* ani *dvěstětisící*), *pět set tisíc* > *pětisetisící* (nikoli *pátý tisící* ani *pětsettisící*).

Tabulka 10 ukazuje četnost jednotlivých typů v korpusech:

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB
<i>dvoustý padesátý</i>	1	2	14
<i>dvěstěpadesátý</i>	0	63	283
<i>dvousetpadesátý</i>	0	29	197

Tabulka 10: Četnost výrazů „*dvoustý padesátý*“, „*dvěstěpadesátý*“ a „*dvousetpadesátý*“

Jak vidíme v tabulce 10, převažuje typ *dvěstěpadesátý*, v těsném závěsu následuje nesystémové *dvousetpadesátý* a nejméně častá je varianta *dvoustý padesátý*. Také lze v této tabulce pozorovat zřetelné zvýšení frekvence výskytu těchto číslovek v textech.

Dalším zástupcem vyššího řádu je číslovka *tisící*. Ta se spolu s číslovkou *první* a *třetí* skloňuje podle měkkého adjektivního vzoru „jarní“. Mezi její nejčastější kolokace se podle

korpusu SYN2000 řadí: *výročí, repríza, gól, návštěvník, zápas*. Zdánlivě nemá žádnou formální variantu, ale korpus SYN2000 našel následující příklad:

(30) *Zapálila si **tisícou** a první cigaretu. (SYN2000)*

Tento příklad dokumentuje tendenci některých uživatelů jazyka skloňovat měkkou číslovku *tisící* analogicky podle ostatních řadových číslovek podle tvrdého vzoru. U zbylých dvou číslovek *první* a *třetí* by zřejmě nikoho nenapadlo říci „*prvníou*“ nebo „*třetíou*“, protože souhláska předcházející koncovce je jasně měkká. Souhláska „c“ je sice obecně považována za měkkou, ovšem (nejen) tento příklad ukazuje, že ji uživatelé spíše než jako typicky měkkou vnímají jako obojetnou.²³

Samotný výraz *tisící* má v ČNK poměrně dost výskytů, uvážíme-li, jak okrajově se dá využít. Ovšem jako součást složeného číslovkového výrazu se objevuje jen zřídka, v kontextu letopočtu (rok *tisící osmistý devadesátý pátý*). Srovnání různých způsobů vyjadřování letopočtu se věnujeme dále v části 3.2.

Podíváme-li se na další číslovky *v rozmezí tisící a milionty*, zjistíme, že jsou velice mezerovitě doloženy. Nalezneme pouze doklady číslovek pro hodnoty 100 000, 200 000 a 300 000. Výraz *stotisící* je z nich nejčastější (max. 100 výskytů), následuje varianta *dvousettisící* (cca 35 výskytů v celém ČNK) a nesystémové *dvěstětisící* (2 výskyty) a dále *třísettisící* (cca 10 výskytů) a nesystémové *třistatisící* (1 výskyt). Prakticky jedinými kolokacemi jsou slova významově podobná slovu *zákazník* (*návštěvník, klient*). Řadová číslovka od čísla 500 000 by správně zněla *pětisettisící*, ovšem v praxi se užívá *půlmilionty* (viz dále).

Z vyšších řádů je ještě využívána řadová číslovka *milionty*, velice okrajově *miliardty* (ta ovšem nemá v ČNK jediný výskyt). Užívají se také často ve spojení se substantivem *návštěvník* či *zákazník, výrobek* a *vůz*. Pro příklad uvádíme:

(31) *Pouhé dva roky po zahájení výroby sjel z montážní linky **milionty vůz** Monteo... (SYN2005)*

(32) *... Matějskou pout' v Praze, na kterou v sobotu zavítal letošní **milionty návštěvník**, ... (SYN2000)*

²³ Více k této otázce viz článek Roberta Adama „Bezkopový úval známý svými hicy předlohou skici mistra Kopanici.“ Je c měkké, nebo obojetné? Naše řeč, 2003, roč. 86, s. 169–180.

e) řadové číslovky s výrazem *půl*

Řadových číslovek obsahujících v nějaké formě výraz *půl* je několik typů. V teoretické kapitole jsme zmiňovali archaický typ *půldruha*, typ *půlstý* (= *padesátý*) a samozřejmě sem řadíme i samotný typ *půltý*. Typ *půldruha* neboli *půldruhého* se sice tradičně popisuje v rámci řadových číslovek, avšak význam nemá řadový. Výrazem typu *půldruhého* totiž neodpovídáme na otázku „kolikátý?“, nýbrž na otázku „kolik?“. Tyto výrazy tedy označují počet, nikoli pořadí, proto se jimi nebudeme blíže zabývat.

MČ2 jako jediná mluvnická uvádí v kapitole o řadových číslovkách výraz *půlstý*, *půltisící* a *půlmiliontý* jako ekvivalenty k *padesátý*, *pětistý* a *pětisetisící*. Nejvíce těchto výrazů najdeme v publicistických textech v SYN2006PUB: *půlmiliontý/půlmilióntý* (42 výskytů) a *půlstý* (1 výskyt). V korpusu SYN2000 se *půlmiliontý* objevuje pětkrát a v korpusu 2005 osmkrát. Na příkladech ukazujeme nejčastější kontext, jenž je podobný, jako u výrazů *miliontý* a *tisící*.

(33) *Již v září však firma ohlásila **půlmiliontého klienta**. (SYN2006PUB)*

(34) *... do konce letošního roku se na silnicích samostatné ČR objeví **půlmiliontý nový vůz**. (SYN2006PUB)*

(35) *Tímto výročím se může pochlubit Bulletin Moravské galerie v Brně, jehož **půlsté** číslo právě vyšlo.*

Analogicky bychom asi mohli vytvořit i *půltuctý* či *půlmiliardtý* atd., ale v úzu se s nimi prakticky nesetkáme, jak ukazuje nulový výskyt v celé databázi ČNK.

Specifickým jevem, který se podle Šimandla rozšířil v posledních desetiletích, jsou řadové číslovky od necelých čísel, resp. od čísel s pětkou po desetinné čárce (např. 112,5). Tento trend úzce souvisí s výstavbou dálnic, především pak dálnice D1, která je opatřena nejen kilometrovníky, ale také „půlkilometrovníky“. Vznikla tedy potřeba pojmenovat určitý úsek dálnice označením přesného pořadí kilometrů, především v rozhlasovém a televizním dopravním zpravodajství. V psaných textech nenastávají při zápisu číslic žádné komplikace (např. *13,5. kilometr*), ovšem v mluvených textech mnohdy uživatelé tápou. Vedle „*na osmnáctapůltém kilometru dálnice D1*“ se objevuje i „*na osmnáctém a půltém kilometru dálnice D1*“. Druhý způsob je dokonce v rozhlasových zpravodajstvích mnohem častější než způsob první. Pravděpodobně se jedná o nepatřičnou analogii se složenými řadovými číslovkami jako např. *osmistý padesátý třetí*.

Při pohledu do korpusu objevíme všechny výše zmíněné varianty:

- (36) *Na čtyřiapadesátém a půltém kilometru dálnice D1 ve směru na Prahu...* (SYN2006PUB)
- (37) *... poněkud podivínské místo, situované v sedm a půltém patře vysoké newyorské budovy* (SYN2006PUB)
- (38) *Budeme mít rozlišený každý dvaapůltý kilometr.* (SYN2006PUB)

Co se týče četnosti jednotlivých variant, najdeme následující výskyty:

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB
typ devětapůltý	12	9	29
typ devět a půltý	0	0	2
typ devátý a půltý	1	0	3

Tabulka 10: Srovnání četnosti výskytů psaní řadových číslovek s výrazem půltý

Jak je vidět, převažuje podle našeho názoru nejlogičtější varianta, ovšem v mluvených textech je každodenní situace jiná. Bohužel sni jeden z mluvených korpusů nezaznamenává ani jednu z variant. Informace tedy čerpáme z poslechu především rozhlasových stanic, kde o tvary typu *devátý a půltý* není nouze. O tom, že lidé si s těmito tvary nevědí rady, svědčí i jejich „originalita“ při vytváření a zápisu tohoto typu výrazů, viz příklady (39)-(41).

- (39) *... stal se natolik inteligentním doplňkem Čtvrté republiky, že jsme v pokušení nazvat ji Čtvrtaapůltou.* (SYN2000)
- (40) *... šéfové vlád sedmičky po dvoudenním summitu připíjeli rýnským vínem, přišel mezi ně „sedm-a-půltý člen“ Boris Jelzin.* (SYN2006PUB)
- (41) *... jehož aktuální verze, v pořadí již tříapůltá, byla k vidění na veletrhu...* (SYN2006PUB)

Příklad (39) je dokladem chybného utvoření řadové číslovky od čísla *čtyři a půl* vlivem jiné podoby kořene (*čtyř-* vs. *čtvrt-*). Pisatel výrazu uvedeného v příkladu (40) si nebyl jist správným zápisem číslovky, proto ji opatřil dvěma spojovníky. Příklad (41) je zajímavý kvůli dlouhé samohlásce „í“, která odkazuje k 2. pádu číslovky *tři*; ten však není namístě.

3.2. řadové číslovky určité z hlediska jejich funkce

a) primární funkce

Jak již vyplývá ze samotného názvu řadových číslovek, označují tyto nejobecněji řečeno pořadí. Je snadno pochopitelné, že jejich primární funkce spočívají v popisu pořadí jevů, které nás dennodenně obklopují.

Nejčastější počítanou skutečností, která se každého bezprostředně týká, je čas. Řadovými číslovkami vyjadřujeme hodiny, datum, léta, příp. i letopočet.

Pro vyjadřování hodin využíváme z pochopitelných důvodů řadových číslovek od čísel 1-24. Pro udávání času v hodinách využíváme všechny pády singuláru (samozřejmě žen. rodu). Ačkoli na displeji se nikdy nemůže objevit 24:00, slyšíme někdy vedle obvyklejšího *půlnoc* v rozhlase i věty typu „*blíží se čtyřiaadvacátá hodina*“ či méně formálně s elipsou „*blíží se čtyřiaadvacátá*“, viz příklad (42). Najdeme i příklad s výrazem *půl*, jenž má ovšem blízko k základní (resp. dílové) číslovce (*půl čtvrté*), viz (43).

(42) *Je pozdě! Udeřila čtyřiaadvacátá. To už jsme se dostali tak daleko? (SYN2005)*

(43) *... až o půl čtvrté hodině ranní 25letý (?) spisovatel Vítězslav Nezval ze Střešovic... (SYN2005)*

Při vyjadřování data se využívá ustrnulých tvarů řadových číslovek: *jedenáctého pátý, třetího osmý* atd. Číslovka označující den je v 2. pádě, kdežto číslovka vztahující se k měsíci ustrnula v 1. pádě. V jiných pádech většinou volíme pro měsíc substantivní vyjádření, viz příklad (44).

(44) *... tisíc tuzemských potravinářských provozoven, na které počínaje prvním lednem dopadly přísné hygienické předpisy EU. (SYN2006PUB)*

Řadové číslovky zakončené na celou desítku užíváme pro označení desetiletí, tedy např. *třicátá léta, padesátá léta*. Některým uživatelům ovšem určení, o které roky se vlastně jedná, činí potíže. Jak vysvětlují pracovníci ÚJČ AV ČR na svých stránkách,²⁴ dvacátá léta jsou ta, která mají

²⁴ Dostupné na internetu na adrese <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=795>>

na místě desítek dvojku, tedy např. 1820–1829, 1920–1929, 2020–2029. Třicátá léta jsou 1830–1839, 1930–1939, 2030–2039 atd. Pro roky 1900–1909, 1910–1919, 2000–2009, 2009–2019 atp. čeština žádné specifické pojmenování nemá („nultá“ léta se neužívají, „desátá“ léta se užívají zřídka). Tato období většinou označujeme jako první léta století, začátek století, první desetiletí, druhé desetiletí apod. Častěji vypisujeme číslovky v této funkci slovy, jak dokládá 2024 výskytů v SYN2006PUB oproti 894 výskytům zápisu číslicemi.

Pro vyjádření letopočtu máme na výběr několik prostředků. V naprosté většině se uchylujeme k repertoáru číslovek základních, ať již volíme plnou, nezkrácenou formu (např. *tisíc devět set osmdesát pět*) nebo formu zkrácenou, méně formální (*devatenáct set osmdesát pět*). Varianta s řadovou číslovkou a předsunutým substantivem v 2. pádě (*roku tisícího devítistého osmdesátého pátého*) můžeme dnes již označit za archaickou. O tom svědčí i nízký výskyt v korpusu SYN2006PUB, kde tuto plnou variantu najdeme pouze třikrát, viz příklad (45). V tomto příkladu je tato plně rozepsaná varianta příznaková, zdůrazňuje a plní také expresivní funkci.

- (45) *Voněch sychravých listopadových dnech roku tisícího devítistého osmdesátého devátého jsme volali, že... (SYN2006PUB)*

Následující tabulka ukazuje četnost výskytů jednotlivých způsobů vyjádření letopočtu v korpusech ČNK:

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK	ORAL 2008	PMK	BMK
<i>roku devatenáct set dvacet pět</i> ²⁵	40	66	93	0	2	3	1
<i>roku tisíc devět set dvacet pět</i>	10	8	11	0	0	0	0
<i>roku tisícího devítistého dvacátého pátého</i>	4	4	9	0	0	0	0

Tabulka 11: Srovnání četnosti jednotlivých variant vyjádření letopočtu

Z tabulky 11 jasně vyplývá, že nejčastějším a nejoblíbenějším způsobem vyjádření letopočtu (ponecháváme nyní stranou zápis číslicemi) je využití číslovky základní v méně formální variantě. Poněkud častější je použití řadové číslovky v tomto kontextu, pokud jí

²⁵ Tento letopočet nám slouží v tabulce jako zástupný příklad, v korpusech jsme vyhledávali všechna číslovková spojení s výrazem *roku*.

označujeme pouze poslední dvojčíslí letopočtu, jelikož je zjevné, o který rok se jedná (viz výše *osmačtyřicátý* apod.), viz příklad (46)-(47).

(46) *Prestiž Pentagonu se pohybuje v oblačných výškách pozdního léta **roku čtyřicátého pátého**. (SYN2006PUB)*

(47) *Po listopadu **roku osmdesátého devátého** jsme všichni doufali,... (SYN2006PUB)*

Další funkcí, kterou řadové číslovky plní, je označení pořadí panovníků. Zde naprosto převažuje zápis římskými číslicemi, ovšem někdy se pisatelé uchylují i k řadové číslovce napsané slovy, viz (48).

(48) *Když přišel **Karel Čtvrtý** do Čech, tak bylo v Čechách dobře. (SYN2006PUB)*

Není třeba připomínat funkci umístění v nějakém pořadí v kontextu sportu, protože nejčastějšími kolokacemi jsme se již zabývali v rámci jednotlivých číslovek.

b) sekundární funkce

Mezi sekundární funkce číslovek řadových můžeme podle Šimandla zařadit funkci počítání dob v hudbě či tanci. Zde řadové číslovky především pomáhají udržet rytmus. Vzhledem ke stálému počtu slabik se k tomu perfektně hodí: *prv-ní, dru-há, tře-tí, prv-ní do-ba, dru-há do-ba*.

Začátek řady se používá také k rozpočítávání (*První! Druhý! Třetí! První! ...*), jehož účelem je rozdělit např. hráče do potřebného počtu skupin.

A konečně, za sekundární funkci bychom mohli považovat také lidové „počítání oveček“ před spaním, kdy monotónní počítání imaginárních členů řady funguje jako uspávací prostředek.

4. Závěr

V této kapitole jsme se zkoumali řadové číslovky určité především z hlediska variantnosti a užití. Rozlišili jsme jak variantnost formální, slovotvornou, tak variantnost významovou a stylistickou. Pokusili jsme se na základě jazykového materiálu ČNK poukázat na problematické či sporné jevy v rámci této kategorie a věnovali jsme se také zápisu (a pravopisu) těchto řadových číslovek.

Na základě našich zkoumání tedy můžeme shrnout, že u výrazů jednoslovných rozlišujeme několik variant: u číslovky *první* formální variantu *prvý*, jejíž výskyt tvoří v průměru pouhých 5-7 % a jež se spojuje především s předložkami *po* a *za* do řadových číslovek adverbialních. U výrazu *druhý* jsme popsali sémantickou variantu s významem „jiný“ a ukázali, že je méně častá. U řadových číslovek od čísel 21-99 (kromě výrazů zakončených na celé desítky) jsme rozlišili dvě varianty: tzv. německou s pořadím jednotky – desítky (např. *jednadvacátý*), která výrazně převažuje nad variantou druhou s pořadím desítky – jednotky (např. *dvacátý první*). U číslovek od vyšších řádů jsme zjistili, že číslovka *sto* se nejčastěji vyskytuje ve složeném tvaru, který PČP nepřipouští (*sto padesátý*). U číslovky *tisíc* a *milión* jsme charakterizovali nejčastější kolokace. Pozornost jsme věnovali také řadovým číslovkám s výrazem *půl*, především typu *devětapůltý*. Navzdory častému užívání v mluvené řeči se varianta *devátý a půltý* v psaných textech příliš neprosazuje.

Ve druhé části materiálové analýzy jsme se věnovali funkcím řadových číslovek určitých, a to jak primárním (vyjádření hodin, data, let, letopočtu, umístění v pořadí ve sportu atd.), tak sekundárním (počítání dob, rozpočítávání).

IV. Řadové číslovky neurčité

1. Vymezení řadových číslovek neurčitých

Jak je patrné z kapitoly II., ve vymezení neurčitých řadových číslovek nepanuje shoda. Někteří jazykovědci do této kategorie zařazují i výrazy typu *kdovíkolikátý* apod., jiní její existenci úplně popírají (Šimandl), popř. ji nevymezují v rámci řadových číslovek, ale číslovek jako takových (Havránek, Jedlička). V této kapitole se podíváme na kritéria, která v definici neurčitých ordinalií hrají, nebo by měla hrát, roli.

V první řadě je třeba říci, že kategorie číslovek je jedinou slovnědruhovou kategorií, jež byla vymezena výhradně na základě sémantiky. Domníváme se tedy, že pokud již v našem jazykovém popisu byla vytvořena tato samostatná slovnědruhovká kategorie číslovek jakožto specifických prostředků pro vyjadřování kvantity, pak není důvod nezahrnovat do této kategorie i výrazy, které onu kvantitu (počet, pořadí atd.) vyjadřují více či méně přibližně, resp. nevyjadřují přesný počet či přesné pořadí, nýbrž počet přibližný, neurčitý. To platí beze zbytku o všech typech číslovek: u všech máme možnost vyjádřit počítanou skutečnost přesně, určitou číslovkou (např. *pět, třetí, dvanáctkrát*), nebo číslovkou neurčitou (např. *málo, několikátý, párkrát*).

Pakliže se pokusíme definovat si řadové číslovky co nejjednodušeji, tedy jako výrazy odpovídající na otázku „kolikátý?“, resp. „pokolikáté?“ v případě řadových číslovek adverbialních, pak by mělo být právě tak jednoduché určit, kterými výrazy si na tuto otázku můžeme odpovědět. Kromě výrazů číselných, tedy obsahujících údaj o konkrétním, určitém pořadí (např. *pátý, dvacátý osmý*), si můžeme odpovědět také výrazy: ***několikátý*** (včetně stylisticky příznakových variant ***kdovíkolikátý, bůhvíkolikátý, kolikátýchce*** apod.), ***tolikátý, x-tý, n-tý*** (včetně variant s jiným písmenem abecedy), ***předposlední*** (včetně výrazu s duplikovanou předponou ***předpředposlední***) a ***poslední***. Výraz ***kolikátý*** budeme vzhledem k naší definici také považovat za neurčitou řadovou číslovku.

Výrazem *další* (podobně i *příští, následující* atd.) na otázku „kolikátý?“ bez velice specifického kontextu odpovědět nelze. V úvahu připadá pouze situace např. u lékaře v čekárně, kdy na otázku „*Kolikátý jdeš?*“ lze odpovědět „*Další.*“ s významem „*Jsem na řadě.*“ Avšak zde je řadový význam tohoto výrazu pouze relativní, vztahující se k nějaké možné, předpokládané řadě, kdežto u výrazu *poslední* jde o řadový význam absolutní (viz dále). Domníváme se, že užití

výrazu *další* v tomto řadovém významu je pouze marginální a primárně tomuto výrazu přináležejí význam „*jiny*“ či „*ostatní*“, a proto jej mezi řadové číslovky neurčité neřadíme.

Výrazy *poslední* a *předposlední* jsou v SSČ označeny za adjektiva, což je poněkud matoucí vzhledem k tomu, že za výrazem *poslední* následuje odkaz k výrazu *první*, který je zcela logicky označen za číslovku. Pakliže jde o antonyma, neměla by být ve stejné slovnědruhovém kategorii? Domníváme se, že ačkoli i výrazy *poslední* a *předposlední* nabývají i jiného významu než čistě řadového, např. v přeneseném pojmenování *poslední z posledních*, jejich řadový význam je primární. Označují totiž zcela jasně konec (či téměř konec v případě výrazu *předposlední*) určitého, implicitně očíslovaného pořadí o nejméně dvou členech. Řadovost potvrzuje i spojení *v (ne)poslední řadě*. Také skutečnost, že výraz *poslední* lze vyjádřit opisem *první od konce* (nějaké pomyslné řady) a výraz *předposlední* a *předpředposlední* analogicky *druhý od konce* a *třetí od konce*, posiluje naši teorii, že výraz *poslední* a jeho varianty do neurčitých řadových číslovek patří. Proto je mezi řadové číslovky neurčité řadit budeme.

Výrazem, jehož zařazení mezi adjektiva v SSČ by se také mohlo zdát poněkud sporné, je *prostřední*. Přijmeme-li předpoklad, že výraz *poslední* (podobně jako *předposlední*) lze dle našich kritérií považovat za řadovou číslovku neurčitou jakožto vyjádření pro konec implicitně očíslované řady, pak bychom měli vzít v potaz i výraz *prostřední*, jelikož ten vyjadřuje jasně daný prostředek nějaké řady o minimálně třech členech, primárně však o jakémkoli lichém počtu členů (ačkoli lze říci např. *prostřední dva automobily*). Na rozdíl od výrazu *další* ovšem výraz *prostřední* udává jasnou definici postavení v určitém pořadí. Vezmeme-li si např. pět aut v řadě, je naprosto zjevné, které z nich je *první*, které *prostřední* a které *poslední*. U výrazů typu *další* tuto jistotu nemáme, mají relativní platnost. Kromě významu „*uprostřed něčeho, nějakého pořadí*“ však výrazu *prostřední* přísluší i druhý význam: „*průměrný, mající střední, ani malou, ani velkou míru něj. vlastnosti*“ (SSČ). Budeme tedy výraz *prostřední* považovat za hraniční případ mezi číslovkou a přídavným jménem a pokusíme se na dokladech z ČNK ukázat, který význam převažuje.

Zajímavým jevem je, že kategorie řadových číslovek nedisponuje výrazem, který by vyjádřil, že někdo či něco zaujímá „*vysoké*“ či „*nízké*“ postavení v nějakém pořadí (**moctý?* **máltý?*). Máme sice výrazy jako *nevímkolikátý*, *bůhvíkolikátý*, ty ovšem vyjadřují i silnou nejistotu mluvčího.²⁶

²⁶ Absence tohoto typu výrazů je argumentem pro koncepci Šimandlovu, v níž tvrdí, že neurčité číslovky řadové neexistují, pouze číslovky deiktické (viz pozn. pod čarou 14).

2. Materiálová analýza

Cílem materiálové analýzy je zmapovat výskyt, četnost a rozložení jednotlivých neurčitých číslovek (včetně těch stylisticky příznakových) v textech ČNK a pokusit se o určení nejčastějších kontextů, v nichž se s nimi setkáváme. U některých číslovek není výskyt v ČNK dostačující pro zobecňující shrnutí, i přesto se však pokoušíme o jisté zhodnocení.

Poměr řadových číslovek neurčitých a určitých (v rámci kategorie číslovek) lze zmapovat pouze v korpusech psaného jazyka, jelikož korpusy mluveného jazyka a KSK nedisponují morfologickými značkami, a vyhledávání určitých číslovek by tedy vyžadovalo zadávání všech číselných výrazů a jejich tvarů ručně, což není reálné.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB
řadové číslovky určité	13,3%	12,7%	38,4%
řadové číslovky neurčité	4,5%	3,9%	11,5%

Tabulka 12: Výskyt řadových číslovek určitých a neurčitých v rámci kategorie číslovek v korpusech SYN2000, SYN2005 a SYN2006PUB.

Z tabulky 12 je patrné, že řadové číslovky jsou výrazně častější v publicistickém stylu, a to až třikrát. Obecně platí, že řadových číslovek neurčitých je v korpusech přibližně třikrát méně než číslovek určitých. Jedinou skupinou, v nichž složka neurčitá převyšuje složku určitou, jsou podle Těšitelové (1985: 74) adverbiální číslovky (ovšem nikoli jen řadové) díky výrazům *mnoho*, *málo*, *více* apod.

Pro přehlednost jsme si neurčité řadové číslovky dále rozdělili do třech typů: a) typ – *olikátý*, b) typ *x-tý*, c) typ *poslední*.

2.1. typ -olikátý

Nejprve jsme v korpusech vyhledali všechna slova končící v lemmatu na *-olikátý/ej*,²⁷ čímž jsme dostali mj. také všechny stylistické varianty výrazu *několikátý*, které se v tomto

²⁷ Ačkoli zkoumání spisovnosti a nespisovnosti u daných výrazů není předmětem této diplomové práce, porovnání výskytu nespisovných adjektivních koncovek v rámci jednotlivých korpusů ČNK může v tomto případě posloužit jako zajímavé doplnění. Dále se ovšem rozdíly mezi užitím spisovných a nespisovných koncovek zabývat nebudeme.

korpusu nacházejí. Samozřejmě bylo nutné ručně odfiltrovat adverbialní výrazy v nespisovném tvaru jako *pokolikátý* a *poněkolikátý*, kterým strojové značkování chybně přiřadilo lemma končící na *-átý*, a ostatní výrazy ve spojení s předložkou (nebo předponou) *po* (např. *po tolikáté*), kterým se věnujeme až v kapitole V. Četnost výskytu jednotlivých výrazů uvádíme v tabulce 13.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK	ORAL2008	PMK	BMK
<i>kolikátý/-ej</i>	126/2	159/3	323/3	13/0	0/24	0/3	0/16
<i>několikátý/-ej</i>	87/0	98/0	521/1	3/0	0	0	0
<i>tolikátý/-ej</i>	4/0	8/0	4/0	0	0	0	0
<i>nevímkolikátý/-ej</i>	1/0	4/0	4/0	0	0	0	0
<i>kdovíkolikátý/-ej</i>	1/0	4/0	9/0	0	0	0	0
<i>bůhvíkolikátý/-ej</i>	6/0	13/0	33/0	0	0	0	0
<i>bůhvíkolikátý/-ej</i>	1/0	0	0	0	0	0	0
celkový počet neurčitých číslovek v korpusech²⁸	79441	68635	294828	563	239	176	165

Tabulka 13: Četnost výrazů typu *-olikátý* v korpusech ČNK

Z tabulky 13 vyplývá, že výskyt číslovky *několikátý* je v publicistických textech až šestkrát vyšší než v korpusech, v nichž je zastoupena beletrie, publicistika i věda. Dále vidíme, že nespisovná koncovka *-ej* se zcela podle očekávání prosazuje v mluvených textech, velký výskyt má v moravském Brněnském mluveném korpusu.²⁹ Nejvíce se nespisovná varianta *kolikátej* používá ve 2. pádě (11 výskytů):

(49) ... *honem přemýšlela **kolikátýho** je a kdo má svátek ...* (BMK)

(50) ... *vodjiždim do Luhačovic v pondělí do **kolikátýho** tam budem?...* (BMK)

Podíváme-li se na nejčastější kolokace s těmito neurčitými číslovkami napříč všemi zkoumanými korpusey, zjistíme následující:

²⁸ Celkový počet neurčitých číslovek v korpusech jsme zjistili tak, že jsme vyhledali výraz **olikát**, výraz **posledn.** a postupně výrazy *x-tý*, *n-tý* ve všech formách jejich zápisu (*** značí libovolné obsazení pozice). Součtem výskytů těchto výrazů jsme dostali všechny námi definované řadové číslovky neurčité.

²⁹ Jak dokládá Český jazykový atlas 4 (Balhar a kol. 2002: 296), v Brně se u adjektiv v gen. sg. m./n. uplatňuje mluvená podoba *dobriho*, popř. *dobřího*, a nikoli spisovná podoba *dobrého*.

- S výrazem *kolikátý/ej* se nejčastěji pojí částice *už*, sloveso *být* a podstatná jména *den*, *rok* a *ročník*, viz příklady (51)-(53).

(51) *Sára se **už** **kolikátý den** neukázala a já se na ni nechci ptát. (SYN2005)*

(52) *Vztah se slavným mágem a kouzelníkem trvá **už** **kolikátý rok** a odborníci uzavírají sázky... (SYN2000)*

(53) *Venku už zase prší. **Kolikátá je** to dnes přehánka? (SYN2005)*

- Ve spojení s výrazem *několikátý/ej* nalezneme nejčastěji předložku *po* (s níž tvoří řadovou číslovku adverbialní povahy, o kterých píšeme v kapitole V), částici *už*, *již* a podstatné jméno *rok*, dále pak *den*, *pokus*, *případ*, *měsíc* a *generace*, viz (54)-(56).

(54) ***Už několikátý rok** se v kostele nejsvětějšího Salvátora koná... (SYN2005)*

(55) *Na **několikátý pokus** se mi podařilo dveře otevřít a utekl jsem. (SYN2006PUB)*

(56) *... doplňkové elektroinstalace představují **již několikátou generaci** polyvalentních ohříváčů vody... (SYN2005)*

- Výraz *tolikátý/ej* se vyskytuje především v adverbialním spojení s předložkou *po* a ve spojení *tolikátého a tolikátého*, které používáme pro vyjádření data hlavně tehdy, když reprodukuje cizí řeč a na přesném datu nám v oné citaci nezáleží,³⁰ viz příklady (57)-(59).

(57) *Mám tu váš dopis z **tolikátého a tolikátého**, který přišel na adresu delikventovu... (SYN2005)*

(58) *Psal mi, že Ariadna Grigorjevna **tolikátého a tolikátého** odjela za hranice... (SYN2005)*

(59) *... dnes máme **tolikátého a tolikátého**, svátek má ten a ten... (SYN2000)*

Zajímavou skupinu tvoří výrazy vyjadřující nejistotu mluvčího a jistou dávku expresivity, jako je *bůhvíkolikátý*, *nevímkolikátý*, *kdovíkolikátý*. Na internetu nalezneme i spojení *čert ví* *kolikátý*, které můžeme považovat za obměnu tohoto typu neurčitých řadových číslovek. Kromě nejistoty a expresivity tento typ výrazů vyjadřuje takové umístění v řadě, které je daleko od

³⁰ Za tento cenný poznatek děkuji Doc. Mgr. Robertu Adamovi, Ph.D., jenž na podobné téma publikoval článek „Kdy zdvojujeme deiktická slova“ v časopise *Češtinář*, 2001/2002, roč. 12, s. 71–72.

jejího začátku. Všechny tyto výrazy kolísají v pravopise: u jmenovaných je častější (zhruba 5krát) varianta psaná dohromady, ale najdeme i příklady psané zvlášť. Nestandardně napsaný výraz *búhvíkolikátý* kupodivu najdeme v knize Metráček vydané v roce 1985:

(60) ... *táta usrkával už **búhvíkolikátý** džus a Břet'a seděl nehnutě na židli...* (SYN2000)

2.2. typ x-tý

Tento výraz vyjadřuje podobně jako *n-tý* blíže neurčené pořadí a je využíván především v matematice, jelikož užití zástupného *x* nebo *n* (popř. kteréhokoli jiného písmena abecedy) umožňuje jeho další specifikaci, např. $x > 0$. Nejčastěji je využíván ve spojení s předložkou *na* nebo *za*, proto o těchto případech budeme hovořit v kapitole týkající se řadových číslovek adverbialní povahy.

SSJČ jako jediný ze slovníků obsahuje tento typ výrazu v hesle: **n-tý** [entý] čísl. řad. k n: mat. *n-tý člen řady*.

Pravopis tohoto typu neurčitých řadových číslovek značně kolísá, a to i v rámci jedné publikace: MČ2 uvádí na s. 123 v oddíle věnovaném řadovým číslovkám výrazy *x-tý*, *n-tý*, ovšem o stránku dál se již dočteme o výčtových řadových číslovkách obecných zapsaných v podobě *za ixté*, *za enté*. Osobně se přikláníme k zápisu *x-tý*, *n-tý*, i když celá databáze ČNK překvapivě neobsahuje jediný výskyt.

V ČNK najdeme pouze výrazy s psanou podobou blízkou fonetickému přepisu (*ixtý/ikstý*, *entý*), ačkoli celkově je výskyt těchto výrazů v ČNK příliš malý na to, abychom mohli jakkoli zobecňovat. Z téhož důvodu ani neuvádíme procentuální výskyt, jelikož je vzhledem k velikosti korpusů zanedbatelný. V tabulce 14 shrnujeme výskyt jednotlivých variant v jiném užití než adverbialním po předložce *za* či *na*.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK	ORAL2008	PMK	BMK
<i>x-tý</i>	0	0	0	0	0	0	0
<i>ixtý</i>	2	0	2	0	0	0	0
<i>ikstý</i>	2	1	2	0	0	1	0
<i>iksypsilontý</i>	0	0	1	0	0	0	0
<i>n-tý</i>	0	0	0	0	0	0	0
<i>entý</i>	1	1	6	0	0	0	0

Tabulka 14: Výskyt výrazů typu *x-tý* v ČNK

V užití výrazů tohoto typu se namísto matematického významu, který je omezen na úzký kontext matematiky (61), uplatňuje spíše význam „umístěný v řadě daleko od jejího začátku“, viz příklad (62). V některých příkladech se uplatňuje stejný význam jako u výrazů *kdo ví kolikátý* (63). Zajímavá je také varianta *iksypsilonový* (64).

(61) ... řekl: „Á na *em* se rovná **entá odmocnina** z *á na em*!“ (SYN2005)

(62) Příbuznými, ale trochu vzdálenějšími, až „z **entého kolena**“, jsou ti, kteří...

(63) ... nehrají ani druhé ani třetí nýbrž **enté housle**. (SYN2006PUB)

(64) Hned by byla nová **iksypsilonová** koncepce a možná ta nejlepší. (SYN2006PUB)

Poměrně častou kolokací s výrazem *ikstý/ixtý* a *entý* je *generace*.

(65) ... přáteli z jižní Moravy, vinaři v **iksté generaci**. (SYN2005)

2.3. typ poslední

Výraz *poslední* je v SSČ definován jako „jsoucí na konci v nějakém pořadí“ s příklady *poslední řádek dopisu, poslední den v roce, přišel poslední, v posledních dvou letech, poslední móda, koupit za poslední peníze, poslední vůle*. Jako druhý význam je uveden „nevýznamný, nehodnotný v jistém pořadí“. Vidíme tedy, že součást jakéhosi pořadí je vlastnost přítomná ve většině významů tohoto slova, nepočítáme-li přenesené významy (*mlít z posledního, poslední věci člověka, do posledního muže*).

Zdůvodněním zařazení tohoto výrazu do neurčitých řadových číslovek i jeho definicí jsme se zabývali výše, nyní se zaměříme na kontext, ve kterém se nejčastěji vyskytuje, a na jeho nejčastější kolokace. V tabulce 15 uvádíme pět nejčastějších slov následujících po výrazu *poslední*.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK	ORAL2008	PMK	BMK
<i>doba</i>	9,43 %	8,54 %	9,20 %	23,78 %	15,55 %	34,19 %	26,15 %
<i>rok</i>	6,57 %	6,93 %	7,36 %	1,75 %	2,22 %	2,58 %	2,30 %
<i>den</i>	3,68 %	3,52 %	3,99 %	7,60 %	5,55 %	0	4,62 %
<i>chvilé</i>	3,41 %	2,96 %	3,96 %	3,31 %	2,22 %	2,58 %	3,85 %
<i>dva</i>	3,19 %	2,55 %	3,72 %	2,14 %	3,33 %	1,94 %	1,54 %

Tabulka 15: Pět nejčastějších kolokací slova *poslední* v ČNK

Jak vidíme v tabulce 15, v korpusech psaného jazyka (začínajících na SYN) se frekvence pěti nejčastějších slov následujících po výrazu *poslední* nijak zvlášť neliší. Na prvním místě s výskytem do 10 % je ve všech těchto korpusech substantivum *doba*, a to nejčastěji ve spojení *poslední dobou*, *v poslední době*. Následují ostatní časové údaje, které doplňuje číslovka základní *dva*, jež má ve spojení s *poslední* také poměrně častý výskyt (66).

(66) *V **posledních dvou** letech výrazně klesl nákup vápenců a dolomitu. (SYN2006PUB)*

Překvapit nás mohou údaje z korpusu soukromé korespondence KSK-DOPISY, v němž spojení se substantivem *doba* představuje téměř čtvrtinu všech spojení výrazu *poslední*. Odůvodnit to můžeme pravděpodobně tím, že charakter soukromé korespondence je poněkud odlišný od publicistického a vědeckého stylu a beletrie. Lidé si píší dopisy, protože si chtějí něco sdělit, obvykle druhého informují o tom, co se jim v nedávné době přihodilo, co je u nich nového. K tomu se spojení *poslední dobou* či *v poslední době* dobře hodí. Ze stejného důvodu se poměrně často vyskytuje spojení *poslední dny*, *poslední den* či *v posledních dnech*.

Tatáž úvaha může zdůvodnit i překvapivě častý výskyt spojení se substantivem *doba* v mluvených korpusech. Opět platí, že mluvená konverzace se ve většině případů týká nedávné doby, což vysvětluje, proč jsou tato spojení v těchto korpusech častější.

Vybíráme několik příkladů k doložení:

(67) *A v neposlední řadě nebo teď **poslední dobou** vidím že je důležité i mít zaměstnání... (BMK)*

(68) *On vede **poslední dobou** dost často takové morbidní řeči. (KSK)*

(69) *Omlouvat se nemusíš, že píšeš pozdě. Já taky **poslední dobou** vůbec nestíhám. (KSK)*

(70) *... tak mi řekni, co si viděl za film **poslední dobou. poslední dobou.** takže včera sem byl na filmovym festivalu... (ORAL2008)*

Do této skupiny neurčitých řadových číslovek patří i výraz od slova *poslední* odvozený pomocí předpony *před-*, tedy *předposlední*. Zajímavé na něm je, že tato předpona bývá často zdvojoována, někdy dokonce ztrojoována. Příliš nepřekvapí, že výraz *předposlední* se uplatňuje především v publicistickém stylu, kde jsou nejčastějšími kolokacemi sportovní výrazy *kolo*, *místo*, *závod*, *minuta* a *příčka*, viz příklady (71)-(73).

(71) *Vždyť se Švýcarskem se dělíme v tabulce o **předposlední příčku**. (SYN2006PUB)*

- (72) V **předposledním kole** přivezl ze Ženevy bezbrankovou remízu... (SYN2006PUB)
- (73) Třetím nejúspěšnějším jezdcem **předposledního závodu** mistrovství Evropy juniorů... (SYN2006PUB)

To výraz předpředposlední je o poznání méně frekventovaný a nachází své uplatnění spíše v beletristických textech (v SYN2005 najdeme doklady u autorů Párala, Třešňáka a Stiborové), v publicistice např. ve filmových recenzích, jak ukazujeme na příkladech (74) a (75).

- (74) ... ve spěšném tempu vhažoval hroudu **předpředposledního** produktu... (SYN2005, Páral)
- (75) ... prvním obloukem předběhl **předposledního, předpředposledního a předpředpředposledního**, běžel, plul... (SYN2005, Stiborová)

Příklad (75) názorně ukazuje stupňované použití výrazu předposlední, které již můžeme označit za příznakové. V běžné mluvě se s výrazem *předpředpředposlední* příliš často nesetkáme. V korpusu ORAL2008 najdeme pouze jeden příklad zdvojené a ztrojené předpony *před-*, a to v jiném užití než s číslovkou řadovou neurčitou (76).

- (76) ... *popůlnoční překvapení, stužkování, předpředpůlnoční překvapení a předpředpředpůlnoční překvapení a chlastáme hrozně.* (ORAL2008)

Sporný výraz prostřední se v psaných korpusech nachází nejčastěji před následujícími slovy: *část, jméno, třetina, prst, zásuvka*. V korpusu publicistických textů SYN2006PUB se prosazují slova jako *třetina, dějství* a *dvacetiminutovka*, které odkazují ke sportovním utkáním, viz (77)-(78).

- (77) Největší šanci na vyrovnání promarnil v **prostředním dějství** Prorok... (SYN2006PUB)
- (78) ... přesilovky ruských hokejistů orámovaly průběh **prostřední dvacetiminutovky**. (SYN2006PUB)

Výsledky hledání v databázi ČNK ukazují, že převažuje řadový význam slova *prostřední*, druhý význam („*střední*“, „*průměrný*“) je mnohem méně častý, viz příklad (79). Pokud hovoříme v číslech, v největším SYN2006PUB najdeme spojení s výrazem *část* 371 z 1717, se slovem *třetina* 103 a se slovem *dějství* 102. Naproti tomu spojení s výrazem *mzda* je pouze 9.

- (79) *Statisticci vypočítávají takzvanou **prostřední mzdu**, která se nejvíce podobá skutečnosti...*
(SYN2006PUB)

3. Závěr

Jak jsme se nyní na dokladech z ČNK pokusili dokázat, neurčité řadové číslovky tvoří podle našeho názoru zcela legitimní podkategorii v rámci číslovek řadových a její zástupci mají v naprosté většině jasně vymezený řadový význam. Výrazem na hranici adjektiv a numeralií je *prostřední*, u něhož ovšem v úzu také převažuje řadový význam nad významem sekundárním („*prostřední*“, „*průměrný*“). V rámci neurčitých řadových číslovek jsme si vymezili tři podskupiny: 1) výrazy zakončené na *-olikátý*, 2) původně matematické výrazy typu *x-tý* a 3) výrazy typu *poslední*. U všech podskupin zkoumání korpusových dat potvrdilo, že kontexty, v jakých se nejčastěji vyskytují, zcela odpovídají naší definici neurčitých řadových číslovek, tedy že jimi lze odpovědět na otázku „*kolikátý?*“.

V. Řadové číslovky adverbiální povahy

1. Vymezení a rozdělení řadových číslovek adverbiální povahy

Řadové číslovky adverbiální povahy můžeme charakterizovat jako výrazy, které formálně patří k adverbiím (jsou tedy neohebné), ovšem z hlediska sémantiky, která je hlavním kritériem pro celou tuto slovnědruhovou kategorii, se řadí k řadovým číslovkám. Mohli bychom tedy řadové číslovky jako takové rozdělit na řadové číslovky adjektivní povahy (výše zkoumané určité a neurčité číslovky) a řadové číslovky adverbiální povahy, v rámci nichž také můžeme hovořit o určitých a neurčitých.

Řadové číslovky adverbiální povahy lze, v závislosti na různých koncepcích, rozdělit dále do několika kategorií. My se zaměříme na tři různé koncepce: na pojetí uvedené v MČ2, PMČ a koncepci Šimandlovu z připravovaných Kapitol z české gramatiky.

1.1. **MČ2** (1986: 124) rozlišuje dvě skupiny: řadové číslovky časové a řadové číslovky výčtové. Citujeme jejich charakteristiku:

- 1) **řadové číslovky časové** jsou číslovky adverbiální povahy, které vyjadřují pořadí časové realizace dějů: *poprvé* (*prvně*, vedle toho i řidč. *poprvní*), *podruhé*, *potřetí*, *podesáté*, *posté*, *potisící*, *pomiliónté* (teoreticky je možné i *po devítisté devadesáté deváté*, ale to už přesahuje běžně uzuální přehlednost, běžnou orientaci v kvantu), dále neurčité *poněkolikáté*, *potolikáté*, *pokolikáté*, k nimž se přiřazuje i zájmenný, ne však zároveň číslovkový výraz úplnostní, totalizátor *pokaždé*).
- 2) **řadové číslovky výčtové** jsou číslovky adverbiální povahy vyjadřující pořadí složek výčtu: *za prvé* (řidč. *za první*), *za druhé*, *za třetí*, *za desáté*, *za sté* (běžné výčty sotva přesahují rang desítek), systémově je však možné i *za tisící*, *za miliónté*; zpravidla se netvoří neurčité (je však možné *za kolikáté* i příležitostně *za několikáté*), řadové číslovky výčtové obecné *za íxté*, *za enté*.

K tomuto pojetí máme několik výhrad. První z nich se týká absence typu *napoprvé*, o němž v MČ2 není překvapivě ani zmínka. Tento typ výrazů se podobá typu *poprvé*, významově se ovšem poněkud odlišuje, jak se pokusíme definovat dále.

Druhá, již jednou zmíněná výtku se týká zařazení výrazů *za první*, *za druhé* a *za třetí* mezi řadové číslovky výčtové, a zároveň mezi částice výčtové strukturující (MČ2 1986: 238). Tyto výrazy sice fungují jako prostředky členění a strukturování textu, přesto bychom je nezařazovali mezi částice, protože spojení předložky *za* a řadové číslovky (adjektivní, chceme-li být přesní) jasně odkazuje k řadovému významu a bylo by nesystémové je z kategorie řadových číslovek vydělovat. To bychom potom mohli téměř všechny výrazy považované za číslovky rozmístit do různých slovnědruhových kategorií (adjektiv, adverbíí, substantiv i partikulí) a kategorii číslovek bychom mohli zrušit úplně (což mnozí navrhuji).³¹ Pakliže ovšem budeme kategorii číslovek s ohledem na většinový názor lingvistů považovat za platnou a funkční, pak by v ní výrazy jako *za první* atd. podle našeho názoru měly zůstat.

Další námitka se týká pravopisu týchž výrazů. Z nám neznámého důvodu se v MČ2 u výrazů *poprvé* apod. upřednostňuje varianta psaní dohromady, kdežto u výrazů výčtových varianta psaní zvlášť (a to jak v případě zařazení do číslovek, tak do částic). Výjimku tvoří příklad *po devítisté devadesáté deváté*, který je také psán zvlášť. Podrobně se spornému pravopisu těchto výrazů věnujeme ve 2. části této kapitoly.

1.2. Koncepce **PMČ** je velice podobná. Autoři nezavádějí zvláštní pojmenování, ale rozlišují „ustálená spojení řadových číslovek s předložkou *za* (*prvé*, *druhé*...), která označují položky při výčtu“ a „ustálená spojení s předložkou *po* (*prvé*, *třetí*, *desáté*...)/ *poprvé*, *potřetí*, *posté*, *poněkolikáté* apod. označující číselné pořadí, v němž se odehrál děj“. Typ *napoprvé* je opět opomenut.

Rozdíl je pouze v pravopise typu *poprvé*: tam, kde MČ2 volí pouze psaní dohromady, PMČ připouští (pravděpodobně ve shodě s Pravidly českého pravopisu, PČP) obě varianty.

³¹ Tento názor zastává např. Mgr. Václav Cvrček, Ph.D. v příspěvku Korpusový pohled na postavení číslovek v systému slovních druhů, který byl přednesen na X. mezinárodním setkání mladých lingvistů v Olomouci, 11.-13. května 2009.

1.3. Zajímavé je pojetí Šimandlovo z kapitoly o číslovkách v připravované publikaci Kapitoly z české gramatiky. Ten v repertoáru řadových číslovek, jež nazývá taktickými, rozeznává řadu adjektivní (*první, druhý...*) a tři řady adverbiální: **časovou prostou** (*poprvé, podruhé...*), **časovou efektuální** (*napoprvé, napodruhé...*) a **výčtovou** (*zaprvé, zadruhé...*). Časová řada efektuální zahrnuje výrazy, které vyjadřují, na kolikátý pokus bylo dosaženo výsledku/efektu. S tímto rozdělením se ztotožňujeme s tím malým rozdílem, že chápeme typ *napoprvé* a typ *poprvé* jako rovnocenné členy adverbiální řady časové.

Kategorii řadových číslovek neurčitých Šimandl odmítá, tudíž se o nich nezmiňuje ani v rámci této skupiny. Co se týče konkurence psaní dohromady a zvlášť, Šimandl na základě korpusu SYN konstatuje, že „psaní zvlášť celkově převažuje a přibývá při méně využívaných vyšších hodnotách.“

2. Pravopis

Jak vyplývá z výše uvedeného shrnutí, pravopis řadových číslovek adverbiální povahy je velice nejednotný. Podíváme-li se do PČP, zjistíme, že u těchto výrazů jsou možné obě pravopisné varianty, tedy *poprvé* i *po prvé* a *zaprvé* i *za prvé*. Příklady v PČP bohužel končí u čísla 3, najdeme zde tedy pouze výrazy *poprvé* i *po prvé*, *podruhé* i *po druhé*, *potřetí* i *po třetí* a *zaprvé* i *za prvé*, *zadruhé* i *za druhé* a *zatřetí* i *za třetí*. Výraz *začtvrté* (nebo i *za čtvrté*?) a výše zde nenajdeme. Problematické je navíc celé znění paragrafu 96 c). Formulace „obojím způsobem se však píše např. *mimoto* i *mimo to*, *poprvé* i *po prvé*, *podruhé* i *po druhé*, *pokaždé* i *po každé*, *zasvé* i *za své*“ totiž nastoluje otázku, co se skrývá za slovem „např.“. Můžeme si za něj dosadit všechny hypoteticky možné řadové výrazy tohoto typu? Jinými slovy, mohli bychom psát *postopadesátéprvé* i *po stopadesáté prvé*?³² Výrazy s předponou/předložkou *za* zde navíc nejsou zmíněny, ty čtenář nalezne až ve slovníkové části. Lze namítnout, že v praxi nejsou výrazy tohoto typu třeba, zpravidla nepotřebujeme členit text na 151 částí ani většinou nic neděláme *po osmdesáté třetí* (či *poosmdesátétřetí*?). Ovšem z hlediska systému by zde mělo existovat pravidlo, které by platilo nejen pro pár vyvolených čísel, ale pro všechny možné.

Touto otázkou se zabýval také O. Hausenblas v článku „*Poprvé, podruhé, potřetí* to jde, proč ne *po čtvrté* a *po sté*?“ (NŘ, 1998, roč. 81, s. 53-55). Zajímavý je jeho postřeh, že některé výrazy utvořené od vyšších čísel nevypadají dobře napsány ani jedním způsobem: *po sté* i *posté*,

³² Nezmiňujeme zde variantu *po sto padesáté prvé*, jelikož výraz *sto padesátý* PČP nepripouští.

po dvousté i *podvousté* (tento výraz mu dokonce připomíná *podoustve*, malé ryby, nebo asociuje spojení *pod vousy*). Podle Hausenblase za to může skutečnost, že „neprozrazují dost pravidelně a dost rychle svou příslušnost k podobě prvního pádu (tj. základnímu tvaru, v němž si asi slova v paměti představujeme).“ Dalším kritériem je jistě přehlednost: vezmeme-li si teoreticky možný výraz *po dvoutisící pětisté dvacáté třetí*, je evidentní, že varianta psaní dohromady by velmi znesnadnila čtení (*podvoutisícípětistedvacátétřetí?*).

Pro srovnání uvádíme ještě údaje ze Slovníku spisovné češtiny (SSČ) z roku 2003 a Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ), který vycházel v letech 1960 - 1971. První zmíněný uvádí tatáž hesla jako PČP (výrazy pro 4 a výš zde nenajdeme) a rovněž připouští dvojí psaní. Ve starším SSJČ najdeme hesla *poprvé* až *podesáté*, opět psáno obojím způsobem, ovšem výraz *posedmé* schází. Předpokládáme, že jde pouze o nechtěné opomenutí, jelikož nenacházíme jiné vysvětlení, proč by zrovna *posedmé* mělo v SSJČ chybět.

U výrazů jako *napoprvé* je podle PČP možná pouze varianta psaní dohromady, zde by tedy pisatelům neměli nastat žádné komplikace, ovšem v korpusu přesto objevíme zápis zvlášť, viz dále.

Po důkladném uvážení jsme se rozhodli k psaní těchto výrazů přistupovat jednak z hlediska platných PČP a jednak na základě kritéria přehlednosti. Upřednostnili bychom tedy psaní dohromady u všech jednoslovných číslovkových výrazů (tedy *poprvé*, *podesáté*, *podvacáté* i *pojednadvacáté*, ale *po dvacáté prvé*), ale u výrazů víceslovných bychom upřednostnili psaní zvlášť. Jak tato konkurence vypadá v úzu, ukazuje následující materiálová analýza, ve které ovšem vždy uvádíme takový pravopis hledaných výrazů, pod kterým jej najdeme v daném korpusu.

3. Materiálová analýza

Cílem této materiálové analýzy je zmapovat výskyt určitých i neurčitých řadových číslovek adverbialní povahy v mluvených a psaných textech a především porovnat četnost té které pravopisné varianty. V popředí našeho zájmu leží samozřejmě také kontext a nejčastější kolokace.

Nejprve si řadové číslovky adverbialní povahy rozdělíme do dvou kategorií. První kategorií jsou **řadové číslovky adverbialní časové**, v rámci nichž rozeznáváme dva typy: a) typ *poprvé* a za b) typ *napoprvé*. Druhou skupinu tvoří **řadové číslovky adverbialní výčtové**, které

zahrnují jediný typ *zprvé*. V rámci obou těchto kategorií ještě rozlišujeme číslovky určité a neurčité.

Jak již bylo řečeno v Úvodu, budeme se v rámci této kapitoly věnovat i výrazům typu *na druhou*. Ačkoli tyto výrazy nemají adverbialní povahu, jsou to ustálená spojení řadové číslovky s předložkou (stejně jako adverbialní řadové číslovky), proto jsme se rozhodli věnovat se tomuto specifickému typu v rámci této kapitoly.

3.1. řadové číslovky adverbialní časové

a) typ *poprvé*

Výrazy typu *poprvé* vznikly ustrnutím předložkového pádu s akuzativem neutra a vyjadřují prosté pořadí, v němž se odehrává děj. U výrazu *poprvé* došlo k ustrnutí tvaru *prvé*, nikoli *první*, ačkoli i tvar *poprvní* uvádí MČ2 jako možný s poznámkou řidč.

Nejprve se podíváme na tři nejčastější výrazy, jejichž pravopis je jasně kodifikován, tedy *poprvé/po první*, *podruhé/po druhé* a *potřetí/po třetí*, a na četnost jednotlivých variant v korpusech psaného jazyka (v mluvených pravopis pochopitelně zkoumat nelze).

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK
<i>poprvé</i> ³³	18887	16247	77493	94
<i>po první</i>	65	86	42	0
<i>podruhé</i>	4032	3479	16258	20
<i>po druhé</i>	80	106	224	3
<i>potřetí</i>	1787	1419	8160	11
<i>po třetí</i>	59	67	131	4

Tabulka 16: Srovnání četnosti výskytu pravopisných variant výrazů *poprvé*, *podruhé* a *potřetí*

Z tabulky 16 jasně vyplývá, že varianta psaní dohromady je u těchto výrazů mnohonásobně častější než varianta psaní zvlášť. V korpusu KSK-DOPISY nenajdeme jediný

³³ U výrazů *poprvé* a *podruhé* (a *po první* a *po druhé*) jsme do vyhledávání zahrnuli i varianty s nespisovnou koncovkou *poprvý*, *po prvý*, *podruhý* a *po druhý*, aby byl obraz úplný. Totéž platí i pro výrazy v ostatních tabulkách a grafech, jichž se tyto nespisovné varianty týkají.

výskyt výrazu *po prvé* napsaného zvlášť a také v ostatních korpusech je výskyt psaní dohromady o mnoho řádů vyšší. Nejvíce výskytů psaní zvlášť má výraz *po druhé*, ovšem v porovnání s hodnotami pro psaní dohromady jde o zanedbatelný nárůst. Můžeme také konstatovat, že z hlediska časového se tendence v rámci korpusů SYN2000 a SYN2005 příliš neliší, pouze velice mírně ubylo psaní dohromady a přibýlo psaní zvlášť, ovšem stále hovoříme v příliš malých číslech na to, abychom mohli tento jev označit za tendenci vývoje.

V největším korpusu SYN2006PUB (připomínáme, že je 3krát větší než korpusy SYN2000 a SYN2005) nalezneme přibližně 3,5krát více těchto výrazů, což odpovídá poměru velikosti a četnosti v porovnání s korpusy SYN2000 a SYN2005.

Je zajímavé, že pisatelé mnohdy nedodržují jednotné psaní ani v rámci jediné věty, viz příklady (80)-(82). Z uvedených příkladů a z celkové četnosti výskytu výrazu *poprvé* můžeme usuzovat, že většině pisatelů se jeví podoba dohromady přirozenější než podoba psaní zvlášť, a to i v případě, že si nejsou pravopisem ostatních výrazů této skupiny jisti. U výrazu *po osmé* může hrát roli i blízkost stejných samohlásek při psaní dohromady (82).

- (80) *Krásný perský koberec, **poprvé, po druhé, po třetí**... pro támhletoho pána. (SYN2006PUB)*
- (81) *Přišli **poprvé**, seděli v prvních řadách, ohromně se bavili. Přišli **po druhé, po třetí**, skamarádili jsme se. (SYN2006PUB)*
- (82) *Někteří z nich se totiž v jeho evidenci objevili **potřetí, pošesté** a dokonce **i po osmé**. (SYN2005)*

Namísto výrazu *poprvé* se v textech při popisu pořadí událostí často vyskytuje číslovka násobná *jednou*, zde ovšem s významem řadovým, zvláště v kombinaci s výrazy *podruhé/po druhé* a *potřetí/po třetí*, jak dokladují příklady (83)-(84). Příklad (85) ukazuje naopak možnost, kdy ani řadové číslovky adverbiální nenesou v dané větě řadový význam, pouze fungují jako prostředek výčtu možností, kdy na pořadí nezáleží.

- (83) *Telefon zvonil **jednou, podruhé, potřetí, popáté**. (SYN2005)*
- (84) *Také on se potkal s fackou: **jednou, podruhé, potřetí**. (SYN2005)*
- (85) ***Jednou** policie vyklízí nádraží, **po druhé** letiště, **po třetí** nemocnici, jindy školu nebo obchodní dům. (SYN2006PUB)*

Otázka „pokolikrát?“, kterou se na dané výrazy můžeme zeptat, se v některých případech překrývá s otázkou „kolikrát?“, viz (83). Význam této věty se nezmění, pokud výrazy *podruhé*, *potřetí*, *popáté* zaměníme za *dvakrát*, *třikrát*, *pětkrát*, pouze bychom mohli říci, že tím přesuneme důraz z pořadí dějů (v tomto případě zazvonění telefonu) na počet těchto opakovaných dějů (*podruhé* vs. *dvakrát*).

Dvojice *jednou – podruhé/po druhé* také tvoří ustálené spojení s významem podobným dvojicím „*na jedné straně – na druhé straně*“, popř. „*na jednu stranu – na druhou stranu*“, jež se poslední dobou šíří, či neologickému „*jednak – druhak*“, které používáme, když chceme popsat kontrast mezi dvěma jevy (situacemi, činnostmi). Jedná se o spojení číslovky základní (či v našem případě násobné) s řadovou. Význam řadový je v takových případech oslaben, podstatné je právě srovnání dvou jmenovaných jevů, viz příklady (86)-(88).

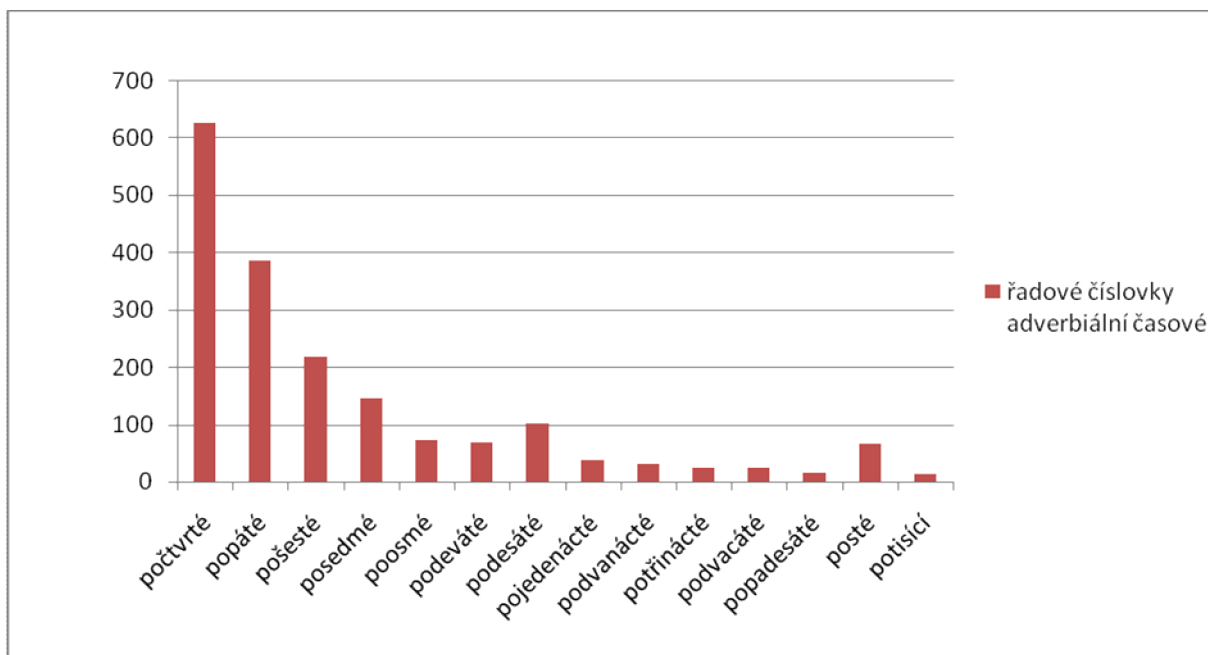
(86) *Jinak vámi všechno otřese, zasáhne vás to i ono, vrhne vás **jednou sem a podruhé tam**...* (SYN2005)

(87) *To děcko, to je úplně totéž co ona, **jednou tak, podruhé zase opačně**...* (SYN2005)

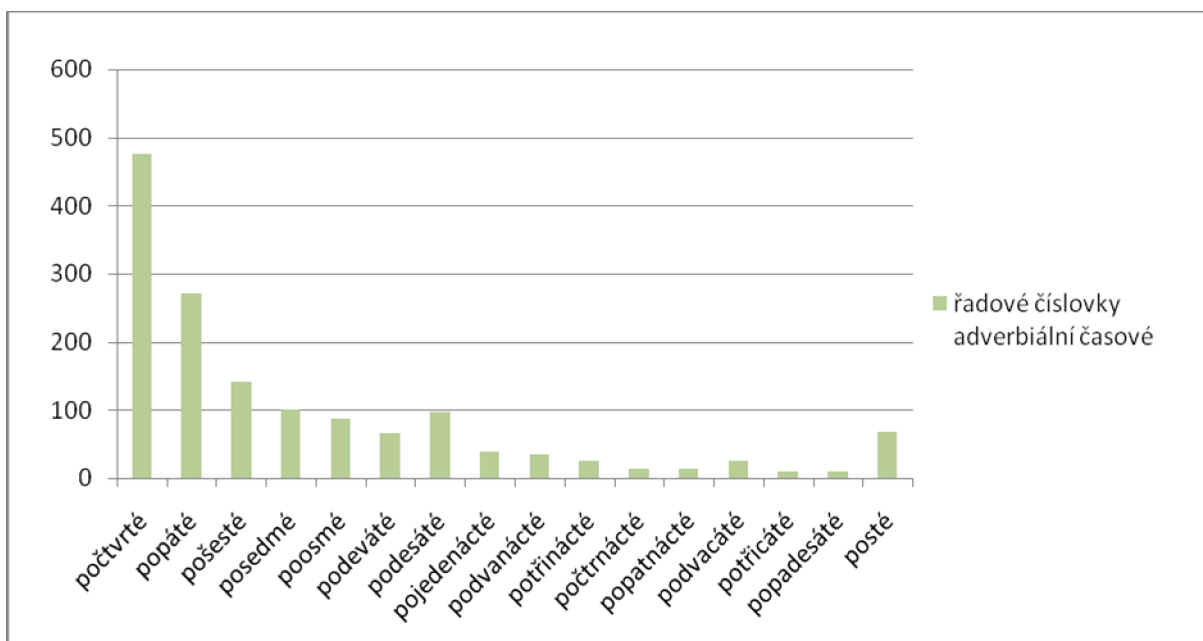
(88) *Uprostřed pak liberálové, klonící se **jednou k té a podruhé k oné** straně.* (SYN2006PUB)

Řadové číslovky adverbialní časové typu *poprvé* teoreticky tvoří množinu o nekonečném počtu členů (můžeme je formálně utvořit od všech čísel do nekonečna), ovšem z hlediska jejich významu a užití se jich uplatňuje pouze malá část. V realitě našeho světa nemáme potřebu počítat, že se něco stalo např. *po osmitisíci třísté sedmdesáté páté*. Jak již bylo řečeno výše, mezi tři nejčastější výrazy z této skupiny patří *poprvé*, *podruhé*, *potřetí* (psáno oběma způsoby). Podíváme-li se dále na seznam těchto číslovek,³⁴ dostaneme následující grafy.

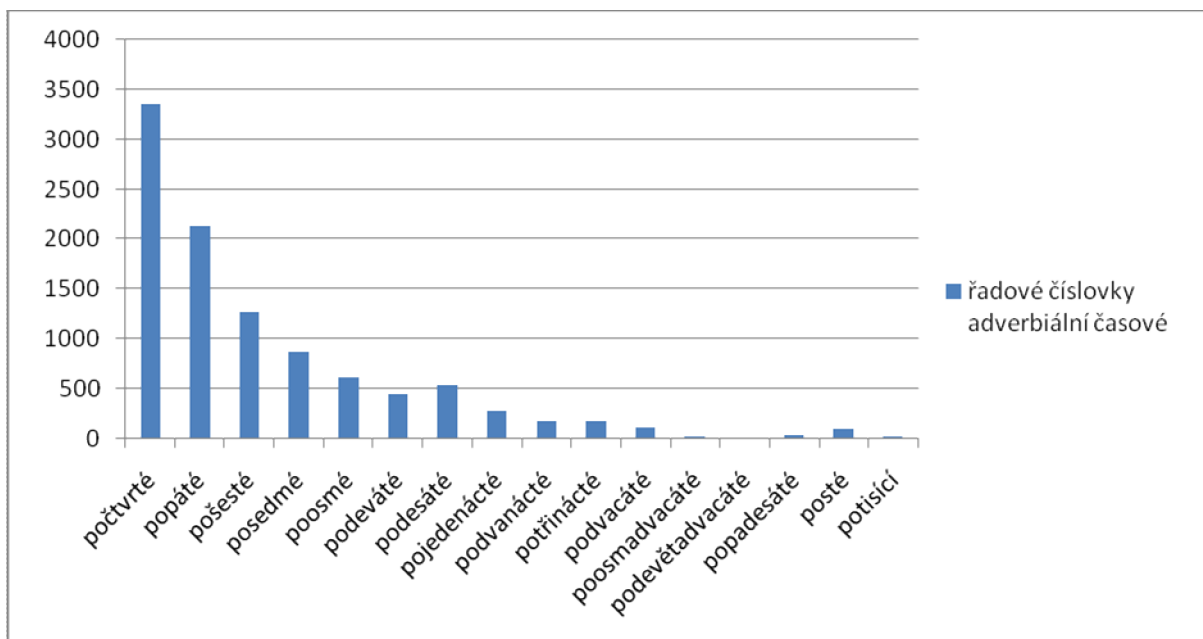
³⁴ V grafech 1-3 uvádíme pouze řadové číslovky adverbialní časové psané dohromady, které lze vyhledat pomocí tzv. tagu (tedy vzorce složeného z morfologických značek). Vyhledání všech těchto číslovek psaných zvlášť je z hlediska rozsahu této práce nesmírně zdoluhavý proces, který komplikuje mj. to, že předložka *po* se pojí se 6. a 4. pádem a tvary řadové číslovky adverbialní a řadové číslovky ve spojení se substantivem či adjektivem v neutru a femininu v těchto pádech jsou totožné (po druhé světové, po páté volební období, po osmé večer vs. po druhé přišel, po páté zazvonila). Budeme tedy tyto číslovky psané zvlášť zkoumat na vzorcích, nikoli vyhledávat všechny.

Graf 4: Seznam všech řadových číslovek adverbiálních časových (psaných dohromady) v korpusu SYN2000

Graf 5: Seznam řadových číslovek adverbiálních časových (psaných dohromady) v korpusu SYN2005

Graf 6: Seznam řadových číslovek adverbiálních časových (psaných dohromady) v korpusu SYN2006PUB

Jak ukazují grafy 4-6, výskyty těchto číslovek jsou ve všech korpusech velice obdobné. Příhodné čtvrté místo v nejčastějším výskytu zaujímá číslovka *počtvrté*, pátou příčku drží *popáté* a tak to jde dále až k desítce, která je mírně častější než výrazy před ní, což odráží celkovou tendenci výskytu: u výrazů odvozených od vyšších čísel se nejčastěji vyskytují číslovky odvozené od celých desítek (tj. *podesáté*, *podvacáté*, *posté*). Výraz *posté* má poměrně velký výskyt také z toho důvodu, že se často používá v přeneseném významu: např. ve spojení „říkat někomu něco *posté*“ se nejedná o označení přesného pořadí daného děje, nýbrž o hyperbolické vyjádření, že se něco opakuje „již *poněkolikáté*“, o čemž svědčí i časté spojení s výrazy vyjadřujícími nejistotu (*snad*, *asi* apod.), viz (89)-(91).

(89) *Pánové mocní ekonomové, už asi posté cituji nejobjevnější aforismus Oscara Wilda...*
(SYN2006PUB)

(90) *... jsem opravdu hodně šťastný, opakoval do telefonu snad posté...* (SYN2006PUB)

(91) *Archeolog Emanuel Grepl se dnes, snad už posté, stane na chvíli někým jiným...*
(SYN2006PUB)

Obdobnou funkci má i následující číslovkové spojení, které se objevuje dokonce v několika variantách: *po sté a prvé* (1 výskyt), *po sté první* (1 výskyt), *po sté a první* (1 výskyt), *postoprvé* (5 výskytů), *po sto prvé* (9 výskytů) a *postoprvní* (1 výskyt), viz doklady (92)-(97). V příkladu (95) se ovšem nejedná o hyperbolické označení, nýbrž o přesné pořadí.

- (92) ... klopí hlavu a **po sté a prvé** si umiňuje, že to těm nešťastným chlapcům vynahradí.
(SYN2005)
- (93) ... poněvadž pro ni nikdo nepřijde, a **po sté první** bude hrát stokrát ohraný part žoviálního chlípníka... (SYN2000)
- (94) Když se mnozí novináři ptají **po sté a první** na stejnou a stejně tolikrát vysvětlenou věc...
(SYN2000)
- (95) Bolesti u Poborského, který mohl **postoprvé** nastoupit za národní mužstvo, ustoupily...
(SYNPUB2006)
- (96) Hamleta můžete vidět třeba stokrát, ale když ho zhlédnete **po sto prvé**, prožijete si ho znovu. (SYN2006PUB)
- (97) ... udělat si stokrát nanečisto ten či onen pokus a **postoprvní** ho pak zrealizovat.
(SYN2006PUB)

Zvláštní tvar *po stu a prvé*, který uvádí Šmilauer (1972: 199), jsme v ČNK neobjevili. Stejně tak zde není doložen jím zmiňovaný tvar *po tisíce a prvé*, pouze *po tisíci první* a *po tisíci prvé*, viz (98)-(99).

- (98) Tisíckrát se to ukázalo jako pravda, **po tisíci první** však rána vyšla. (SYN2000)
- (99) Mnohokrát jsem řekl, a opakuji to **po tisíci prvé**, že soc. dem. ctí jí podepsané dohody.
(SYN2000)

Velmi řídce se v korpusech vyskytují adverbiální číslovky tohoto typu od vyšších čísel nezakončených na desítky, přičemž nacházíme pouze varianty s předsunutými jednotkami (typu *jedenadvacátý*). Po jednom výskytu mají výrazy *podevětatřicáté*, *počtyriapadesáté*, *pojedenadvacáté*, *pošestadvacáté*, *počtyřiasedmdesáté* apod. Výjimku tvoří výraz *postěčtyřicátéosmé*, který je překvapivě psán dohromady, ačkoli jeho grafická podoba není příliš přehledná, příklad (100).

(100) ... *IQ některých fanoušků šplhalo někam k hodnotám střední těžké imbecility. Takže sice již postěčtyřicátéosmé, ale po zásluze...* (SYN2005)

Není příliš překvapivé, že tento příklad byl uveřejněn v magazínu Blesk.

Na předchozích stránkách jsme porovnali výskyt variant psaných zvlášť a dohromady u výrazů *poprvé*, *podruhé* a *potřetí* a porovnali jsme výskyt nejčastějších adverbiálních číslovek tohoto typu (psaných dohromady) ve třech korpusech psaného jazyka. Nyní ještě zbývá podívat se výběrově na konkurenci pravopisných variant psaní dohromady a zvlášť u výrazů odvozených od vyšších čísel, které nejsou tak užívané.

Zvolili jsme příklady *poosmé/po osmé* (kvůli blízkosti dvou samohlásek), *počtyřicáté/po čtyřicáté* (jako zástupce výrazů končících na desítky), *posté/po sté* (výraz, jehož obě pravopisné podoby nejsou příliš uspokojivé) a *potisící/po tisící* (jako zástupce nejvyššího užívaného řádu). V tabulce 17 porovnáváme výskyty v korpusech psaného jazyka.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK-DOPISY
<i>poosmé</i>	69	87	582	0
<i>po osmé</i>	19	8	53	0
<i>počtyřicáté</i>	11	4	19	0
<i>po čtyřicáté</i>	5	1	18	0
<i>posté</i>	66	67	92	1
<i>po sté</i>	19	20	21	1
<i>potisící</i>	11	19	28	0
<i>po tisící</i>	4	12	12	0

Tabulka 17: Porovnání pravopisných variant u vybraných řadových číslovek adverbiálních časových typu *poprvé* v korpusech psaného jazyka

Z tabulky 17 vyplývá, že převažuje psaní dohromady, a to i u výrazu *poosmé*, kde by se dalo čekat, že bezprostřední blízkost dvou stejných samohlásek odradí pisatele od psaní dohromady. Rozdíly v číslech nejsou řádové a jde jen o velmi malý vzorek, proto nelze příliš zevšeobecňovat, přesto můžeme říci, že psaní dohromady je u zkoumaných výrazů častější. Korpus soukromé korespondence obsahuje příliš málo textů, aby výskyty mohly být průkazné, avšak je nabíledni, že řadové číslovky adverbiální tohoto typu (zvláště od vyšších čísel) se spíše uplatní v jiných textech, např. publicistických.

Pokusili jsme se vyhledat i výrazy obsahující složenou řadovou číslovku odvozenou od vyšších řádů, ovšem vzhledem k významu tohoto typu číslovek jich příliš nenajdeme. Uvádíme následujících několik příkladů z korpusu publicistických textů, kde můžeme těchto číslovek čekat nejvíce:

- (101) *Jednou z nich, která se letos koná již **po dvousté devadesáté páté**, je také zdejší Karmelská pout'. (SYN2006PUB)*
- (102) *Mám na mysli tento sloupek s názvem Slova, který dnes vychází už **podvousté**. (SYN2006PUB)*
- (103) *Sluha dvou pánů je **potřísté** stejně zábavný jako poprvé. (SYN2006PUB)*
- (104) *... nedokázal víc, než **asi po pětisté** zopakovat tvrzení, že ... (SYN2006PUB)*
- (105) *... v duelu s Vítkovicemi **posedmisté** vyjel na ligový led. (SYN2006PUB)*

Z výše uvedených příkladů vyplývá, že způsob zápisu není ani v oblasti vyšších řádů jednotný. V příkladech (101), (102) a (105) je číslovka užito pro vyjádření přesného pořadí, v ostatních dvou případech jde o vyjádření jisté nadsázky.

Nesmíme zapomenout na neurčité číslovky tohoto typu: *poněkolikáté*, *potolikáté*, *pokolikáté*. Jejich pravopis také není jednotný, jak dokazuje tabulka 18.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK-DOPISY
<i>poněkolikáté</i>	210	208	1106	1
<i>po několikáté</i>	63	48	259	0
<i>potolikáté</i>	2	8	10	0
<i>po tolikáté</i>	8	3	2	0
<i>pokolikáté</i>	80	104	172	0
<i>po kolikáté</i>	31	17	33	0

Tabulka 18: Porovnání pravopisných variant u neurčitých řadových číslovek adverbiálních časových typu „poprvé“ v korpusech psaného jazyka

Tabulka 18 ukazuje, že u těchto výrazů převažuje psaní dohromady s jedinou drobnou výjimkou, kterou je výraz *potolikáté* v korpusu SYN2000. Můžeme také konstatovat, že se tyto výrazy častěji vyskytují v publicistických textech.

Nejčastější kontext těchto výrazů tvoří slova *již, už*, viz příklady (106)-(107).

(106) *Jeho úvahy mají znovu (**už po tolikáté!**) dokázat, že se vyrovnáme nejlepším světovým literaturám...* (SYN2000)

(107) *Polští politici nebudou mít letos opět – **pokolikáté už?** – prázdniny.* (SYN2006)

Neurčité adverbialní číslovky typu *poprvé* zahrnují i obecné výrazy *po x-té* a *po n-té*, kterým jsme věnovali část kapitoly o neurčitých řadových číslovkách. Významem se blíží výrazu „*již po několikáté*“. V ČNK najdeme 3 výskyty spojení *po ixté*, psané tímto pravopisem, viz příklady (108)-(109).

(108) *... ted' je tu tedy láska, přišla už **po ixté**, ale lepší život Paule stále ještě nezačal.* (SYN2005)

(109) *Družstevní byty **po ixté*** (SYN2006PUB)

b) typ *napoprvé*

Tento typ číslovek adverbialních nevyjadřuje pouze prosté pořadí, v němž se odehrál děj, ale vypovídá také o úspěšnosti či účinku tohoto děje. Šimandl (viz oddíl 1.3 této kapitoly) proto nazývá tento druh adverbialních číslovek řadových „časové efektivní“. Poskytují tedy navíc informaci, že se děj, který vyjadřuje sloveso dané věty, podařil, většinou v pozitivním slova smyslu. Do jisté míry tento jev souvisí i s videm slovesa v dané větě: můžeme něco *poprvé* „dělat“ i „udělat“, ovšem *napoprvé* pouze „udělat“, jak ukazují příklady (110)-(112). Tento argument podporuje i skutečnost, že mezi nejčastější slovesa, se kterými se tyto výrazy pojí, patří *(ne)podařit se, (ne)povést se, (ne)uspět* a *(ne)vyřešit*.

(110) *... Faldův kousek na čtrnácté jamce, kde se trefil **napoprvé** ze 180metrového odpalu...* (SYN2006PUB)

(111) *Jako režisér si sice DeNiro **napoprvé** cenu z Benátek neodvezl, zato získal jednoho ze čtyř čestných Zlatých lvů.* (SYN2006PUB)

(112) *Nevyjel jsem to **napoprvé**, ale vyjel.* (SYN2006PUB)

V korpusech ovšem objevíme, byť o poznání méně často, tyto výrazy i ve větách s nedokonavým slovesem (113)-(115):

(113) ... vláďě, jejíž premiér byl prezidentem jmenován na návrh předsedy sněmovny (premiéra **napoprvé navrhuje** prezident). (SYN2006PUB)

(114) ... počítačové programy nikdy **napoprvé nefungují**. (SYN2005)

(115) Jak se mi zde **napoprvé nelíbilo**, na konci tibetské cesty nic nenamítám. (SYN2005)

V těchto příkladech (113)-(115) se u výrazu *napoprvé* uplatňuje poněkud jiný význam než informace o úspěšnosti konaného děje. Mohli bychom jej nahradit spojeními „nejprve“, „při první příležitosti“ nebo „hned na/od začátku“. Domníváme se však, že je třeba dalšího zkoumání, které je nad rámec této práce, abychom byli schopni přesně definovat význam výrazů typu *napoprvé*.

Nejčastější kolokací výrazu *napoprvé* je příslovce *hned*, které posiluje význam úspěšného dokončení nějakého děje, viz (116)-(118).

(116) Zkoušky jsem udělal **hned napoprvé**, i když tam byly různé technické nesmysly. (SYN2005)

(117) Může se lehce stát, že se valná hromada **hned napoprvé** na ničem neusnese. (SYN2006PUB)

(118) Usadil se a modlil se, aby to vyšlo **hned napoprvé**. (SYN2000)

Jak již z našich příkladů nejspíše vyplynulo, nejčastější výskyt má výraz *napoprvé*, následuje *napodruhé* a poté s velice malými výskyty (do 10) *napotřetí*, *napočtvrté* atd. Jediný doklad má výraz *naposedmnácté*, viz příklad (119), po jednom výskytu má i *napodesáté* a *napojedenácté*, viz (120)-(121).

(119) ... ale zase už to *napotřetí* nebo **naposedmnácté** není taková sranda. (SYN2000)

(120) Včera tu byla parta Slováků, byli tak opilí, že se jim podařilo nastoupit do lodě tak **napodesáté**. (SYN2006PUB)

(121) Ani **napojedenácté** v samostatné české lize nedokázali fotbalisté Marily Příbram porazit Olomouc. (SYN2006PUB)

Jak jsme již v části o pravopisu těchto výrazů řekli, u tohoto typu adverbiálních číslovek je podle PČP možný pouze jediný způsob psaní, a to dohromady. To nicméně neodradí některé pisatele od toho, aby výrazy psali zvlášť, viz orientační tabulka 19. Výskyt psaní dohromady nicméně převažuje.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK
<i>napoprvé</i>	362	390	911	4
<i>na poprvé</i>	12	7	19	1
<i>napodruhé</i>	97	128	607	1
<i>na podruhé</i>	7	4	26	0
<i>napotřetí</i>	58	48	322	0
<i>na potřetí</i>	2	8	14	1

Tabulka 19: Srovnání četnosti výskytu pravopisných variant výrazů *zaprvé*, *zadruhé* a *zatřetí*

V korpusech mluveného jazyka se adverbiální číslovky typu *napoprvé* uplatňují velice zřídka (pouze dva výskyty výrazu *napoprvé*), v korpusu soukromé korespondence KSK-DOPISY najdeme 4 doklady výrazu *napoprvé* a jeden doklad výrazu *napočtvrté*, viz (122).

(122) Asi **napočtvrté** jsem to později nicméně pochopil. (KSK-DOPISY)

3.2. řadové číslovky adverbiální výčtové

V rámci řadových číslovek adverbiálních výčtových definujeme jediný typ *zaprvé* a v rámci něj rozeznáváme jak číslovky určité (*zadruhé*), tak neurčité (*za několikáté*, *za x-té*). Tento typ číslovek využíváme, jak již jejich název napovídá, k označení výčtu. Proto nacházejí často uplatnění při strukturování a členění textu, což některé lingvisty vede k jejich zařazení do kategorie částic (viz 1. oddíl této kapitoly).

Nejprve se stejně jako u řadových číslovek adverbiálních časových podíváme na variantnost v zápisu těchto výrazů. Opět se zaměříme na nejčastější tři výrazy, tedy *zaprvé/za prvé*, *zadruhé/za druhé* a *zatřetí/za třetí*, viz tabulka 20.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK
<i>zaprvé</i>	174	83	101	4
<i>za prvé</i>	1374	427	745	8
<i>zadruhé</i>	105	84	115	3
<i>za druhé</i>	1889	650	1303	11
<i>zatřetí</i>	11	14	23	0
<i>za třetí</i>	599	361	776	2

Tabulka 20: Srovnání četnosti výskytu pravopisných variant výrazů *zaprvé*, *zadruhé* a *zatřetí*

Tabulka 20 jasně ukazuje, že na rozdíl od řadových číslovek adverbálních časových je výskyt varianty psané zvlášť u číslovek výčtových mnohonásobně častější než varianta psaná dohromady. Zajímavé je, že výraz *za druhé* je poměrně výrazně častější než výraz *za prvé*. Logická úvaha by vedla k závěru, že v textu se nemůže objevit *za druhé*, pokud mu nepředchází nějaké *za prvé*. V úzu se ovšem místo výrazu *za prvé* používá velice často i výrazu *jednak*, viz (123)-(124).

(123) *Tito lidé **jednak** šetří a **za druhé** nemají čas.* (SYN2006PUB)

(124) ***Jednak** jsou trasy těchto výstav plánovány několik let dopředu, a **za druhé** zde momentálně neexistuje instituce, která...* (SYN2006PUB)

Toto spojení vzniklo obměnou dvojice „*jednak – jednak*“, případně její novější varianty „*jednak – druhak*“, a můžeme říci, že se podobá dvojici „*na jedné straně – na druhé straně*“, kde proti sobě také nestojí dvě číslovky řadové, nýbrž číslovka základní a řadová.

Stejně jako u předchozí skupiny adverbálních číslovek se nejčastěji vyskytují výrazy *za prvé*, *za druhé* a *za třetí* (viz tabulka 20). Z dalších výrazů vybíráme: v korpusu SYN2000 mají častý výskyt *za čtvrté* (45 dokladů), *za páté* (16), *za šesté* (2) a po jednom výskytu má *za desáté* a *za třinácté*. V příkladu (125) se jedná o podrobný výčet, kdežto v případě věty (126) se jedná o hyperbolické vyjádření, o nadsázku.

(125) *A konečně **za desáté**, že medicína se stejně jako každá jiná oblast lidské činnosti neustále vyvíjí...* (SYN2000)

(126) *... pan J., který by ihned se svou analytickou spekulativitou humor rozdělil na *za prvé*, *za druhé* a **za třinácté**.* (SYN2000)

Číslovky výčtové neurčité se zpravidla netvoří, je však možné se zeptat „*Za kolikáté to bylo?*“ a odpovědět si např. „*Za osmé.*“ či příležitostně „*Za několikáté.*“ (MČ2 1986: 124). V databázi ČNK ovšem tyto výrazy nemají ani jediný výskyt, lze je tedy považovat za velice řídké, ne-li hypotetické.

To výrazy *za x-té* a *za n-té* (MČ2 uvádí pravopis *za ixté*, *za enté*) jsou o něco málo frekventovanější (v ČNK pouze jediný výskyt, (136)). Jak již bylo řečeno v kapitole IV o neurčitých řadových číslovkách, výrazy odvozené od zástupných písmen *x* a *n* (popř. jiných písmen abecedy) mají svůj původ v matematice, ovšem užíváme je i mimo tuto disciplínu. Adverbiální varianta těchto číslovek nese význam podobný „*za několikáté*“, popř. „*za bůhvíkolikáté*“. V některých výčtech může mít stejnou funkci jako „*za poslední*“, když stojí na konci výčtu a označuje jeho konec, viz příklad (127).

(127) ... *za třetí: je pseudodemokratické, za čtvrté: jen by rozjitřilo vášně, za páté až za enté: prostě nebude.* (SYN2000)

3.3. řadové číslovky v ustáleném spojení s předložkou *na*

Jak jsme již v úvodu řekli, podíváme se v rámci této kapitoly na výrazy v ustáleném spojení s předložkou *na*, ačkoli se nejedná o adverbiální číslovky. Spojení číslovky určité a předložky *na* má kromě jiných významů, které vyplývají z valence slovesa v dané větě (např. *podívat se na druhou stranu*), i význam matematický: označuje název mocniny. V matematice se pro zápis využívá horního indexu, tedy $a^2 + b^2 = c^2$ (čteme *á na druhou plus bé na druhou rovná se cé na druhou*). Příklady užití v tomto matematickém kontextu uvádíme pod čísly (128)-(129).

(128) ... *někdo udal tón a kolektivně biflovali, á na druhou, bé na druhou...* (SYN2000)

(129) ... *A plus B v závorce na druhou rovná se A na druhou plus dvě AB plus B na druhou...* (SYN2000)

V přeneseném slova smyslu výraz **na druhou** umocňuje (doslova i přeneseně) význam slova, ke kterému je připojen, viz příklady (130)-(132). Původně také matematický výraz *umocnit* se běžně užívá v přeneseném významu „zvýšit“, „posílit“ apod. Příklad (132) je krásnou ukázkou tohoto použití ve spojení s výrazem *na druhou*.

- (130) ... má jet kvalifikační jízdu. Je to **pošuk na druhou**. (SYN2000)
- (131) ... překlad veršem je jakýsi „**překlad na druhou**“, překlad zprostředkovaný... (SYN2000)
- (132) ... pomyslel si s úsměvem, ale pak se **ironie umocnila na druhou**, neboť zjistil, že tomu sám věří. (SYN2000)

Původně matematické označení *na entou* (tedy v zápisu např. a^n) má také svůj přenesený význam, jenž je patrný z příkladů (133)-(135). Významově se velmi blíží přenesenému významu *na druhou*, opět zesiluje význam slova, ke kterému je připojeno. V příkladech bychom jej mohli nahradit např. slovem „mimořádný“ či „mimořádně“.

- (133) Ztráta odpovědnosti, rozdulá **lenost na entou**. Jakékoli angažmá je idiocie. (SYN2000)
- (134) ... jeho nedůvěra se však **umocnila „na entou“**, mluvilo-li se o operách Janáčkových. (SYN2000)
- (135) ... US Open je blázinec **na entou**, asi nejchaotičtější a nejmasovější grandslam ze všech... (SYN20006PUB)

Toto spojení se uplatňuje i v mluvené řeči, kde je spojen s jistou expresivitou, jak dokazují 3 výskyty spojení *na entou* v korpusu ORAL2008, viz příklady (136)-(138).

- (136) ... což sou voba dva prostě uplně **exoti na entou**, ne. (ORAL2008)
- (137) ... ty dvě tam jsou...: to sou **krávy na entou**. ty nepustí nic. (ORAL2008)
- (138) ... rozmazlenej, ne. hmm, **raubíř na entou**. hmm. (ORAL2008)

4. Závěr

V této kapitole jsme se zabývali číslovkami řadovými, které mají díky ustálenému spojení s předložkou adverbialní povahu (např. *poprvé*, *za prvé*). Menší část jsme věnovali i číslovkám, které sice ustálené spojení s předložkou tvoří, ale nelze o nich říct, že by měly adverbialní povahu (typ *na druhou*).

V rámci kategorie adverbiálních číslovek řadových jsme vymezili dvě skupiny: číslovky **časové** a **výčtové**, přičemž v rámci číslovek časových rozeznáváme dva typy: typ *poprvé* a typ *napoprvé*. V rámci řadových číslovek výčtových existuje typ jediný: *za prvé*. Podrobně jsme se věnovali jejich pravopisu a porovnali jsme výskyty jednotlivých pravopisných variant v korpusech ČNK. Zkoumání ukázala, že řadové číslovky časové typu *poprvé* se častěji píší dohromady, a to i výrazy odvozené od vyšších čísel (např. vybrané vzorky *počtyřicáté*, *posté*, *potisící*). U výrazů odvozených od vyšších čísel, tedy obsahujících složenou řadovou číslovku (např. *po tisíci osmisté dvacáté třetí*), však bylo příliš obtížné doložit výskyt, jelikož nejsou v úzu vzhledem ke svému významu běžné. U číslovek výčtových typu *za prvé* je situace opačná: v úzu mnohonásobně převažuje psaní zvlášť.

Dále jsme se zabývali výrazy s nejčastějším výskytem, což jsou adverbiální číslovky odvozené od čísel 1-3, tedy *poprvé*, *podruhé*, *potřetí* a *za prvé*, *za druhé*, *za třetí*. U číslovek časových jsme se věnovali i číslovkám neurčitým a u všech skupin pak číslovkám se zástupnými výrazy *x* a *n* (*po x-té*, *za n-té* atd.). U všech jsme se pokusili definovat nejčastější kontext.

Poslední zkoumanou skupinou byly číslovky ve specifickém spojení s předložkou *na* typu *na druhou*. Věnovali jsme se jak původnímu významu, který je omezen na matematický kontext, tak významu přenesenému.

VI. Frazeologická spojení s řadovými číslovkami

1. Definice frazému

Pokud chceme charakterizovat nejčastější frazeologická spojení s řadovými číslovkami, musíme si nejprve definovat pojem frazém. Podle PMČ (1995: 71) je frazém „ustálená kombinace alespoň dvou slovních forem, která má celistvý význam (zpravidla nerozložitelný na významy jednotlivých slov) a jejímž charakteristickým rysem je, že minimálně jeden z jejích komponentů je v dané funkci omezen pouze na tuto kombinaci (popřípadě na několik málo dalších).“ Mezi typické znaky frazému bychom mohli zařadit metaforičnost a expresivitu.

Idiom můžeme označit za pojmově blízký termín, který v této dichotomii frazém – idiom akcentuje významovou stránku, zatímco frazém stránku formální. Frazémy lze podle PMČ dělit na větné (*S poctivostí nejdál dojdeš*) a nevětné (*zkouška ohněm*), včetně přirovnání. Podobné rozdělení nabízí Slovník české frazeologie a idiomatiky (SČFI) z roku 1994: je členěn na přirovnání, na výrazy neslovesné, slovesné a větné. My jsme se rozhodli uplatnit dělení na frazémy neslovesné a slovesné, jelikož právě to jsou kategorie, v nichž se s řadovými číslovkami setkáváme nejčastěji. Někdy není jednoduché určit, zda jde o frazém slovesný, či neslovesný, protože spoustu výrazů lze použít jak se slovesem, tak samostatně (např. *druhý domov* vs. *stát se druhým domovem*, *najít druhý domov*). Ve sporných případech na to vždy upozorňujeme.

V rámci materiálové analýzy se pokusíme zjistit výskyt těchto frazémů v různých typech textu a identifikovat ty nejpoužívanější i ty již nepoužívané. Také nás bude zajímat, zda u těchto frazémů nedošlo k posunu významu.

2. Materiálová analýza

2.1. výrazy neslovesné

Při výběru neslovesných frazémů s řadovými číslovkami vycházíme především z již zmiňovaného SČFI, ale také např. z publikace Patrika Ouředníka *Aniž jest co nového pod sluncem. Slova, rčení a úsloví biblického původu* (1994) a z vlastních údajů zjištěných při práci s ČNK.

Shromáždili jsme tak frazémy, které obsahují řadovou číslovku, a nyní se na ně podíváme z hlediska korpusových dat. Frazémy řadíme nikoliv abecedně, ale podle číselné hodnoty řadové číslovky v nich užitě.

a) frazémy s číslovkou *první*

Číslovka *první* hraje vzhledem ke svému významu velmi důležitou roli v našem jazykovém vyjadřování, nalezneme ji proto v mnoha ustálených spojeních (např. *první láska*, *první pomoc*) a frazémech. Z těch nevětných vybíráme *od první chvíle*, *první poslední* a *první z prvních*. Spojení *na první pohled* jsme se věnovali v kapitole III.

Frazém *od první chvíle* se používá ve významu „od počátku časového úseku nějakého děje“ (SČFI), jinými slovy „*hned*“, „*okamžitě*“, „*od prvopočátku*“. Místo substantiva *chvíle* lze ve stejném významu použít substantiva *okamžik* (*od prvního okamžiku*), jak uvádí SČFI. Použití v plurálu *od prvních chvil* je podle SČFI knižní. Tabulka 21 ukazuje, jak časté je to které spojení v korpusech ČNK.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK	ORAL2008	PMK	BMK
<i>od prvního okamžiku</i> ³⁵	53	68	95	0	0	0	0
<i>od prvních okamžiků</i>	9	7	45	0	0	0	0
<i>od první chvíle</i>	90	103	152	1	0	0	0
<i>od prvních chvil</i>	5	9	43	0	0	0	0

Tabulka 21: Srovnání četnosti výskytu variant frazému „od první chvíle“

Na základě tabulky 21 můžeme říci, že varianty v plurálu jsou méně časté než varianty v singuláru. V mluvených korpusech nenajdeme jediný výskyt. Při pohledu na žánrové rozložení jsme zjistili, že ačkoli spojení *od první chvíle* najdeme také v beletrii, převažuje v publicistických textech, stejně jako méně frekventované spojení *od prvních chvil*. Uvádíme příklady užití:

(139) *Jeho teoriím absoutně nevěřím. Přesto mě **od první chvíle** fascinují.* (SYN2000)

(140) *Finále basketbalové ligy žen se **od prvních chvil** odehrává ve velice nervózní atmosféře...*
(SYN2006PUB)

³⁵ Zde jsme při vyhledávání brali v potaz pouze výskyty, kdy za tímto spojením v blízkém okolí nenásledovalo substantivum či adjektivum ve 2. pádě (např. *od prvních okamžiků symfonie*).

(141) *Italská vláda měla **od prvního okamžiku** především snahu zajistit práva italské menšiny...*
(SYN2006PUB)

(142) *Nový kouč Lener **od prvních okamžiků** musí bojovat proti početné opozici...*
(SYN2006PUB)

Dalším zkoumaným frazémem je první poslední s významem „cokoli“, „všechno“. V korpusu SYN2006PUB se objevuje nejčastěji, 52 výskytů, v korpusu SYN2005 se tento frazém objevuje 33krát, v korpusu SYN2000 17krát. Tři doklady nalezneme i v PMK a jeden v BMK, což svědčí o tom, že tento frazém používáme i v mluvených projevech, viz (143)-(145). Nejčastěji se pojí se slovesy *udělat*, *dát*, *vědět* a *mít*.

(143) *... tak voni sou schopný **udělat první poslední** pro toho člověka, maličkosti, ale vod toho jako pochází všechno, že jo...* (PMK)

(144) *... v podstatě rodiny, který **daj** dětem **první poslední**...* (BMK)

(145) *Bez velké nadsázky se dá říci, že pro turisty **dělají** v Bretani **první poslední**.*
(SYN2006PUB)

Stejně jako u prvního zkoumaného frazému i zde platí, že jej nalezneme nejčastěji v publicistice a beletrii, což je vzhledem k expresivitě výrazu pochopitelné.

Posledním neslovesným frazémem s řadovou číslovkou *první* je první z prvních s významem „nejlepší“, „přední“ apod. Objevuje se řídce, v korpusu je jediný doklad. Antonymem tohoto výrazu je častější poslední z posledních. Toto spojení se vyskytuje především v beletrii (7 z 8 výskytů v SYN2005) a dále v publicistice (V SYN2006PUB 4 výskyty).

(146) *Za „**první z prvních dam**“ na Západě přitom označil manželku polského prezidenta...*
(SYN2006PUB)

(147) *A zda já, **poslední z posledních**, mohu být strážcem mravů u dvora?* (SYN2005)

(148) ***Nejposlednější z posledních**, starý mládenec, podúčetní koncernu Petit-Paysan, ...*
(SYN2006PUB)

V příkladu (146) pisatel de facto utvořil tento frazém z označení manželky prezidenta (*první dáma*) pro ozvláštnění publicistického textu. Příklad (147) je dokladem z beletrie a příklad (148) ukazuje expresivní stupňování tohoto frazému.

b) frazémy s číslovkou *druhý*

Frazém *druhý břeh* vyjadřuje podle SČFI za prvé „opačnou (nepřátelskou) názorovou, politickou pozici aj.“ a za druhé „stav po smrti, záhrobí (zprav. v obraz. kontextech)“. Původ tohoto frazému můžeme hledat kdesi ve starých řeckých bájích, kde Cháron převážel zemřelé přes řeku na *druhý břeh*, tedy do záhrobí. V korpusu najdeme spoustu dokladů spojení *druhý břeh*, ovšem naprostá většina je spojena s vodstvem. Uvádíme jeden z mála dokladů ve 2. významu frazému, (149)-(150). Frazém v 1. významu, tedy „opačná názorová pozice“, v ČNK nalezneme pouze jeden (151).

(149) ... *tady je každý pacient individualita, člověk, kterého lidé doprovázejí na druhý břeh.*
(SYN2006PUB)

(150) *V jedné Strindbergově hře zařikává Rytíř samotnou Smrt, že je ochoten s ní jít na druhý břeh jenom tehdy, když mu zjeví svá tajemství.* (SYN2005)

(151) *Strážce akcií chce na druhý břeh. Strážce českého kapitálového trhu za týden opouští své křeslo.* (SYN2005)

Dalším frazémem, který je nerozlučně spjat s číslovkou *druhý* je *druhý dech* či varianta *druhá míza*. Nejčastěji se používají se slovesem *chytit*, *nabírat* a *popadnout*. Nejčastěji se s ním setkáme v publicistice (213 výskytů v SYN2006PUB) a v beletrii (60 výskytů v SYN2005, z toho cca polovina v beletrii podle grafu žánrového rozložení). Významem se podobá spojení „*nová energie*“, „*nová chuť do života*“.

Příbuzným frazémem je pak *druhá míza*. Také označuje „*nový příval energie*“, ovšem ve velmi úzce vymezeném kontextu určitého období života muže. V SYN2005 najdeme i *třetí mízu*:

(152) *Tvrzení o druhé a třetí míze je podle mě mýtus.* (SYN2005)

Spojení druhý domov vyjadřuje jinými slovy „místo, kde se cítíme jako doma“, „místo jiné než domov, kam se člověk rád vrací“. Často se spojuje se slovesy *najít, hledat, mít, považovat za*. Jeho výskyty se pohybují v desítkách. Převládá v publicistice.

Pakliže je něco z druhé ruky, nejsme první, kdo to má/vlastní/říká apod. SČFI uvádí jako první význam „vědět něco bez záruky a jen zprostředkovaně přes jednoho n. dva (následné) prostředníky, nevědět něco jistě a zaručeně“, jako druhý pak „mít, vlastnit něco (staršího) jako druhý n. třetí postupný majitel“. Podíváme-li se na nejčastější kolokace v SYN2006PUB, najdeme na prvních místech substantiva *informace, auto, zboží a svědectví*. Oba významy jsou tedy plně užívané, žánrové rozložení je poměrně vyrovnané, mírně převládá beletrie, viz příklady (153)-(154).

(153) *Slyšel o tom všem jen z druhé ruky a i tak cítil, jak v něm narůstá konflikt... (SYN2000)*

(154) *Kdo chodí kupovat zbytky a zboží z druhé ruky? Jen ti, co chtějí něco za nic. (SYN2005)*

Musíme ještě zmínit frazém z druhého (třetího... desátého) kolena, jehož význam definuje SČFI jako „(co se týče příbuzenského vztahu a původu) z druhé a další n. jiné generace, pokolení, popř. z jiné větve rodu n. čast. v příbuzenství jen velmi vzdáleném“. Nejvzdálenější „koleno“, které v korpusu dohledáme, je *pěťadvacáté*.

c) frazémy s ostatními řadovými číslovkami

Z ostatních neslovesných frazémů stojí rozhodně za zmínku *páté kolo u vozu, šestý smysl, sedmé nebe* a *osmý div světa*. U většiny těchto frazémů se řadová číslovka proměňuje.

Frazém páté kolo u vozu označuje něco „nadbytečného“, „zbytečného“, „nepotřebného“ až „nechtěného“. Najdou se uživatelé, kterým se i *páté kolo u vozu* zdá jako příliš slabé označení (možná za *páté kolo* považují potřebnou rezervu), proto volí vyšší číslovky, a dochází tak k aktualizaci frazému:

(155) *Jsem šestý kolo u vozu, prostě v nominaci nejsem. (SYN2006PUB)*

(156) *Tuhle jsem seděla – jako asi tak sedmé kolo u vozu – na panelu na pražském lesbickém sjezdu... (SYN2006PUB)*

V mluvených korpusech tento frazém, stejně jako ty předchozí, není-li uvedeno jinak, nenajdeme.

Frazémem *šestý smysl* označujeme jakési „tušení“ či „intuici“ a odkazujeme tak na pět lidských smyslů. SČFI uvádí význam: „mimořádná schopnost člověka poznat, předvídat, chápat ap. něco, co se běžnému (smyslovému) poznání vymyká“. Výskyt se pohybuje v desítkách odkazů (max. 50). Pozorujeme zde stejný jev jako u předchozího frazému, pořadí smyslů se zvyšuje:

(157) ... *existuje ještě „alternativní komunikační kanál“, tajuplný **sedmý smysl**. Mají ho lidé nedoslýchaví a hluchí. (SYN2006PUB)*

(158) ... *Těžko se mi to vysvětluje, ale napovídal mi to jakýsi **sedmý smysl**. (SYN2006PUB)*

Zatímco v příkladu (157) šlo pisateli skutečně o to odlišit další specifický smysl či schopnost od *šestého smyslu* ve významu „intuice“, v příkladu (158) není motivace pisatele známá (vzhledem k absenci výrazu *šestý smysl* v textu předcházejícím tomuto souvětí není důvod smysly přidávat).

Frazémem, který taktéž nemá ustálenou řadovou číslovku, je *sedmé nebe*. Znamená totéž co „být na vrcholu blaha“. Na rozdíl od frazému *šestý smysl*, kde máme jasné zdůvodnění pro číslovku *šestý* (pět smyslů), u výrazu *sedmé nebe* tuto oporu nemáme. Souvisí patrně se starou symbolikou čísla sedm (týden má sedm dní, duha sedm barev, známe sedm antických divů světa, manželský stav je považován za sedmou svátost...), která měla své místo v různých kulturách, v křesťanství, v antice či v islámu. Ve staré češtině se sedmým nebem rozuměla nejvyšší, vrcholná část nebeské říše, zpravidla vyjadřovaná spojením *nebe nebeské* nebo *nebe nebes*, a toto spojení bylo považováno za výraz teologicky odborný.³⁶ V islámu se zase rozlišuje sedm nadpozemských stupňů bytí, sedmá nebeská sféra je nejvzdálenější od materiálního světa.³⁷

Počet *nebes* ovšem v křesťanských textech „beznadějně kolísá“, jak píše Ouředník (1994: 131). O *sedmém* jako nejvyšším je řeč v apokryfech, konkrétně v knihách Henochových. Do *nebe třetího* se situoval ráj, do *sedmého* příbytek Boží. Podíváme-li se do korpusu na četnost výskytů,

³⁶ Více k symbolice tohoto výrazu viz článek E. Michálka v časopise *Naše řeč* 80, 1997, č. 3, s. 161n.

³⁷ Viz slovník *Judaismus, křesťanství, islám*. Praha: Mladá fronta, 1994.

najdeme celkem 366 výskytů *sedmého nebe*, 9 výskytů *třetího nebe*, 7 dokladů *devátého* a 7 *prvního*. Spojení *Jedenácté nebe* má 11 výskytů proto, že se jedná o název šperku v povídce.

(159) Byla **v pátém nebi**, když si sedli na mech, **v šestém**, když se nadechla jeho vůně... (SYN2000)

Příklad (159) ukazuje zajímavou aktualizaci frazému při jeho „stupňování“.

Frazém *osmý div světa* označuje „věc, jev, řidč. osobu vynikající svou mimořádností, podivuhodností, popř. mající takovou pověst“. Řadová číslovka zde také kolísá, ačkoli podobně jako u smyslů je všeobecně známo, že kolik tradičních divů světa je. Přesto mají někteří uživatelé tendenci uchylovat se k číslovce *sedmý*:

(160) Píše (se) tam o té knize, jako by to byl málem **sedmý div světa**. (SYN2006PUB)

(161) Zapálil Artemidin chrám. **Sedmý div světa**. (SYN2006PUB)

Zatímco v prvním případě by bylo na místě spojení *osmý div světa*, v příkladu (161) nejde o frazém, nýbrž o popis skutečného jevu, sedmého divu světa.

2.2. výrazy slovesné

a) frazémy s číslovkou *první*

Ze slovesných frazémů s číslovkou *první* vybíráme spojení *udělat první krok*. Definice jeho významu podle SČFI zní: „začít s něčím n. něco dělat, uskutečňovat ap.; uskutečnit první čin, etapu ap.; začít první“. *První krok* je tedy akt „směřující k dlouhodobému, složitému n. náročnému cíli n. ve snaze o sblížení se znepřáteleným druhým ap.“. Analogicky k tomuto významu máme i *druhý krok* apod., kde se ovšem více uplatňuje prostá řadovost než expresivita či metaforičnost jako znaky frazému, viz (162)-(163).

(162) Ted' jsme **udělali druhý krok**, zvýšila se konkurence... (SYN2000)

(163) Je třeba **učinit druhý krok**. Odpovědně a velmi pečlivě se rozhodnout... (SYN2006PUB)

b) frazémy s číslovkou *druhý*

Zkoumanými frazémy s číslovkou *druhý* jsou *hrát druhé housle*, *mít z něčeho druhé Vánoce* a *podruhé se narodit*. Podíváme se postupně na jejich výskyty a varianty, jsou-li nějaké.

Spojení *hrát druhé housle* čerpá z hudebního prostředí a odkazuje na rozdělení nástrojů v orchestru. Hrát na jakýkoli nástroj první hlas je mezi hudebníky obecně považováno za prestižnější než hrát druhý či třetí, ačkoli všechny mají svou úlohu a pro úspěch celku jsou stejně důležité. Tento frazém má význam „mít někde (už) druhořadou, podřadnou úlohu, nebýt (tak) důležitý a nerozhodovat o ničem, v kolektivu, rodině ap.“. V korpusu se setkáme nejen s *druhými houslemi*, ale analogicky i s *prvními houslemi*, které znamenají naopak prvořadou úlohu. Narazíme také na již zmíněný příklad (164):

(164) ... nehrají ani druhé ani třetí nýbrž **enté housle**. (SYN2006PUB)

Zde číslovka *enté* označuje „skutečně nedůležitou roli“, dá se říci, že až „bezvýznamnou“, ať již v nějakém rozhodovacím procesu či obecně v životě.

Spojení *mít z něčeho druhé Vánoce* není tak časté, ale můžeme jej občas zaslechnout u mladší generace (ačkoli v mluvených korpusech doposud zdokumentováno není). Označuje situaci, kdy člověku něco způsobí takovou radost, že je nadšen jako o Vánocích při rozbalování dárků, viz (165).

(165) Když jsme ho kontaktovali, vypadalo to, že to jsou pro něj **druhé Vánoce**. (SYN2006PUB)

Frazémem, kde našla uplatnění řadová číslovka adverbiální, je *podruhé se narodit* a jeho varianta *být podruhé na světě*. SČFI uvádí u této varianty význam: „po prožité krizi, nemoci, popř. jen vydatném osvěžení, které prospělo) cítit velkou úlevu a svěžest, cítit se skvěle“. Dodáváme ještě význam „přežít nějakou nehodu či nebezpečnou událost“, viz (166).

(166) Michal Eger z Brna se minulou neděli odpoledne **podruhé narodil**, když se dokázal vynořit ze zrádné vodní hlubiny... (SYN2006PUB)

c) frazémy s ostatními řadovými číslovkami

Posledním zkoumaným frazémem je mlít/mluvit/plácat/plést páté přes deváté/pátý přes devátý. Pokusili jsme se dohledat etymologii tohoto frazému, ale bohužel neúspěšně. Frazeologické slovníky uvádějí, že *meleš páté přes deváté* znamená „mluvit neuspořádaně, chaoticky, nesouvisle, překrucovat věci“, ale o původu zdroje mlčí. Nejpravděpodobněji se jeví výběr číslic podle rýmu (dvě slabiky se dlouhou samohláskou). Nabízí se otázka, proč *přes deváté*, a ne třeba *přes desáté*. O té lze jen spekulovat: devítka byla v lidové slovesnosti poměrně oblíbená, protože jde o násobek tří (*tři dcery, tři úkoly, třikrát běda, tři dračí hlavy* apod.). Objevuje se v řadě obvyklých spojení (*za devatero horami a devatero řekami, devíthlavý drak, devatero řemesel*).

Četnost tohoto frazému se opět pohybuje maximálně okolo 100 výskytů (nejvíce v beletrii, 46 v SYN2006PUB). Nejčastějšími slovesy jsou *plést, plácat, mlít, semlít a splácat*. Variantu s jinými řadovými číslovkami ve stejném významu jsme nenašli.

3. Závěr

V této kapitole jsme se zabývali nejčastějšími slovesnými i neslovesnými frazémy, jejich variantami a užitím. Překvapit může téměř nulový výskyt těchto prostředků v mluvených korpusech, naopak pochopitelná je jejich vysoká frekvence v beletristických textech a v publicistice. Etymologicky jsou tyto frazémy různorodé a i u těch, u nichž je motivace na první pohled jasná, dochází k alternaci řadové číslovky (*sedmý div* vs. *osmý div, páté kolo u vozu* vs. *sedmé kolo u vozu*).

VII. Deriváty a kompozita od řadových číslovek

1. Slova odvozená

Slova odvozená od řadových číslovek můžeme rozdělit do několika kategorií. Vycházíme převážně z dělení v PMČ (1995: 156).

a) názvy nositelů pořadí a ročníků studia

Názvy nositelů pořadí se tvoří v hovorovém jazyce sufixem **-ák** (vzor „pán“, podtyp „hoch“), který se připojuje k základům číslovek řadových: *prvák/prvňák, druhák, třeták, čtvrták, páták* atd. Vznikají tak názvy příslušníků školních tříd či ročníků studia na střední a vysoké škole (pro ročníky základních škol se uplatňují názvy *pětka, osmička, devítka* atd. odvozené od číslovek základních).

Názvy se sufixem **-ák** tedy mohou být jak životné, tak neživotné. Ve významu příslušníka školní třídy se používají i v plurálu, kdežto v druhém významu běžně nikoli (Šimandl, v tisku). Výraz *prvňák* přitom odkazuje pouze na žáka první třídy základní školy a často se používá jako deminutivum (*prvňáček*), podobně jako deminutiva od ostatních názvů, viz příklad (167). V přeneseném významu má výraz *prvňáček* expresivní nádech a znamená „zelenáč“, „začátečník“, viz příklad z beletrie (168).

(167) ...a už tu byli ti mrňousi, **prvňáčci, druháčci a třetáčci**... (SYN2005)

(168) Jsem proti němu malej šropál, evidentně **prvňáček**, kašičkář. (SYN2000)

Následující tabulka 23 ukazuje četnost výskytu jednotlivých výrazů: nejčastěji se objevuje *prvňáček*, a to hlavně v beletrii.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB
<i>prvák</i> (ve významu ročník)	7	30	26
<i>prvák</i> (ve významu příslušník ročníku)	12	17	67
<i>prvňák</i>	74	47	598
<i>prvňáček</i>	137	197	1078

Tabulka 23: Srovnání četnosti výskytu substantiva „prvák“, „prvňák“ a „prvňáček“

b) názvy jubileí

Názvy jubileí jsou pomnožná jména odvozená od řadových číslovek sufixem *-iny*: *třicátiny*, *čtyřicátiny*, *padesátiny* atd. Z nezaokrouhlených počtů se odvozují složeniny typu *pětapadesátiny*. Na těchto výrazech lze podle Šimandla (v tisku) vidět i prostředek univerbizace: *čtyřicát(é narozen)iny* > *čtyřicátiny*. Při pohledu do databáze ČNK zjistíme, že kromě varianty s dlouhým „á“ se u názvů odvozených od číslovek končících na *-cátý* někdy objevuje i varianta s „e“ (*třicetiny*, *dvacetiny*). Jedná se pravděpodobně nikoli o univerbizaci, nýbrž o analogii se základními číslovkami: *třicet* > *třicetiny*, ačkoli tyto výrazy jsou homonymní s označením zlomků.

Tabulka 24 ukazuje poměr těchto dvou variant.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB
<i>dvacátiny</i>	0	0	11
<i>dvacetiny</i> (ve významu jubilea)	10	2	36
<i>třicátiny</i>	16	23	57
<i>třicetiny</i> (ve významu jubilea)	9	7	35
<i>čtyřicátiny</i>	41	38	132
<i>čtyřicetiny</i> (ve významu jubilea)	5	5	32

Tabulka 24: Srovnání četnosti variant „-átiny“ a „-etiny“

Jak vidíme, jubileum 20. narozenin bývá častěji označováno *dvacetiny* než *dvacátiny*, u dvou zbývajících výrazů je tomu naopak. Také panuje přímá úměra mezi věkem a výskyty: čím větší jubileum, tím vyšší výskyt.

c) názvy jubilantů a lidí podle stáří

Názvy jubilantů se odvozují pomocí sufixu **-ník**: *třicátník, padesátník, pětadesátník* atd. pro mužský rod a pomocí sufixu **-nice**: *padesátnice, sedmdesátnice* atd. pro rod ženský. Zde k žádné alternaci typu *dvacetiny/dvacátky* nedochází, největší výskyt má *padesátník* (ovšem v některých případech označující již zrušenou minci), *čtyřicátník, třicátník, šedesátník* a *osmašedesátník*. Výraz *osmašedesátníci* neodkazuje ke stáří dotyčných, nýbrž k roku 1968, viz příklad (169).

(169) ... byly přerušeny jen nespokojenou generací „**osmašedesátníků**“, kteří rebelovali proti zkonstatělosti tehdejší společnosti. (SYN2000)

Sémanticky je označení jubilanta poněkud vzdálenější od označení pořadí: *šedesátník* není *šedesátý*, nýbrž *ten, kdo slaví šedesáté narozeniny*.

d) názvy zlomků

Názvy zlomků se tvoří především od číslovek základních, ovšem výrazy *třetina* a *čtvrtina* jsou odvozeny od řadových číslovek. Není zřejmě překvapivé, že výraz *třetina* se uplatňuje především v publicistických textech (často s tematikou sportu).

e) unikátní tvary

Za tzv. unikátní tvary označuje Šimandl (v tisku) deriváty tvořené pouze pro hodnotu 1: *prvok, prvníčka* a *prvost* (název vlastnosti, v ČNK 6krát). Výraz *prvotina* odvozený od slova *prvotní* sem nepatří, jelikož se vyskytuje i *druhotina* (17 výskytů všech korpusů SYN).

2. Kompozita

Složené výrazy tvoří tvary od řadových číslovek pro hodnoty 1-2: *prvo-*, *druho-*, pro hodnoty 3-4 jsou méně časté: *třetí-*, *čtvrt-*. Mezi nejužívanější složené výrazy patří adjektiva *prvoligový, prvořadý, prvotřídní, prvomájový* a *prvorepublikový*, ze substantiv jmenujme nejčastější *provopočátek, prvovýroba, prvovýrobce* a *prvohory*. Šimandl (v tisku) uvádí výskyt

nejméně 43 substantiv a 22 adjektiv (výraz nejméně je zde s ohledem na nerozpoznaná slova v korpusech a chyby) v rámci všech korpusů SYN.

S komponentem *druho-* najdeme nejméně 10 substantiv a 13 adjektiv. Mezi nejčastějšími najdeme *druholigový, druhořadý, druhorozený, druhohory* a *druhovýrobu*.

Komponenty *třeti-* a *čtvrto-* se nejčastěji vyskytují ve spojení *třetihory, čtvrtohory*, analogicky *třetihorní* a *čtvrtohorní*. Najdeme také 16 výskytů výrazu *třetiligový* a 14 adjektiva *třetiřadý* (analogicky k *prvořadý* a *druhořadý*). S komponenty od vyšších řadových číslovek se kompozita netvoří.

VIII. Variantnost v zápisu řadových číslovek

1. Zápis číslicemi vs. písmeny

Řadové číslovky můžeme zapsat dvojím způsobem: číslicemi (např. 13., XX.) a písmeny (např. *třináctý, dvacátý*). Pro zápis číslicemi můžeme použít číslice tzv. arabské (0, 1, 2... 9) nebo římské (I, II, V, X, L, C, M, D atd.). V obou případech platí, že pokud se jedná o zápis řadové číslovky, vždy za těmito číslicemi píšeme tečku, tedy např. 5. března, Ludvík XIV. Pokud ovšem můžeme číslovku napsanou číslicemi vyslovit jako řadovou i základní (*kapitola V = kapitola pátá* i *kapitola pět*), tečku za ní nepíšeme (viz PČP).

Oba způsoby zápisu se dají kombinovat, když uvádíme datum: buď můžeme psát obě číslovky číslicemi (16. 6.) nebo měsíc vypsát slovem (16. června), případně použít arabské číslice pro den a římské číslice pro měsíc (16. VI.). Za letopočtem tečku nepíšeme, protože jej můžeme číst dvojím způsobem. Nicméně naše korpusová zkoumání ukazují, že lidé daleko častěji píší (a můžeme tedy předpokládat, že i čtou) letopočet jako složenou číslovku základní (viz s. 46).

Zajímavé je nejen sledovat, v jakých typech textu převažuje jaký zápis, ale také podívat se na to, jakým způsobem ovlivňují pisatelé budoucí přečtení řadové číslovky. Pokud např. napíšeme *v 21. století*, bude mít většina čtenářů tendenci přečíst si tuto číslovku (nahlas nebo v duchu) jako *v jednadvacátém/jedenadvacátém století*. Namísto toho varianta zápisu s vokalizovanou předložkou *ve 21. století* navozuje čtení *ve dvacátém prvním století*. Avšak vokalizace předložek doposud není jev ustálený, jednotlivé podoby předložek často kolísají (pro příklad: v češtině se zcela běžně setkáváme třeba s tvary *ve třetí* i *v třetí*). Rozhodující roli pro psaní té které varianty tak hraje úzus. Pohled do psaných korpusů napoví, která varianta převažuje.

2. Materiálová analýza

Podíváme-li se do databáze ČNK na počet řadových číslovek psaných slovem a řadových číslovek psaných číslicemi, dostaneme následující tabulku 25. Opět platí, že tyto statistické údaje

lze zkoumat pouze v morfoloicky označovaných korpusech, korpus soukromé korespondence tedy v této tabulce využít nemůžeme.

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB
ŘČ psané slovy	234949	225513	981120
ŘČ psané arabskými číslicemi ³⁸	359538	183787	882301
ŘČ psané římskými číslicemi ³⁹	54460	XX	XX

Tabulka 25: Poměr řadových číslovek psaných slovy a arabskými a římskými číslicemi

Z této obecné tabulky vyplývá, že číselný i písmenný zápis jsou poměrně vyrovnané. Nejvíce číslovek v obou zápisech najdeme podle očekávání v publicistických textech. Přesto existují oblasti a kontexty, kde jasně převažuje jeden způsob. Podíváme se na tři nejčastější: data, letopočty a pořadí panovníků.

Jak jsme již v úvodu této kapitoly řekli, při zápisu data máme na výběr ze tří variant (když nepočítáme čistě grafické a typografické varianty jako *03/08/1998*, *11/12 2004* apod.). Tabulka 26 na příkladu *1. ledna/1. 1./prvního ledna* ukazuje, jaký způsob psaní data převažuje:

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK
slovy (<i>prvního ledna</i>)	127	107	624	0
číslícemi (<i>1. 1.</i>)	1167	657	1436	8
číslícemi i slovem (<i>1. ledna</i>)	1905	1010	6536	1

Tabulka 26: Poměr řadových číslovek psaných slovy a arabskými a římskými číslicemi

Úmyslně jsme zvolili toto datum, které má celkově jeden z nejvyšších výskytů vzhledem k tomu, že jím začíná kalendářní rok. Tabulka ukazuje, že převládá kombinovaný zápis (den číslicemi, měsíc slovem), následuje s o něco menším výskytem číslicový zápis a nejméně dokladů má datum vypsané slovy. Počet výskytů v korpusu SYN2006PUB dokazuje, že v publicistických textech je zřetelně upřednostňován kombinovaný zápis, kdežto v žánrově diferencovaných

³⁸ U číslovek psaných číslicemi (jak arabskými, tak římskými) jsme museli napřed vyloučit z vyhledávání číslovky, kde tečka znamenala konec věty, abychom dostali pouze číslovky řadové. V této statistice tedy nejsou zahrnuty ty řídké případy řadových číslovek psaných číslicemi, které stojí na konci věty.

³⁹ U vyhledávání číslovek psaných římskými číslicemi bohužel narážíme na problém homonymie při morfoloickém značkování korpusu SYN2005, tedy např. písmeno V je zde zařazeno jako římská číslice ve všech svých kontextech, většinou nečíslíkových (např. *V. Havel*). Údaje pro římské číslice proto musíme brát s určitou rezervou. V korpusu SYN2000 a SYN2006PUB nejsou římské číslice rozpoznány vůbec. Jsou označeny jako XX spolu s mnoha dalšími jevy, které automatický značkovač nerozpoznal.

korpusech SYN2000 a SYN2005 není rozdíl mezi zápisem číslicovým a zápisem kombinovaným tak velký. Korpusy psané korespondence skýtají příliš malý vzorek, přesto lze říci, že převažuje zápis číslicemi.

Psaní letopočtu jsme se věnovali v kapitole III, ovšem neporovnávali jsme četnost zápisu slovy a číslicemi. Zde je situace naprosto jednoznačná ve všech korpusech ČNK: zápis číslicemi má řádově tisíce výskytů, kdežto zápis slovy maximálně desítky (navíc se v naprosté většině zapisuje ve formě základní číslovky).

V zápisu pořadí panovníků se používá výhradně římských číslic, velmi zřídka se objevuje zápis slovy, někdy chybně s malým počátečním písmenem, viz (170).

(170) *Podobně jako Werichův **Rudolf druhý** nakupoval Mony Lisy jednu po druhé...*
(SYN2006PUB)

Zbývá podívat se na **používání vokalizovaných předložek** u variantních číslovek. Vycházíme z předpokladu, že pisatelé mají při číslicovém zápisu číslovek (nejen) řadových s předložkou dvě možnosti: buď použijí vokalizovanou variantu *ve 21. století*, a „předurčí“ tak přečtení číslovky jako *ve dvacátém prvním století*, nebo zapíší *v 21. století* a čtenáři budou „nuceni“ přečíst číslovku *v jed(e)nadvacátém století*.

Volba předložky připadá v úvahu u řadových číslovek pro hodnoty od 20 do 29 v kombinaci s předložkou *v/ve* a číslovky pro hodnoty od 60 do 69 a od 70 do 79 v kombinaci s předložkou *z/ze*. Při pohledu (nejen) do korpusu soukromé korespondence se ovšem ukazuje, že zdaleka neplatí náš základní předpoklad, že vokalizované předložky se využívají tam, kde zjednoduší jinak krkolomnou výslovnost. Příklady číslovek, které nemají jinou variantu, ukazují, že tomu tak není, viz (171)-(173):

(171) *Večer chodím **v 20** hod spát! (KSK)*

(172) *... tak sedni na vlak **v 20:00** a jed' do Vracova. (KSK)*

(173) *Milá Dani, dík za dopis **z 7. 8.**, došel 17. 8. (KSK)*

Pisatelé všech tří příkladů zvolili předložku nevokalizovanou, která nikterak neulehčuje výslovnost, ačkoli podle naší teorie by měli dát přednost vokalizované. Vzhledem k tomu, že se

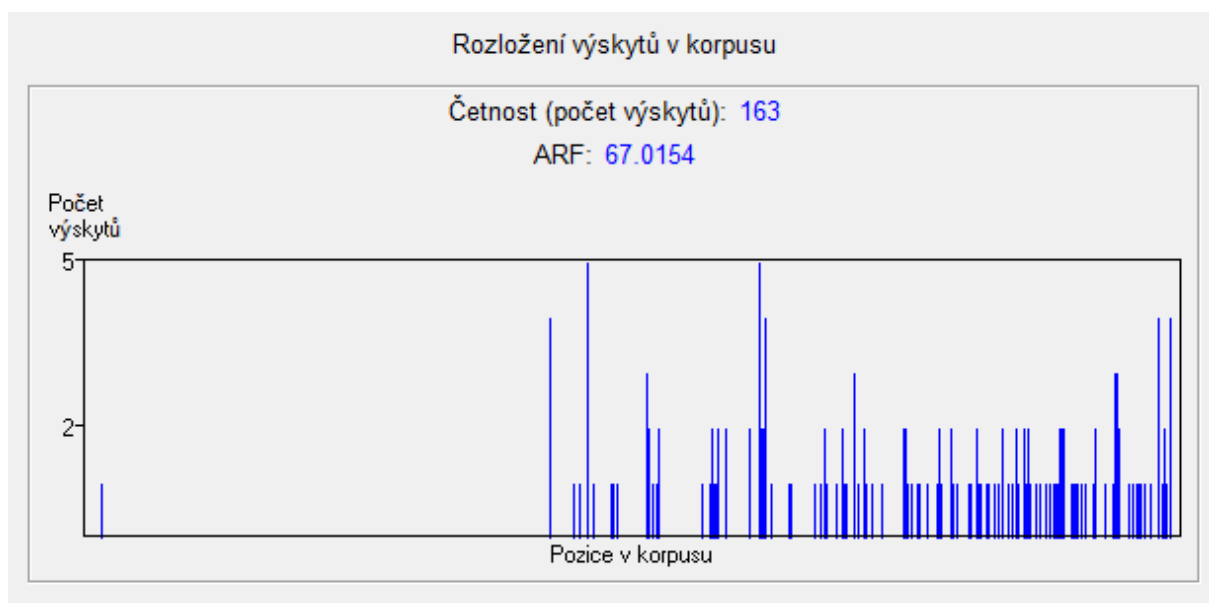
nejedná o ojedinělý výskyt, není volba předložky bohužel spolehlivým vodítkem k určení toho, jakou formální variantu pisatel při zápisu číslicemi upřednostnil.

Podíváme-li se přesto do ČNK na výskyt předložky *v/ve* před řadovou číslovkou psanou číslicemi (21.), dostaneme následující tabulku:

	SYN2000	SYN2005	SYN2006PUB	KSK
vokalizovaná (ve 21.)	92	54	417	54
nevokalizovaná (v 21.)	127	163	445	0

Tabulka 27: Srovnání četnosti výskytů vokalizované předložky před číslovkou 21.

Tabulka 27 ukazuje, že převažuje varianta nevokalizovaná. Na základě našeho předpokladu bychom tak mohli vyvodit, že pisatelé upřednostnili variantu s převráceným pořadím jednotky – desítky, tedy *jed(e)nadvacátý*, před variantou *dvacátý první*. Tato úvaha je zcela v souladu s tabulkou 8, která ukázala, že tzv. německý typ je častější. V korpusu SYN2006PUB je situace překvapivě vyrovnaná, když to porovnáme s korpusem SYN2005. Jak ukazuje graf 7, výskyt nevokalizované předložky (a tedy německého typu číslovky) v korpusu SYN2005 je nejčastější právě v publicistických textech (pravá strana grafu). Zato v korpusu soukromé korespondence je situace opačná: najdeme pouze doklady s vokalizovanou předložkou.

Graf 7: Rozložení výskytu nevokalizované předložky před číslovkou 21. v korpusu SYN2005

3. Závěr

Ačkoli lze řadové číslovky napsat několika způsoby (slovy a arabskými a římskými číslicemi, popř. jejich kombinací), v určitých kontextech se upřednostňuje pouze jeden ze zápisů. Typickým příkladem je letopočet, který nejčastěji uvádíme číslicemi, a pořadí panovníků, kde využíváme pouze římských číslic. U zápisu dat je nejčastější kombinace obou možností, den číslicemi a měsíc slovem, s největším výskytem v publicistických textech. Nejméně často vypisujeme měsíc i den slovy.

Co se týče způsobu, jakým pisatelé ovlivňují budoucí čtení řadové číslovky psané číslicemi, korpusová data ukázala, že nelze vycházet plně z předpokladu, že vokalizovaná předložka je užita vždy tam, kde ulehčuje výslovnost. Někteří pisatelé totiž využívají nevokalizovaných předložek i v těch případech, kde je výslovnost tím pádem obtížnější (např. v *20. století*). Můžeme tedy shrnout, že použití předložky se neřídí ani tak výslovností, jako osobními preferencemi pisatele. Tabulky četnosti jednotlivých variant jsou tedy pouze orientační.

IX. Závěr

Srovnání teoretických koncepcí v hlavních českých mluvnicích a jazykových příručkách vydaných od roku 1926 po současnost ukázalo, že pojetí a charakteristika řadových číslovek a číslovek obecně se v mnoha ohledech liší. Mezi shodné rysy teoretických koncepcí patří původ řadových číslovek, jejich obecná charakteristika a funkce ve větě, zatímco např. ve vymezení řadových číslovek neurčitých a v otázkách tvoření a skloňování řadových číslovek od vyšších čísel se zkoumané vědecké a popularizační práce neshodují, popř. se o nich vůbec nezmiňují.

Korpusová analýza řadových číslovek určitých ukázala, že doložitelnost řadových číslovek v úzu je nepřímo úměrná jejich hodnotě: čím vyšší řadová číslovka, tím méně má výskytů v ČNK. My jsme se v kapitole III zaměřili především na variantní rysy řadových číslovek určitých, a to jak z hlediska variantnosti formální, tak významové. U číslovky *první* jsme definovali dvě její formální varianty (*prvý* a *prvotní*) a na základě nejčastějších kolokací jsme určili, jakých významů tyto varianty nejčastěji nabývají. Číslovka *první* se nejčastěji spojuje se substantivy *pohled*, *řada* a v publicistických textech se sportovní tematikou také se substantivy *kolo* a *místo*. Na číslovku *prvý* připadají v textech ve srovnání s *první* v průměru pouhá 4 %; spojuje se především s výrazem *řada* (*v první řadě*). Výraz *prvotní* najdeme hlavně v odborné literatuře a méně často také v beletrii. U výrazu *druhý* jsme popsali sémantickou variantu s významem „jiný“ a ukázali, že je méně častá. U číslovek pro hodnoty 21-99 kromě číslovek zakončených na celé desítky jsme rozlišili dvě varianty: tzv. německou s pořadím jednotky – desítky (např. *jednadvacátý*), která výrazně převažuje nad variantou druhou s pořadím desítky – jednotky (např. *dvacátý první*), a to nejen v publicistických textech.

U číslovek od vyšších řádů jsme zjistili, že řadová číslovka od 100 se nejčastěji vyskytuje ve formě, kterou PČP nepřipouští (*sto padesátý*). U číslovek od vyšších řádů (jako je *tisíc* a *miliontý*) jsme charakterizovali nejčastější kolokace. Pozornost jsme věnovali také řadovým číslovkám s výrazem *půl*, především typu *devětapůltý*. V mluvené řeči jasně převažuje varianta *devátý a půltý*, zatímco v psaných textech má větší výskyt námi preferovaná varianta *devětapůltý*.

Věnovali jsme se také funkcím řadových číslovek určitých, a to jak primárním (vyjádření hodin, data, let, letopočtu, umístění v pořadí ve sportu atd.), tak sekundárním (počítání dob, rozpočítávání).

V kapitole IV jsme se zabývali řadovými číslovkami neurčitými, především pak jejich vymezením na základě našeho hlavního kritéria (možná odpověď na otázku „kolikátý?“). Mezi neurčité řadové číslovky jsme tak zařadili výrazy typu *poslední*, ovšem vyloučili jsme výrazy jako *další*, *následující* atd. Pro přehlednost jsme si neurčitá ordinalia dále rozdělili do třech typů: typ *-olikátý*, typ *x-tý* a typ *poslední*.

U typu *-olikátý* jsme se kromě výrazů *kolikátý*, *tolikátý* a *několikátý* zabývali také variantami vyjadřujícími nejistotu mluvčího, jako je *kdovíkolikátý*, *bůhvíkolikátý* apod., a určili jejich nejčastější kolokace. Typ *x-tý* má svůj původ v matematice, kde *x* (či kterékoli jiné písmeno abecedy) vyjadřuje neznámou. Mimo tento kontext se užívá v přeneseném smyslu pro vyjádření „umístění v řadě daleko od jejího začátku“ a jeho pravopis značně kolísá (*x-tý/ixtý/ikstý*). Nejčastější kolokace výrazu *poslední* je *poslední dobou* s velkým výskytem především v mluvených korpusech a v korpusu soukromé korespondence. Výraz *předposlední* se uplatňuje především v publicistických textech se sportovní tematikou, zato jeho varianta se zdvojenou (či ztrojenou) předponou *před-* má expresivní nádech a nacházíme ji v beletrii.

Řadové číslovky adverbiální povahy jsme si rozdělili do dvou skupin: na řadové číslovky adverbiální časové a výčtové. V rámci časových jsme pak charakterizovali dva typy: *poprvé* a *napoprvé*. Velmi zevrubně jsme se zabývali také pravopisem tohoto typu číslovek. Materiálová analýza adverbiálních číslovek časových ukázala, že naprosto jasně převažuje varianta psaná dohromady, a to i u číslovek od vyšších čísel (*poprvé*, *popatnácté* atd.). Náš předpoklad, že „efektuální“ význam typu *napoprvé* (tedy na *kolikátý* pokus bylo dosaženo účinku) souvisí s dokonavým videm slovesa, analýza korpusových dat plně nepotvrdila; bude zapotřebí dalšího zkoumání, jež je nad rámec této práce. Adverbiální číslovky výčtové se na rozdíl od časových v naprosté většině případů vyskytují napsané zvlášť, tedy *za první*, *za šesté* atd.

V rámci této kapitoly jsme se zabývali i neadverbiálním spojením s předložkou typu *na druhou*, které se mimo matematický kontext (název mocniny) používá v přeneseném významu.

V kapitole věnované frazeologismům jsme se výběrově zabývali slovesnými i neslovesnými frazémy, jejichž součástí je řadová číslovka, např. *od první chvíle*, *první poslední*, *z druhé ruky*, *sedmé nebe*, *osmý div světa*. Zjistili jsme, že i u těch frazémů, u nichž je motivace na první pohled jasná, dochází k alternaci řadové číslovky (*sedmý div* vs. *osmý div*, *páté kolo u vozu* vs. *sedmé kolo u vozu*).

Poslední kapitolu jsme věnovali zápisu řadových číslovek. Ten je možný trojí: písmeny, arabskými číslicemi a římskými číslicemi, v určitých kontextech se ovšem prosazuje pouze jeden ze zápisů. Typickým příkladem je letopočet, který nejčastěji uvádíme číslicemi, a pořadí panovníků, kde využíváme pouze římských číslic. U zápisu dat je nejčastější kombinace obou možností, den číslicemi a měsíc slovem, s největším výskytem v publicistických textech. Nejméně často vypisujeme měsíc i den slovy.

Co se týče způsobu, jakým pisatelé ovlivňují budoucí čtení řadové číslovky psané číslicemi, korpusová data ukázala, že použití předložky se neřídí ani tak výslovností, jako osobními preferencemi pisatele. Nevokalizovanou předložku totiž najdeme i tam, kde by z hlediska výslovnosti být neměla (např. v *20. století*), proto nemůžeme považovat např. zápis v *21. století* za jednoznačně odkazující k variantě v *jed(e)nadvacátém století*.

Závěrem bychom chtěli zdůraznit, že tato práce nemá a vzhledem ke svému rozsahu ani nemůže být všezahrnující studií, nýbrž pouze úvodem do problematiky a jejím přehledným nástinem. Jejím cílem bylo zmapovat teoretické koncepce v oblasti řadových číslovek, postihnout tendence v jejich užívání, jak jej dokládá Český národní korpus, a dokázat, že řadové číslovky si zaslouží větší pozornost, než jim byla doposud věnována.

X. Seznam zkratek

ČNK	Český národní korpus
ČŘJ	Čeština – řeč a jazyk
ESČ	Encyklopedický slovník češtiny
KSK	korpus soukromé korespondence KSK-DOPISY
MČ2	Mluvnice češtiny 2
MSČ	Mluvnice současné češtiny
PČP	Pravidla českého pravopisu
PMČ	Příruční mluvnice češtiny
SČFI	Slovník české frazeologie a idiomatiky
SČS	Současná česká stylistika
SSČ	Slovník spisovné češtiny
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého

XI. Bibliografie

1. Prameny

Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - KSK-DOPISY. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - ORAL2008. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2008. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - BMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2002. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - PMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

2. Seznam použité literatury

ADAM, Robert. „Bezkopcý úval známý svými hicy předlohou skici mistra Kopanici.“ Je c měkké, nebo obojetné? Naše řeč, 2003, roč. 86, s. 169–180.

BALHAR, Jan; JANČÁK, Pavel. *Český jazykový atlas. [Díl] 4.* Praha: Academia, 2002.

BRABCOVÁ, Radoslava. *Novinky z pravopisu a tvarosloví.* Dobřichovice: KAVA-PECH, 2000.

CVRČEK, Václav [et. al.]. *Mluvnice současné češtiny.* (v tisku)

ČECHOVÁ, Marie [et. al.]. *Čeština – řeč a jazyk.* Praha: ISV, 2000.

ČECHOVÁ, Marie [et. al.]. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV, 2003.

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2002.

GEBAUER, Jan. *Gebauerova Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*. Praha: Unie, 1926.

HAUSENBLAS, Karel. „Spojování číslovek se jménem počítaného předmětu aneb *dvacetjedna metrů*.“ SlavPrag 8., 1966, s. 301-310.

HAUSENBLAS, Ondřej. „*Poprvé, podruhé, potřetí* to jde, proč ne *po čtvrté* a *po sté*?“ Naše řeč, 1998, roč. 81, s. 53-55.

HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Česká mluvnice*. Praha: SPN, 1960.

KOCEK, J.; KOPŘIVOVÁ, M. - KUČERA, K. (eds.). *Český národní korpus - úvod a příručka uživatele*. ÚČNK FF UK, Praha 2000.

KOMÁREK, Miroslav. *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum, 2006.

Mluvnice češtiny. [Díl] 2, Tvarosloví. Praha: Academia, 1986.

OUŘEDNÍK, Patrik. *Aniž jest co nového pod sluncem. Slova, rčení a úsloví biblického původu*. Praha: Mladá fronta, 1994.

POLÍVKOVÁ, Alena [et. al.]. *Praktické kapitoly z českého jazyka*. Praha: Učitelská unie, 1992.

Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 2002.

Příruční mluvnice češtiny. Praha: NLN, 1995.

SGALL, Petr; HRONEK, Jiří. *Čeština bez příkras*. Jinočany: H&H, 1992.

SGALL, Petr; PANEVOVÁ, Jarmila. *Jak psát a jak nepsat česky*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2004.

Slovník české frazeologie a idiomatiky I-IV. Praha: Academia, 1994.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 2003.

Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Academia, 1971.

ŠIMANDL, Josef [et. al.]. *Kapitoly z české gramatiky*. (v tisku)

ŠMILAUER, Vladimír. *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN, 1972.

TĚŠITELOVÁ, Marie. *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha: Academia, 1985.

TRÁVNÍČEK, František. *Mluvnice spisovné češtiny*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.